

วิปัสสนาสัมมัยพุทธกาล
กับ
วิปัสสนายุคปัจจุบัน

โดย พันเอก รณชัย แสงรัตน์

พระมหาโพธิวิหาร สถานที่ตรัสรู้ขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เมืองกยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย

วิปัสสนาสมัยพุทธกาล

กับ

วิปัสสนายุคปัจจุบัน

บัญญัติ และ ปรมาัตถ์

ในวงการศึกษาและปฏิบัติธรรมยุคนี้ ส่วนมากมีการสอนกันว่า อารมณ์ของวิปัสสนาต้องเป็นปรมาัตถ์และเป็นปัจจุบัน ยิ่งย่ำด้วยว่า บัญญัติเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาไม่ได้ เรามาดูซิว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรื่องนี้ไว้ในพระคัมภีร์อย่างไร

ใน ที.สี.อรรถกถา โปฏฐปาทสูตร กล่าวว่า พระพุทธองค์ไม่ทรงแสดงธรรมที่เน้นเฉพาะปรมาัตถ์อย่างเดียว แต่ทรงแสดงสิ่งทั้งสองควบคู่กันไป ซึ่งพุทธพจน์กล่าวไว้ตรง ๆ ดังนี้

“โดยปกติพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงแสดงปรมาัตถกถาก่อนแล้วจึงทรงแสดงสมมติกถาภายหลัง แม้เมื่อแสดงกถา

ทั้งสองดังกล่าว ก็จะแสดงไปตามความเป็นจริง ตามสภาวะ
ไม่เป็นเท็จ แต่ถ้าหากผู้ใดสามารถรู้แจ้งแทงตลอดสมมติกถา
เช่น คน สัตว์ พรหม เป็นต้นได้ พระองค์จะแสดง
สมมติกถาก่อน แล้วจึงทรงแสดงปรมัตถกถาภายหลัง
และถ้าผู้ใดสามารถรู้แจ้งแทงตลอดปรมัตถกถา เช่น ชันฐ์
ชาติ อายตนะ เป็นต้นได้ พระองค์จะแสดงปรมัตถกถาก่อน
แล้วจึงทรงแสดงสมมติกถาในภายหลัง ”

พระพุทธพจน์บทนี้แสดงไว้ชัดเจนว่า บัญญัติกับปรมัตถ์มี
ความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน มีความสำคัญพอ ๆ กัน ดังใน
อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๑ เอกปุคคหลวงวรรคที่ ๑๓
อรรถกถา หน้า ๑๘๔ - ๑๘๕ อธิบายสังจะทั้งสองไว้ ดังนี้

“ จจริงอยู่ เทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้ามี ๒ อย่าง คือ

๑. สมมติเทศนา คือ เทศนาทำนองนี้ว่าบุคคล สัตว์
หญิง ชาย กษัตริย์ พราหมณ์ เทวดา ฯลฯ

๒. ปรมัตถเทศนา คือ เทศนาทำนองว่า ชันฐ์ ชาติ
อายตนะ สติปัญญา ฯลฯ

เทศนาทั้ง ๒ ดังกล่าวนี้ ชนเหล่าใดฟังเทศนา
เนื่องด้วยสมมติ สามารถเข้าใจเนื้อความ ละโมหะ
บรรลुकุณพิเศษได้ พระพุทธเจ้าย่อมทรงแสดงสมมติ
เทศนาแก่ชนเหล่านั้น

ส่วนชนเหล่าใด ฟังเทศนาเนื่องด้วยปรมัตต์ แล้ว
สามารถเข้าใจเนื้อความ ละโมหะ บรรลुकุณพิเศษได้
พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงแสดงปรมัตตเทศนาแก่
ชนเหล่านั้น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นยอดของผู้กล่าวสอน
ทั้งหลาย ได้ตรัสสัจจะ ๒ อย่าง คือ สมมติสัจจะ และ
ปรมัตตสัจจะ ไม่ตรัสสัจจะที่ ๓ คำที่ชาวโลกหมายรู้กัน
ก็เป็นสัจจะเพราะมีโลกสมมติเป็นเหตุ คำที่ระบุถึงสิ่ง
ที่เป็นปรมัตต์ก็เป็นสัจจะเพราะมีความจริงของธรรม
ทั้งหลายเป็นเหตุ เพราะฉะนั้นมุสาวาทจึงไม่เกิดแก่
พระโลกนาถผู้ศาสดา ผู้ฉลาดในโวหาร ผู้ตรัสตามสมมติ ”

หลักฐานที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงบัญญัติ และปรมัตถ์ ผสมสลับกันไป ควบคู่กันไปในัน ปรากฏอยู่ในหลายพระสูตร แม้ใน ที. ม. มหาสติปัฏฐานสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่ทุกสำนัก ใช้อ้างอิงเสมอ ๆ อรรถกถาของพระสูตรนี้ อธิบาย คำว่า กาย ภาณูปสตี ว่าเป็นการพิจารณาปรมัตถ์หรือบัญญัติ ดังนี้

๑. มิใช่พิจารณาเห็นธรรมอย่างหนึ่งที่พ้นจาก อวัยวะน้อยใหญ่ในกาย ทั้งมิใช่ พิจารณา เห็นเป็นหญิงหรือเป็น ชายที่พ้นไปจาก ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น จริงอยู่แม้ กายอันใดก็นับว่าเป็นที่รวมของภูตรูปและอุปาทายรูป มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น

๒. มิใช่เห็นธรรมอย่างหนึ่งที่พ้นจากภูตรูป และ อุปาทายรูป ที่แท้ พิจารณา เห็นกายเป็นที่รวมอวัยวะ น้อยใหญ่ ในกาย เหมือน พิจารณา เห็นส่วนประกอบ ของรถ ฉะนั้น

๓. พิจารณา เห็นกายเป็นที่รวมของภูตรูปและ อุปาทายรูป เหมือนแยกใบและก้านของต้นกล้วย และเหมือนแบก่มือเปล่า ฉะนั้น

๔. ความจริง กาย หรือ ชาย หญิง หรือกรรม
อะไร ๆ อื่น ๆ ที่พ้นจากกายอันเป็นที่รวมดังกล่าวแล้ว
หาปรากฏในกายนั้นไม่ แต่สัตว์ยึดมั่นผิด ๆ ที่แท้ในกาย
ก็สักแต่ว่าเป็นที่รวมธรรมดังกล่าวนั่นเอง

อรรถกถา พระสูตรนี้ หน้า ๒๘๖ ให้ความหมาย คำว่า
พิจารณา ดังนี้ อนุปัสสนา คือ ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว
ซึ่งตรงกับ ปริยญา หมายถึง ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว
เช่นกัน นี่แสดงว่าการเจริญวิปัสสนากับการทำปริยญาเหมือนกัน

ใน ขุ.ปฎิ. ข้อ ๗๒๗ พระสารีบุตรเถระนำปรหมัตต์และบัญญัติ
มาแสดงคู่กันไป ดังนี้

“ พระโยคาวจรบางรูปในศาสนาี้ พิจารณาเห็นกาย
คือ ดิน (ปฐวีธาตุ) กายคือน้ำ (อาโปธาตุ) กายคือไฟ
(เตโชธาตุ) กายคือลม (วาโยธาตุ) กายคือผม กายคือขน
กายคือเล็บ กายคือหนัง ฯลฯ โดยเป็นของไม่เที่ยง เพราะ
พิจารณาเห็นกายนั้นทั้งหมดนั้นแหละ พระโยคาวจรจึงชื่อว่า
พิจารณาเห็นกายในกาย ”

จากพระพุทธพจน์ข้างต้น คำว่า ดินก็ดี น้ำก็ดี ผมก็ดี เล็บก็ดี ล้วนเป็นบัญญัติที่เป็นอารมณ์วิปัสสนาได้ เพราะเป็นบัญญัติที่มีสถานะรองรับ แม้คำว่า ขันธ์ ธาตุ อายตนะ เป็นต้น ซึ่งเป็นปรมาัตถ์แท้ ๆ แต่ก็เป็นการบัญญัติขึ้น เป็นการสมมติตั้งชื่อขึ้นเพื่อใช้เรียกขานกันว่าหมายถึงอะไร ส่วนคำว่า ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง หลวง ชาย แม้จะฟังว่าเป็นบัญญัติแท้ ๆ แต่คำเหล่านี้ก็มีสถานะรองรับ เช่น ผม ก็หาฟันไปจากมหาภูตรูปและอุปาทายรูปไม่ได้ ดังนั้น จึงไม่พบคำสอนของพระพุทธองค์ในพระคัมภีร์ใดเลยว่า วิปัสสนาต้องมีปรมาัตถ์เท่านั้น เป็นอารมณ์ และไม่มีกล่าวไว้ในพระคัมภีร์ใดเลยเช่นกันว่า ต้องเป็นปัจจุบันอารมณ์ เท่านั้น

อีกพระสูตรหนึ่ง คือ ใน ส.ข.แผนปิณฑสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงให้พระภิกษุเข้าถึง ปรมาตถ์สัจจะ โดยยกสมมติสัจจะมาแสดงเปรียบเทียบให้ดูดังนี้

“ รูปขันธ์เหมือนฟองน้ำ เวทนาขันธ์เหมือนต่อน้ำ
สัญญาขันธ์เหมือนหยับแดด สังขารขันธ์เหมือนต้นกล้วย
วิญญาณขันธ์เหมือนมายากล ”

อรรถกถายังขยายความในลักษณะบัญญัติต่อไปว่า

“อันฟองน้ำ มีช่องเล็กช่องน้อยพรุนเต็มไปหมด เป็นที่
อยู่อาศัยของสัตว์เป็นอันมาก มีงูน้ำเป็นต้นฉันใด แม้รูป
(ร่างกาย) ก็ฉันนั้น ก็มีช่องเล็กช่องน้อยพรุนไป มีหมู่หนอน
๘๐ เหล่าอาศัยอยู่กันเป็นตระกูลทีเดียว ”

ข้อความที่ผสมกันไป คบคู่กันไปทั้งปรมัตถ์และบัญญัติ
มีปรากฏทั่วไปทั้งในพระสูตรและในพระอภิธรรม เช่น
ในพระอภิธรรมปิฎก ธาตุวิภังค์ ข้อ ๑๑๕ แสดงไว้ว่า

“ ปรฐวีธาตุภายในเป็นไฉน ธรรมชาติที่แข็ง ธรรมชาติที่
กระด้าง ความแข็ง ภาวะที่แข็ง (ปรมัตถ์) เป็นภายในเฉพาะตน
เป็นอุปาทินนกรุปข้างใน ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง (บัญญัติ)
เป็นต้น นี้เรียก ปรฐวีธาตุภายใน

ปรฐวีธาตุนอกเป็นไฉน ธรรมชาติที่แข็ง ธรรมชาติที่
กระด้าง ความแข็ง ภาวะที่แข็ง เป็นภายนอก เป็น
อนุปาตินนกรุปข้างนอก (ปรมัตถ์) ได้แก่ เหล็ก โลหะ

แก้วมณี ท่อนไม้ ก้อนกรวด (บัญญัติ) เป็นต้น นี้เรียก ปฐวีธาตุภายนอก ”

ในพระสูตรต้นตปิฎก พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสสมมติสังขะ
และปรมาตถสังขะพร้อมกันไป ดังใน ม.อ.ชาตวิกังคสูตร
ข้อ ๖๗๕ – ๖๘๔ ดังนี้

“ ดูก่อนภิกษุ คนเรานี้มีธาตุ ๖ คือปฐวีธาตุ
อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุและ
วิญญานธาตุ ดูก่อนภิกษุ ปฐวีธาตุเป็นไฉน
ปฐวีธาตุได้แก่สิ่งที่แน่นแข็ง กำหนดได้ มีในตน
คือ ผม ขน เล็บ ฯลฯ ไม้ใหญ่ (หลุดอาหาร
ถึง ทวารหนัก) ไม้ น้อย (สายรัดไม้)
อาหารใหม่ อาหารเก่า ภิกษุพึงเห็นปฐวีธาตุ
นั้นด้วยปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้
ว่า นั่นไม้ไซ้ของเรา นั่นไม้ไซ้เรา นั่นไม้ไซ้
อิตตาของเรา ครั้นเห็นแล้วย่อมน้อมหน่ายใน
ปฐวีธาตุ และ จิตคลายกำหนดปฐวีธาตุได้ ”

จากพระพุทธพจน์ที่ยกมานี้ จะเห็นได้ว่าพระองค์ตรัสเรื่อง
ธาตุอันเป็นเรื่องปรมาตต์แท้ ๆ เป็นสภาวะธรรม เป็นเรื่องไม่ใช่สัตว์
บุคคล แต่ก็ยกตัวอย่างว่า ปรมาตต์ดังกล่าวนั้น ได้แก่ ผม ขน เล็บ
พิน หน้ง หรือ เหล็ก โลหะ ท่อนไม้ เป็นต้น ซึ่งเป็นบัญญัติ
เมื่อพระโยคาวจรนำบัญญัตินี้ไปกำหนดรู้ด้วยปริยญา ๓ ย่อมทำ
ให้เกิดปัญญาระดับต่าง ๆ จนถึงขั้นปหานปริยญา บรรลุมรรค
ผลได้ หรือหากนำบัญญัตินั้นมาเป็นอารมณ์ของสมถะก็ก่อให้เกิด
ความเบื่อหน่าย คลายกำหนดในผม ละกามตัณหาใน ผม ขน เล็บ
พิน หน้ง ในขั้นวิจัมภนปหานได้

จะเห็นได้ว่าแม้แต่พระอภิธรรมปิฎกซึ่งปกติเป็นเรื่อง
ปรมาตต์ แต่ก็มีกรกล่าวบัญญัติทะเล่ล้ากันไป บางครั้งก็มีบัญญัติ
เป็นอารมณ์ตรง ๆ ก็มี เช่นนำ เส้นผม เป็นต้น มากำหนดเพื่อทำ
ปริยญา ดังแสดงไว้ในสัมโมหวิโนทนี อรรถกถา พระวิงศ์ ธาตุ-
วิงศ์นิทเทศ หน้า ๒๑๔ ว่าด้วยวิธีโยนิโสมนติการ เส้นผม ดังนี้

“ พระโยคีพึงมนติการบรรดาหญาแฝกหอมที่เกิดบน
จอมปลวก จอมปลวกย่อมไม่รู้ว่หญาแฝกหอมทั้งหลายเกิด

ในเรา แม้หย้าแฝกหอมเล่าก็ไม่รู้ว่า พวกเราเกิดบน
จอมปลวกดังนี้นั้นใด หน้หุ้มกระโหลกศีรษะก็ฉนั้นนั้น
เหมือนกัน ย่อมไม่รู้ว่าผมทั้งหลายเกิดในเรา แม้ผม
ทั้งหลายก็ไม่รู้ว่าพวกเราเกิดในหน้หุ้มกระโหลกศีรษะ
ดังนี้ธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิดและพิจารณาซึ่งกัน
และกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าผมทั้งหลายที่เป็นโกฏฐาสหนึ่ง
ในสรีระนี้ไม่มีเจตนา เป็นอภัยากตะ เป็นของสูญ ไม่ใช่สัตว์
เป็น ธรรมชาติแข็ง ชื่อว่าปฐวีธาตุ”

นี่เป็นการแสดง บัญญัติ ที่จะพาให้เข้าถึงปรมัตถ์ เพื่อให้
เห็นว่า ผม เป็นเพียงธาตุเท่านั้น ผม ไม่ใช่ของใคร ผม เป็น
สภาวะธรรม ผม เป็นรูปธาตุที่เกิดมาแต่ปัจจัย และปัจจัยเหล่านั้นก็
หาเที่ยงไม่ ผม จึงไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นย่อมเป็นทุกข์ สิ่งใด
ไม่เที่ยงด้วยเป็นทุกข์ด้วยจึงไม่ควรยึดว่า ผม เป็นของเรา เมื่อ
พระองค์ทรงแสดงบัญญัติให้ผู้ใดฟัง ผู้นั้นก็ย่อมมี บัญญัติ คือ ผม
นั้นแหละเป็นอารมณ์ มิใช่หรือ ?

การทำปริณายกใน ผม ตามนัยพระสูตร เป็นการเข้าไปกำหนดรู้ (ประธานาติ) ในลักษณะพร้อมปัจจัยของ ผม รอบรู้ในความเกิดของ ผม (สมุทยะ) รอบรู้ในความดับของ ผม (อตัลังคมะ) รอบรู้ในปฏิบัติเพื่อความดับไม่ให้มี ผม ต่อไป (อริยมรรคมี องค์ ๘) รอบรู้ในความติดข้องด้วยตัณหา มานะ และทิฐิใน ผม (อัสสาทะ) รอบรู้ความเป็นทุกข์เป็นภัยของ ผม (อาทีนวะ) และรู้อุบายเครื่องสลัดออกจากความติดข้องใน ผม (นิสสรณะ) ทำให้มีปัญหาเห็นโทษใน ผม เกิดปัญหาเบื่อหน่ายใน ผม ละอุปาทานใน ผม ได้ในที่สุด ผม เป็นบัญญัติ เป็นชื่อที่ใช้เรียกขานกัน ก็เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาได้ เราสามารถนำ ผม มาทำปริณายก ๓ คือ รอบรู้สภาวะลักษณะพร้อมปัจจัย รู้ปัจจัยของ ผม ในกาล ๓ ตาม หลักปัจจัยการ นี้เป็นขั้น ญาตปริณายก ขั้นต่อไปก็สามารถนำ ผม มาพิจารณาสามัญลักษณะโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังไฟ เป็นอนัตตานี้เป็น ตีรณปริณายก เมื่อทำปริณายกรอบรู้ ผม อย่างสมบูรณ์แล้ว ก็สามารถเห็นโทษของ ผม ตามความเป็นจริง เกิดปัญหาเบื่อหน่าย คลายกำหนดใน ผม ละตัณหาอุปาทานใน ผม ได้ นี้เป็นขั้น ปหานปริณายก แสดงว่าบัญญัติเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาได้

การทำปริณญากิจในผม ตามนัยแห่งพระอภิธรรม

โดยย่อ ๆ ด้วยการแยกธาตุใน ผม ออกเป็น ๕ กลาปตามสมุฏฐาน ที่เกิด มีกายทสกกลาป ภาวทสกกลาป จิตตชกกลาป อุดุชกกลาป และอาหารชกกลาป แต่ละกลาปยังแยกธาตุละเอียดย่อยออกไปเป็น มหาภูตรูป ๔ และ อุปาทายรูปต่าง ๆ รวมแล้วจึงมีรูปปรมาณู ทั้งหมดสิ้นในผม ๔๔ รูป แต่ละรูปก็มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องเป็น ปัจจัยซึ่งกันและกัน เมื่อรูปใดรูปหนึ่งเกิดแปรเปลี่ยนไป เช่น อาหารแต่ละมื้อเปลี่ยนไป ย่อมมีผลทำให้ ผม แปรเปลี่ยนตามไปด้วย ความอ่อนความแข็งหรือสีของผมก็เปลี่ยนไปด้วย เป็นต้น นอกจากนั้น ผม ยังแปรเปลี่ยนไปตามจิตอีก ซึ่งตัวจิตเองก็หา มั่นคงไม่ จิตเป็นธรรมชาติที่แปรเปลี่ยนไปตามอารมณ์และวัตถุที่เกิด ผม จะดีหรือไม่ดีก็เพราะกรรม ถ้าเป็นอุปปีฬกรรมมาเบียดเบียน ผม ก็อาจมีปัญหา ถ้าเป็นอุปฆาตกรรมส่งผล ผม ก็อาจร่วงหมด ศีรษะก็มีให้เห็นอยู่ นี่เป็นปริณญากิจในขั้นญาณตปริณญา

เมื่อปริณญากิจในขั้นญาณตปริณญาได้ทำแล้ว ก็จะทำให้การ พิจารณาในขั้นไตรมปริณญาง่ายขึ้น ทำให้พิจารณา เห็นความเป็น อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยงแท้ เห็นความไม่มั่นคงของ **เส้นผม** เห็นความเป็นทุกข์ เห็นความเป็นอนัตตาของ **ผม** เห็นความว่าง

ของ ผม คือ ว่างจากความเที่ยง ว่างจากสัตว์บุคคล การทำปริญญาเพื่อรอบรู้ใน ผม ซึ่งเป็นบัญญัติเช่นนี้ ก็ละอุปาทานในผมได้

การวิเคราะห์ห้วงจิตทั้งนัยพระสูตรและนัยพระอภิธรรมที่ยกมาแสดงนี้ เป็นเพียงหัวข้อในการทำปริญญากิจอย่างย่อ ๆ ซึ่งอุกมตัตถัญญบุคคลฟังแล้วก็สามารถเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งเจริญตามได้ทันที จะเห็น ได้ว่าการทำปริญญากิจก็ดี การเจริญวิปัสสนากิจดี พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงสอนว่า อารมณ์ของวิปัสสนานั้นต้องเป็นบัญญัติหรือปรมาตถ์เท่านั้น เพราะทั้งบัญญัติและปรมาตถ์ต่างก็เป็นสัจจะด้วยกันทั้งคู่ ถ้าผู้ใดมีอุปนิสัยเข้าถึงสภาวะธรรมได้โดยสมมติสัจจะ หรือปรมาตถ์สัจจะ อย่างใดอย่างหนึ่ง เกิดปัญญาเบื่อหน่าย ละคลายอุปาทานในขันธ ๕ ได้แล้ว พระองค์จะทรงแสดงสัจจะนั้น ๆ ไปตามอุปนิสัยและจริตของคนนั้น ๆ ดังนั้น คำสอนที่เน้นเฉพาะปรมาตถ์อย่างเดียว ยังไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกหรือในพระคัมภีร์ใด ๆ เลย ตรงกันข้าม เมื่อจะทรงแสดงปรมาตถธรรมอย่างหนึ่ง พระองค์จะทรงแสดงบัญญัติควบคู่กันไปด้วย บัญญัติ ดังที่พระมหาทักษิณนระแสดงไว้ในคัมภีร์เนตติปกรณ์ บัญญัติหารวิภังค์ว่า

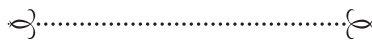
“ เอกัม ภควา ชมฺมา ปญฺญุตฺตีหิ เทเสติ ” แปลว่า พระพุทธเจ้าย่อมทรงแสดงธรรมอย่างหนึ่งด้วยบัญญัติหลายประการ เช่น ทรงแสดงปฐวีธาตุ เพียงธาตุเดียว เป็นบัญญัติได้หลายประการ เช่น ปฐวีธาตุคือผม ปฐวีธาตุคือขน ปฐวีธาตุคือเล็บ ปฐวีธาตุคือเหล็ก ปฐวีธาตุคือก้อนอิฐก้อนหิน เป็นต้น

การศึกษาและการปฏิบัติธรรมสมัยที่ไม่ใช่กาลสมัยใดอย่างยุคนี้ ย่อมแตกต่างกันไปอย่างที่เราเห็นกันอยู่ จึงไม่มีหนทางใดที่ดีไปกว่าการยึดพระคัมภีร์เป็นหลัก มิฉะนั้นจะเกิดความสับสน อาจหลงปฏิบัติตามผิด ๆ ไปได้ เพราะยุคนี้มีการดัดแปลงคำสอน มีการประดิษฐ์ถ้อยคำใหม่ ๆ ขึ้นมาใช้กันมาก และคำใหม่ ๆ เหล่านี้กลับเป็นที่นิยมชมชอบ เป็นที่ยอมรับของคนยุคนี้ ดังนั้นการปฏิบัติธรรมของแต่ละสำนักจึงแตกต่างกันไป แล้วเรา ๆ ท่าน ๆ ทั้งหลายจะเชื่อสำนักใดดีเล่า เพราะต่างก็ยืนยันว่า ท่านสอนถูกต้องตรงตามพระคัมภีร์ทั้งนั้น ด้วยอนาคตังสญาณ พระพุทธองค์ทรงทราบว่า สัตว์โลกยุคหลัง ๆ ต้องพบกับความยุ่งยาก สับสนในการศึกษาและปฏิบัติธรรมแน่ จึงตรัสท่านองสั่งเสียกับพระอานนท์เถระ เมื่อใกล้ปรินิพพาน ดังนี้

“ ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยใดอันเราแสดงแล้ว
แก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอ
ทั้งหลาย เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว ”

ดังนั้นเราจึงควรเทียบเคียงคำสอนของครูอาจารย์กับ
พระคัมภีร์ต่าง ๆ เท่าที่จะทำได้ ควรตรวจสอบกับบรรดกถาและ
ฎีกาให้ดี ถ้าผู้ใดมีความสามารถพอก็ควรนำไปเทียบเคียงตรวจสอบ
กับพระไตรปิฎกโดยตรง ซึ่งวิธีนี้ไม่ใช่ทำได้ง่ายนัก คงทำไม่ได้
ทุกคน แต่ก็ยังมองไม่เห็นวิธีอื่นใดที่ดีกว่านี้ ทั้งนี้เพื่อให้มั่นใจว่า
คำสอนที่ได้รับฟังมาถูกต้อง ตรงตามพุทธพจน์ ดังนั้น เราจึง
ไม่ควรรีบร้อนไปปฏิบัติธรรม เพราะโทษของมิจฉาทิฎฐิมีมาก
การเจริญวิปัสสนาผิด ๆ เป็นมิจฉาทิฎฐิ เป็นทิฎฐิโยคะ เป็น
สัลลพดูปาทาน มีโทษมากดังใน อภ. เอก. พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตไม่พิจารณา
เห็นธรรมอย่างอื่นที่เป็นธรรมอย่างเอก ที่มีโทษเหมือน
มิจฉาทิฎฐินี้เลย โทษทั้งหลาย มีมิจฉาทิฎฐิเป็นอย่างยิ่ง ”

หลักอนัตตา

ปัจจุบันมีการเข้าใจหลักอนัตตาว่า ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตาจึงบังคับบัญชาไม่ได้ ต้องปล่อยให้อะไร ๆ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย พระพุทธองค์ตรัสว่าธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เพราะเป็นธรรมที่เกิดแต่ปัจจัยปรุงแต่ง ตัวปรุงแต่งก็ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงเสมอ เมื่อทั้งรูปธรรมและนามธรรมเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เช่นนี้ จึงหาสัตว์บุคคลตัวตนไม่ได้เลย ดังนั้น อรรถของอนัตตาจึงหมายถึงบังคับบัญชาไม่ได้ เมื่อปัจจัยอันเป็นธรรมฝ่ายเหตุมีพร้อม ธรรมฝ่ายผลย่อมเกิดขึ้น นี่คือหลักอนัตตา จึงควรเข้าใจในหลักคำสอนนี้ให้ถูกต้อง เช่น โทสะเป็นอนัตตา เมื่อปัจจัยพร้อม โทสะย่อมเกิดขึ้นแน่นอน แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ไม่ควรเข้าใจผิดว่า เพราะเป็นอนัตตานั้นแหละจึงต้องให้เกิดโทสะต่อไป ควรรีบแก้ไข เพราะปัจจัยบางอย่างอาจแก้ไขได้ หรือบางครั้งก็คาดล่วงหน้าได้ว่าอะไรจะเกิดขึ้นในชีวิต เพราะมีปัจจัยบ่งบอกว่าสิ่งนั้น ๆ จะเกิดขึ้นแน่ก็ให้รีบแก้ไขโดยการทำปัจจัยใหม่ ๆ เพื่อไม่ให้ผลที่ไม่พึงปรารถนาเกิดขึ้น หลักอนัตตาจึงมิใช่ปล่อยให้อะไร ๆ เกิดไปตามเหตุตามปัจจัยโดยไม่แก้ไขอะไรเลย ดังคำพูดที่ติดปาก

คนยุคนี้ว่า “ แล้วแต่เหตุแล้วแต่ปัจจัย อะไรจะเกิดย่อมเกิด ” ก็ธรรมที่เป็นอนัตตาคือแหละที่พระองค์ทรงสอนว่า ธรรมบางอย่าง ควรกำหนดรู้ บางอย่างควรละ บางอย่างควรเจริญ บางอย่างควร ทำให้แจ้ง บางอย่างควรกำหนดรู้ด้วย ควรละด้วย เช่น อกุศลจิต เป็นต้น ดังใน ส.ส. ทุกกฐสูตร ข้อ ๓๗ และอรรถกถา ตรัสไว้ว่า “คนพาลประพฤติกรรมของสมณะสิ้นวันเท่าใด หากไม่ห้ามจิต เขาตกอยู่ในอำนาจของความดำริทั้งหลาย พึงติดขัด อยู่ในทุกอารมณ์ ภิกษุยังวิตกในใจไว้ได้ เหมือนเต่าหดอวัยวะทั้งหลายไว้ในกระดองตน อันตัณหานิสัยและทิฏฐินิสัยไม่พัวพันแล้ว ไม่เบียดเบียนสัตว์อื่น ปรีนิพพานแล้วไม่พึงติเตียนใคร ๆ ”

คำว่า ห้ามจิต และคำว่า ยังวิตกในใจ ในพระสูตรข้างต้น พระองค์ทรงใช้คำนี้เพื่อชี้ว่า ถ้าผู้ใดไม่รู้จักวิธีห้ามจิต ไม่รู้จักห้ามความคิดที่เป็นกามวิตก พยาบาทวิตกและวิหิงสาวิตกแล้ว เขาย่อมเจริญธรรมขั้น สูง ๆ ไม่ได้ แม้การล่วงศีลซึ่งเป็น กายทุจริต วิจิ ทุจริต ก็ต้องมาจากอกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน การเจริญสมณะและ วิปัสสนายังมีความจำเป็นต้องรู้จักวิธีห้ามความคิดที่เป็นไปกับ กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก ก็ทั้งจิตและวิตกล้วนเป็น

อนัตตา แต่พระองค์สอนให้ห้ามจิตได้ ยังวิตกได้ ซึ่งไม่ขัดกับหลักอนัตตาแต่อย่างใด จิตเกิดขึ้นเพราะมีปัจจัยปรุงแต่งหลายอย่าง บางอย่างแก้ไขไม่ได้ เช่น กรรมในอดีต เป็นต้น แต่บางปัจจัยแก้ไขได้ เช่น กรรมที่ทำในปัจจุบัน เป็นต้น กรรมในอดีตจะให้ผลได้ต้องขึ้นกับ ปโยค (กรรมปัจจุบัน) กาล อุปธิ คติ และปัจจัยอื่น ๆ อีกมาก ผู้มีปัญญาอ่อนห้ามจิต บังคับจิต แก้ไขวิตกได้ตามที่พระองค์ทรงสอนเสมอ

คำว่า บังคับจิตก็ดี ประคองจิตก็ดี อธิษฐานจิตก็ดี เป็นคำที่ท่านพระสารีบุตรเถระใช้แสดงธรรมใน ขุททกนิกาย มหานิทเทศ อรรถกถาสุตตตนิเทศที่ ๑๕ ข้อ ๘๒๖ กล่าวว่า

“ หนึ่ง นรชน บังคับจิต ให้กลับจากสังขารธาตุ อันเป็นไปในไตรภูมิทั้งปวง น้อมจิตเข้าไปในอมตธาตุว่า ธรรมชาติใด คือ ความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลесकिन แห่งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ฯลฯ แม้ด้วยเหตุนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่านรชนพึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน ”

ใน ขุ. ปฎิ. พุติยภาณวาร อรรถกถา หน้า ๒๘๑ กล่าวดังนี้

“สภาพแห่งธรรม ชื่อว่า ปคุคหฏฐุ สภาพที่ประคองจิต คือสภาพที่พยายามทำจิตที่หุดหู่ด้วยความเกียจคร้าน

ด้วยเจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ และปีติ-
สัมโพชฌงค์”

“สภาพแห่งธรรม ชื่อว่า วินิคุคกุญฺโญ สภาพที่ปรารถนา
คือสภาพทำจิตที่ฟุ้งซ่านด้วยอุทซจจะให้สงบ เจริญปัสสัทธิ
สัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ และอุเบกขาสัมโพชฌงค์”

การห้ามจิต การบังคับจิต จะทำได้หรือไม่ โปรดดูใน
พระสูตรต่อไปอีกสูตรหนึ่ง คือ ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค
มโนนิวารณสูตร ข้อ ๖๒ และข้อความในอรรถกถา กล่าวถึง
เทวดาองค์หนึ่งไปกราบทูลพระพุทธเจ้า ดังนี้

เทวดา ; “บุคคลควรห้ามใจแต่อารมณ์ทั้งปวง
บุคคลนั้นยอมพ้นจากทุกข์เพราะอารมณ์ทั้งปวง ”

พระพุทธเจ้า ; “บุคคลไม่ควรห้ามใจแต่อารมณ์
ทั้งปวงที่เป็นเหตุให้ใจมาถึงความสำรวม บายยอมเกิดขึ้น
แต่อารมณ์ใด บุคคลพึงห้ามใจแต่อารมณ์นั้น”

อรรถกถาอธิบายต่อไปว่า “บุคคลไม่ควรห้ามโดย
ประการทั้งปวง คือ ธรรมอะไร ๆ ที่กล่าวแล้วไม่ควรห้าม

ไปเสียทั้งหมด เพราะว่ากรรมที่เป็นเหตุให้ใจมาสู่ความสำรวม
อันใดที่เกิดขึ้น โดยนัยว่าเราจักให้ทาน จักรักษาศีล
อันเป็นเหตุนำมาซึ่งความสำรวมใจ เป็นต้นนี้ บุคคล
ไม่พึงห้าม ด้วยว่าข้อนี้เป็นความพอกพูน เป็นความเจริญ
โดยแท้ คำว่า ยโต ยโต จ ปาปกํ ไปได้แก่ อกุศลย่อม
เกิดแต่กรรมอะไร ๆ บุคคลพึงห้ามใจเฉพาะกรรมนั้น ๆ ”

เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจึงควร ตั้งใจ จงใจ ห้ามใจเพื่อหลีกเลี่ยง
อกุศลทั้งปวงและควรตั้งใจ จงใจในการทำกุศลทั้งปวงด้วย
โดยเฉพาะขณะทำกุศลนั้น พระองค์ตรัสไว้ใน จ. ส. มามสูตรที่ ๕ ว่า

“ ดูก่อนมาฆะ เมื่อท่านจะบูชาก็จงบูชาเถิด และ จงทำ
จิตให้ผ่องใสในกาลทั้งปวง (ก่อนทำ ขณะทำ หลังทำ) เพราะ
ยัญย่อมเป็นอารมณ์ของบุคคลผู้บูชายัญ บุคคลตั้งมั่นในยัญ
นี้แล้ว ย่อมละโทสะเสียได้ ” (ความหมายบูชาหรือบูชายัญ คือ
ทานที่ทำกับทักษิณบุคคล)

ในมังคลัตถปิณี คาถาว่าด้วยวินัย ได้ยกปฐมสังเขยสูตร
มาแสดงดังนี้

“ ผัสสายตนะ ๖ คือ ใจ อันภิกษุไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวจแล้ว ย่อมนำมาซึ่งทุกข์อันยิ่ง ถ้าใจอันภิกษุฝึกดีแล้ว ฯลฯ ย่อมนำมาซึ่งสุขอันยิ่ง ”

นี่เป็นการแสดงถึงหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาที่แท้จริง เป็นเรื่องของการเจริญ การพัฒนา การฝึกจิต การอบรมจิต ไม่ใช่เป็นการปล่อยจิตให้เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยโดยเข้าใจว่าจิตเป็นอนัตตา บังคับบัญชาไม่ได้

ปัจจุบันมีการสอนว่า การตั้งจิต การตั้งความปรารถนา ก่อนทำกุศล ไม่ควรทำเพราะเป็นโลภะ ขัดกับหลักอนัตตา แต่ใน ม. มุ. สาเลยยกสูตร ข้อ ๔๘๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

“ พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ผู้ประพฤติธรรมเป็นปกติ ประพฤติสม่าเสมอเป็นปกติ จึงพึงหวังว่า โอหนอ หลังจากตายเพราะกายแตกไป ขอให้เราพึงเข้าถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับเหล่าพราหมณ์มหาศาล เหล่าคฤหบดีมหาศาล เหล่าเทพชั้นต่าง ๆ ย่อมเป็นไปได้ โดยแท้ ”

พระสูตรข้างต้นแสดงไว้ชัดเจนว่า แม้ก่อนทำกุศล หรือ
เมื่อทำกุศลแล้วตั้งความปรารถนาได้ ดังใน สังขารุปัตติสูตร ม. มุ.
ข้อ ๓๑๕ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็น
ผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เขมมีความ
ปรารถนาอย่างนี้ว่า โฉนหนอเราเมื่อตายไปแล้วพึงเข้าถึง
ความเป็นสหายแห่งกษัตริย์มหาศาลเถิด หรือเป็น
พราหมณ์มหาศาลเถิด หรือคฤหบดีมหาศาลเถิด หรือ
เป็นเทพชั้นต่าง ๆ เถิด ฯลฯ เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐาน
จิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและวิหารธรรม
เหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้
ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภวะนั้น ๆ ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย นิมรรค นี้ปฏิบัติเป็นไปเพื่อความ เป็นสหาย
แห่งกษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล คฤหบดี
มหาศาล เทพชั้นต่าง ๆ ”

อรรถกถาของพระสูตรนี้ยังอธิบายเพิ่มเติมว่า

“ บุคคลใดมีกรรม ๕ ประการ คือ ศรัทธา ศีลสุตะ
จาคะ ปัญญา แต่ไม่มีความปรารถนา คติของบุคคลนั้น
ไม่ต่อเนื่องกัน บุคคลใดมีความปรารถนา แต่ไม่มี
กรรม ๕ ประการ คติแม้ของบุคคลก็ไม่ต่อเนื่องกัน
บุคคลเหล่าใดมีกรรม ๕ ประการ และมีความปรารถนาด้วย
คติของบุคคลนั้นย่อมต่อเนื่องกัน อุปมาเหมือน
ยิงลูกศรไปในห้วงอากาศ กำหนดไม่ได้ว่าจะเอาปลาย
หรือตรงกลาง หรือเอาโคนลูกศรลงฉันใด การถือปฏิบัติ
ของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นก็ฉันนั้น เอาแน่นอนไม่ได้
เพราะฉะนั้น กระทำกุศลกรรมแล้วทำความปรารถนา
ในที่แห่งหนึ่งย่อมควร”

นี่เป็นพระพุทธรูปที่ไม่ควรเห็นขัดแย้ง ดังนั้น บุคคล
เมื่อทำกุศลแล้ว ควรตั้งจิตตั้งความปรารถนา น้อมไปใน
พระนิพพาน ดังปรากฏใน ขุ. มหา. นิตเทส ข้อ ๘๒๖ ความว่า

“ นรชนบางคนในโลกนี้ให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถกรรม บำเพ็ญกุศลที่ควรบำเพ็ญอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นไตรชาตุ ก็ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งคติ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งอุปัตติ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งปฏิสนธิ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งสงสาร ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งวิญญะ แต่เป็นผู้มีความประสงค์ในอันปราศจากทุกข์ มีใจโน้มโอนไปในนิพพาน ย่อมบำเพ็ญกุศลทั้งปวงนั้น แม้เพราะเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า นรชนพึงเป็นผู้มีใจโน้มไปในนิพพาน ”

การตั้งความปรารถนาบรรลุมรรคผลนิพพานนั้น พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงตั้งความปรารถนาในพระโพธิญาณ พระอสีติสาวกทุกรูปก็ตั้งความปรารถนา ดังปรากฏ ในขุททกนิกาย เถรคาถา เถรีคาถา เช่น ท่านพระมหาโกณฑัญญะเถระ ตั้งความปรารถนาตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุผู้บรรลุปฏิสัมภิทา ๔ ท่าน พระพาหิยทารุจิริยเถระ ตั้งความปรารถนาเป็นผู้ตรัสรู้ได้เร็วพลัน แม้ท่านพระสารีบุตรก็ตั้งความปรารถนาเป็นอัครสาวกต่อ

พระพักตร์พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าอินทสสี เป็นต้น แม้การปฏิบัติธรรมก็ควรตั้งความปรารถนา ดังในมัชฌิมนิกายอุปริปัณฑาสกั ภูมิขสูตร ข้อ ๔๑๔ พระองค์ตรัสว่า

“ สมณะหรือพราหมณ์ พวกใดพวกหนึ่งที่มีทิฏฐิชอบ มีสังกัปะชอบ ฯลฯ มีสมาธิชอบ ถ้าแม้ตั้งความหวังแล้ว ประพฤติพรหมจรรย์ เขาก็สามารถบรรลุได้ ”

ดังนั้นจึงไม่ควรเข้าใจผิดว่า การตั้งความปรารถนาเมื่อทำกุศลนั้นเป็น โลภะไปหมด อย่างที่บางแห่งสอนกันยุคนี้ ตรงกันข้ามกลับมีพระพุทธพจน์รับรองทั่วไปว่า **ควรตั้งความปรารถนาทุกครั้งเมื่อทำกุศล โดยเฉพาะกุศลที่เป็นไปเพื่อวิวิญญะ** สำหรับโลกุตตรกุศลนั้น ถ้าผู้ใดไม่ตั้งความปรารถนาไว้แม้จะทำโลกียกุศลมากเพียงใด สูงเพียงใด เขาก็บรรลุไม่ได้ เพราะผลของโลกียกุศลจะพาเวียนว่ายอยู่ในภพ ๓ รำไป แต่ถ้าผู้ใดตั้งความปรารถนาที่จะออกจากวิญญะ เมื่อเจริญกุศลทุกครั้งก็ควรโน้มไปใน อสังขตธาตุ น้อมไปในวิเวก น้อมไปในนิพพาน ผู้นั้นชื่อว่า ตั้งจิตไว้ชอบ เป็นผู้มัตตสัมมาปณิธิ เป็นผู้บำเพ็ญอุชิชฐานบารมี เขาย่อมมีโอกาสออกจากวิญญะได้

อีกปัญหาหนึ่งคือเรื่องการบังคับจิต ดังปรากฏในพระสูตร ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท หน้า ๓๑๘ เรื่องบัณฑิตสามเณร วันหนึ่ง ขณะที่บัณฑิตสามเณรอายุ ๗ ขวบ เดินตามหลัง พระสารีบุตรผู้เป็นอุปัชฌาย์ ไปบิณฑบาตตอนเช้าในเมืองสาวัตถี ได้มองเห็นเหมืองน้ำที่ชาวนาบังคับน้ำให้ไหลเข้าไปสู่ที่นาของคน และเห็นช่างศรกำลังลงไฟดัดลูกศรให้ตรง เห็นช่างไม้กำลัง ฉากไม้ทำล้อเกวียนอยู่ จึงถามท่านพระสารีบุตรเถระว่า

“ น้ำ ลูกศร และไม้ มีจิตหรือไม่ ” ท่าน พระสารีบุตรเถระก็ตอบว่า “ ไม่มี ” บัณฑิตสามเณรได้ พิจารณาว่า น้ำก็ดี ลูกศรก็ดี ไม้ก็ดี หามีจิตไม่ เขายัง บังคับให้เป็นไปตามต้องการได้ ไฉนคนผู้มีจิตจึงจักไม่ อาจทำจิตของตนให้เป็นไปในอำนาจแล้วจึงบำเพ็ญ สมณธรรม (เจริญไตรสิกขา) บัณฑิตสามเณรคิดได้เช่นนั้น จึงขออนุญาตพระอุปัชฌาย์กลับวัดเพื่อไปบำเพ็ญ สมณธรรม และวันนั้นเอง เมื่อบัณฑิตสามเณรได้ฟังท่าน พระสารีบุตรเถระกับพระพุทธองค์สนทนาธรรมกัน สามเณรก็บรรลุเป็นพระอรหันต์

อีกเรื่องหนึ่ง ใน ขุททกนิกาย เถรคาถา ตาลปฎุเถรคาถาที่ ๑ แสดงเรื่องการข่มจิตดังนี้

“ ดูก่อนจิต ท่านทำให้เราเป็นกษัตริย์ก็มี บางคราวเราก้เป็นศูทร บางคราวก็เป็นเทพเจ้าก็มี เพราะอำนาจแห่งท่าน เป็นมูลเหตุ บางคราวเราเป็นสัตว์นรก บางคราวเป็นสัตว์เดรัจฉาน ท่านได้ประทุษร้ายเราบ่อย ๆ มิใช่หรือ บัดนี้เรจักไม่让您ทำเหมือนกาลก่อนอีกละ

จิตนี้แต่ก่อนเคยเที่ยวไปในอารมณ์ต่าง ๆ ตามความประสงค์ ตามความใคร่ ตามความสบาย วันนี้อเรจักข่มจิตนั้นไว้โดยอุบายอันชอบ ดังนายหัตถาจารย์ ข่มช้างตัวตกมันด้วยขอ ฉะนี้ ”

จากพระสูตรดังกล่าวข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า การบังคับจิต การข่มจิต การเปลี่ยนจิตจากอกุศลวิตกไปเป็นเนกขัมมวิตก ย่อมทำได้ถ้ารู้วิธี ถ้ามีการฝึกอบรมอย่างพอเพียง ธรรมดาจิตของปุถุชนทั่ว ๆ ไปมักจะเป็นอกุศลเสมอ ดังนั้น ในการเจริญ อริศีลสิกขา อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา ล้วนเป็นเรื่อง บังคับจิต

ประคองจิต ข่มจิต ให้เป็นเนกขัมมวิตก วิธีการฝึกนั้นปรากฏในคำสอนทั่วไป เช่น เรื่องการเจริญสติสัมปชัญญะก็ดี อินทริยสังวรก็ดี โยนิโสมนสิการก็ดี ตลอดจนการเจริญสมณะวิปัสสนา ล้วนเป็นวิธีที่แยบคายของพระผู้มีพระภาคเจ้าในการเปลี่ยนจิตจากอกุศลวิตกมาเป็นกุศลวิตกทั้งสิ้น ผู้ที่มีความชำนาญในการฝึกจิตดีแล้ว พันทีที่เขาล้มตาขึ้นเห็นอารมณ์ใด ๆ ไม่ว่าจะ เป็นปฏิฆะหรือสุกะ เขาก็สามารถโยนิโสมนสิการน้อมจิตของเขา ให้เป็นศีลสิกขาก็ได้ จิตตสิกขาก็ได้ และปัญญาสิกขาก็ได้ บางท่านก็เปลี่ยนได้โดยฉับพลัน บางท่านก็ใช้เวลามากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันไปตามการฝึกฝนอบรมจิตมา พระโยคาวจร สมัยพุทธกาล ท่านฝึกจิตจนชำนาญมาก เรียกว่ามี อวัชชนวสี คือความเนิ่นช้าในการตรีกไปในไตรสิกขาไม่มีเลย ท่านโยนิโสมนสิการได้เร็วมาก จึงมีสติทุกเมื่อได้ สามารถทำจิตให้เป็นกุศลได้ตลอดวันตลอดคืน ประกอบความเพียรเป็นเครื่องตั้งอยู่

การฝึกจิต การบังคับจิตให้เป็นกุศลอยู่ทุกอิริยาบถของผู้ปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาจำเป็นอย่างยิ่ง พระองค์ทรงสรรเสริญมาก ดังใน อกฺ. จตุกก. จารสูตร พระองค์ตรัสว่า

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าเมื่อภิกษุเดินอยู่ที่ดี ยืนอยู่ที่ดี นั่งอยู่ที่ดี นอนอยู่ไม่หลับก็ดี กามวิตกก็ดี พยาบาทวิตกก็ดี หรือวิหิงสาวิตกเกิดขึ้นก็ดี แต่ภิกษุไม่รับเอาวิตกนั้น ได้ละเสีย ทำให้หายไปเสีย เราเรียกภิกษุนั้นว่าเป็นผู้มี อาตปปะ มีความเพียรอันทำแล้ว ตั้งใจมั่นคงเป็นเนื่องนิตย์ ”

ในสมัยที่พระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ เมื่อพระโยคาวจร ผู้ใดปฏิบัติธรรมแล้วเกิดอกุศลวิตก พระองค์จะเสด็จมาหาด้วยฤทธิ์ เพื่อทรงแนะนำแก้ไขให้ผู้นั้นพ้นที ในสายตาของพระอริยเจ้า อกุศลวิตกเป็นปาปมิตรภายใน เป็นอมิตรภายใน เป็นศัตรูภายใน แม้เกิดขึ้นเพียงเล็กน้อย แม้เพียงจิตตูปบาทเดียว ก็นับว่าเสียหายใหญ่โตต่อผู้กำลังบำเพ็ญเพียรทางใจ นั่นเป็นกาลสมบัติ เป็นสมัยของผู้มีบุญ ท่านจึงมีกัลยาณมิตรอย่างพระพุทธเจ้าเสด็จมาคอยช่วยแก้ไขให้ ส่วนผู้มีบุญน้อยเหมือนลูกกำพร้าไม่มีพ่อไม่มีแม่อย่างเรา ๆ ท่าน ๆ ยุคนี้ จะหันหน้าไปพึ่งใครได้เล่า นอกจากพระปริยัติธรรม มิใช่หรือ ?

อีกพระสูตรหนึ่ง ที่แสดงวิธีบังคับจิตจากอกุศลจิตมาเป็นกุศลจิต ดังใน มัชฌิมนิกาย มูลป้อนาสกั วิตกกถณสูตร

๑. เมื่อเจริญอุทเทจจิต โดยมีอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งอยู่ ถ้ำจิตไม่เป็นกุศล คือจิตตกไปในโลภะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ให้พระโยคาวจรนั้นเปลี่ยนอารมณ์กัมมัญฐานเสียใหม่ เมื่อเปลี่ยนแล้วอกุศลวิตกก็อาจหายไปได้

๒. แม้จะเปลี่ยนอารมณ์ใหม่แล้ว อกุศลวิตกก็ยังเกิดอยู่ ก็ให้ภิกษุพิจารณาโทษของวิตกนั้นว่า วิตกเหล่านี้ล้วนมีโทษ มีทุกข์เป็นวิบาก เมื่อพิจารณาอย่างนี้ย่อมทำให้เกิดหิริ โอตตัมปะ อกุศลวิตกก็อาจเปลี่ยนเป็นกุศลวิตกได้

๓. แม้จะพิจารณาถึงโทษของอกุศลวิตกแล้วแต่จิตก็ยังเป็นอกุศลอยู่อีก ก็ให้ภิกษุนั้นไม่นึก ไม่ใส่ใจ ในวิตกเหล่านั้นเสีย เปรียบเหมือนบุรุษหลับตา ไม่ต้องการเห็นรูปเหล่านั้น อกุศลวิตกก็อาจจะหายไปได้

๔. แม้จะไม่นึก ไม่ใส่ใจในวิตกเหล่านั้น แต่อกุศลวิตกก็เกิดอยู่อีก ก็ให้ภิกษุนั้นมนสิการสังขฐานแห่งวิตก อกุศลวิตกก็อาจเปลี่ยนเป็นกุศลวิตกได้

๕. แม้กระนั้นถ้าหากยังเกิดอกุศลวิตกอยู่อีก ก็ให้
ภิกษุ นั้น ฟัง กัด ฟัน ด้วย ฟัน ดุน เพดาน ด้วย ลิ้น ข่ม บีบ คั้น
บังคับจิต ด้วย จิต เปรียบ เหมือน บุรุษ ผู้ มี กำ ลัง มาก จับ บุรุษ
ผู้ มี กำ ลัง น้อย กว่า ไว้ ได้ แล้ว บีบ กด เค้น ที่ ศีรษะ คอ หรือ
กำ นคอ ไว้ ให้ แน่น อกุศลวิตก ก็ หาย ไป กุศลวิตก ก็ เกิด ได้

ดู ก่อน ภิกษุ ทั้ง หลาย ถ้า ภิกษุ ใด (ปฏิบัติ ตาม ๕ ข้อ)
ละ วิตก อัน เป็น บาป อกุศล เหล่า นั้น ได้ จิต ย่อม ตั้ง อยู่ ด้วย ดี
สงบ เป็น ธรรม เอก มุต ขึ้น ตั้ง มั่น ใน ภายใน นั้น แล ดู ก่อน
ภิกษุ ทั้ง หลาย ภิกษุ นี้ เรา กล่าว ว่า เป็น ผู้ ชำ นานู ใน ทาง เคน
ของ วิตก เธอ จัก จำ นง วิตก ใด ก็ จัก ตรี ก วิตก นั้น ได้ จัก ไม่
จำ นง วิตก ใด ก็ จัก ไม่ ตรี ก วิตก นั้น ได้ ตัด ตัณหา ได้ แล้ว
คลี่ สัจ โยชนา ได้ แล้ว ทำ ที่ สุด แห่ง ทุก ขี ได้ แล้ว

จากพระสูตรนี้ เป็นการแสดงวิธีแก้ไขการนึกคิดที่ไม่ดี
มาเป็นการคิดที่ดีได้ เนื่องจากจิตเป็นสังขารธรรม จิตจะเกิดขึ้น
เองไม่ได้ จิตย่อมเกิดมาแต่ปัจจัยต่าง ๆ ปปรุงแต่ง เช่น กัมมปัจจัย

อรัมมณปัจฉัย วัตถุประสงค์ปัจฉัย อนันตรปัจฉัย ปกตูปนิสสยปัจฉัย เป็นต้น เมื่อมีปัจฉัยพร้อม จิตย่อมเกิดทันที เมื่อธรรมชาติของจิตเป็นเช่นนี้ ถ้าจะเปลี่ยนแปลงจิตจากอกุศลมาเป็นกุศลก็ต้องไปแก้ไขที่ต้นเหตุ คือไปเปลี่ยนแปลงที่ปัจฉัย ปัจฉัยบางอย่างเป็นเหตุไกล เป็นเหตุในปัจจุบัน จึงอาจเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ บางอย่างเป็นเหตุไกล เปลี่ยนแปลงไม่ได้ เพราะทำสำเร็จไปแล้วในอดีต เช่น กัมมปัจฉัย เป็นต้น จากตัวอย่างใน วิตักกสัณฐานสูตร ที่กล่าวมาแล้ว พระองค์ทรงสอนให้ภิกษุเปลี่ยน อรัมมณปัจฉัย เสียใหม่ จึงทำให้จิตเป็นกุศลได้

การที่จิตถูกเปลี่ยนจากอกุศลมาเป็นกุศลได้นั้น เป็นไปตามกระบวนการของปัจฉัยทั้งสิ้น ห้ามผู้หนึ่งผู้ใดไปทำให้เกิดได้ไม่ นี่คือหลักอนัตตา ธรรมที่เป็นอกุศลทั้งปวง เช่น โลภะ โทสะ โมหะ ล้วนเป็นอนัตตา เพราะเกิดแต่เหตุเกิดแต่ปัจฉัยก็จริง แต่พระองค์ตรัสว่าเป็นปหานัตัพพธรรม เป็นธรรมที่ควรละ ดังนั้นจึงไม่ควรปล่อยให้เป็นไปตามเหตุตามปัจฉัยนั้น ๆ เพราะจะเกิดความเสียหาย ส่วนธรรมที่เป็นฝ่ายกุศลทั้งปวงได้แก่ ทาน สีล ภาวนา ก็เป็นอนัตตาเพราะเกิดแต่เหตุแต่ปัจฉัย พระองค์ตรัสว่าเป็นภาเวตัพพธรรม เป็นธรรมที่ควรเจริญ กุศลจึงควรทำให้มาก ๆ

และแม้อัปยาคตธรรม เป็นธรรมที่ไม่ใช่ทั้งกุศลและอกุศล เช่น รูปขันธุ์ก็เป็นอนัตตา พระองค์ตรัสว่าเป็น ปริณฺญะยธรรม เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ ก็ควรเข้าไปทำปริณฺญากิจในธรรมนั้น

ธรรมทั้งหลายล้วนเป็นอนัตตาทั้งสิ้น พระองค์ทรงสอนให้ ทำกิจต่อธรรมประเภทนั้น ๆ ให้ถูกต้องด้วย ธรรมใดที่ควรกำหนด รู้ก็ควรเข้าไปทำปริณฺญากิจ ธรรมใดที่ควรละก็ควรเข้าไปทำ ปหานกิจ เป็นต้น การทำกิจต่ออริยสัจทั้ง ๔ ให้ถูกต้องสำคัญมาก ดังนั้น การเข้าใจว่าเมื่อธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตาแล้วปล่อยให้ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย นี่เป็นการเข้าใจอนัตตาที่ผิด ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า การฝีกจิต การบังคับจิต การข่มจิต การประคองจิต ทำได้แน่นอน ไม่ขัดกับหลักอนัตตาแต่อย่างใด คำสอนของพระองค์ ถูกต้องสมบูรณ์เสมอ ดัง ธรรมกถา ที.สี.พรหมชาลสูตร กล่าวไว้ว่า “ พระตถาคตย่อมไม่ตรัสอักษรที่ไม่มีประโยชน์แม้แต่ตัวเดียว ”

ตัวอย่างคำสอนที่ไม่มีนิรุติปฏิบัติสัมภิตาและพระสัพพัญญู ตตตญาณเป็นปัจจัย เป็นคำสอนของปุถุชนทั่วไป ได้แก่ข้อความ ที่คล่องปากของบุคคลในยุคนี้ที่ว่า “เมื่ออะไรจะเกิด ย่อมเกิด” โดยอธิบายว่า ทุกอย่างเป็นไปตามกรรม ธรรมทั้งหลายเป็น

อนัตตา บังคับบัญชาไม่ได้ อะไรจะเกิดก็ย่อมเกิด ยอมรับโดยดี คล้าย ๆ เป็นการปลอบใจให้กล้าเผชิญผลของกรรม ฟังผิวเผินดูดี แต่คำสอนในพระพุทธศาสนาอย่างนี้ไม่มี พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงสอนให้อะไร ๆ เป็นไปตามกรรมหมด แต่ทรงสอนว่า ปัญหาต่าง ๆ ย่อมแก้ไขได้ ตัวอย่าง เช่น ผู้ใดมีร่างกายผิดปกติ อ้วนเกินไป เป็นต้น นี่เป็นผลจากการทำอกุศลกรรมประเภทวิหิงสาจริตมาแต่อดีตชาติ ถ้าเขาคิดว่า แก้ไขอะไรไม่ได้แล้ว ต้องปล่อยให้เป็นไปตามกรรม เขาก็จะเป็นคนอ้วนไปตลอดชาติ ตรงกันข้าม ถ้าเขามีปัญญารู้ว่า ร่างกายหรือรูปขันธ์นั้นนอกจากจะมีกรรมเป็นสมุฏฐานแล้วยังมีปัจจัยอื่น ๆ อีกที่ทำให้อ้วน เช่น จิต อุดูและอาหาร ปัจจัยเหล่านี้ยังพอแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งนี้จะแก้ไขสำเร็จหรือไม่ย่อมเกิดขึ้นอยู่กับปัจจัยแต่ละตัวจะมีกำลังมากน้อยกว่ากัน เช่น ถ้ากรรมปัจจัยแรงมาก ๆ ก็ยากแก่การแก้ไข เป็นต้น

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) วิचारณฺวํ “ ความเข้าใจว่า อะไรจะเกิดย่อมเกิด ทุกอย่างเป็นไปตามกรรม นี้เป็นมิจฉาทิฏฐิธึอย่างหนึ่ง เป็นลัทธิปุพเพกตเหตุว ”

พระพุทธเจ้าไม่เคยสอนให้ปล่อยอะไร ๆ เป็นไปตามกรรมเสียทั้งหมด หรือปล่อยให้อะไร ๆ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยเสียทั้งหมดเช่นนั้น แต่คำสอนของพระองค์ สอนให้รู้จักแก้ไขปัญหาค ด้วยปัญญา ด้วยความฉลาด ด้วยความเพียร เพราะกรรมบางอย่างในอดีตจะให้ผลยังต้องขึ้นอยู่กับ ปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งในปัจจุบัน เช่นขึ้นอยู่กับ ปโยค คติ อุปธิ และ กาล ปัจจัยทั้ง ๔ นี้ เป็น อุปนิสสย-ปัจจัย ที่สำคัญต่อการให้ผลของกรรมในอดีต โดยเฉพาะ ปโยคมี บทบาทมากเพราะ ปโยค เป็นกรรมใหม่ ปโยค แปลว่า ประกอบ หรือประกอบขึ้น ภาษาไทยแปลว่า กระทำหรือกระทำขึ้น เป็นการกระทำกรรมนั่นเอง ปโยคหรือกรรมใหม่ นี้ จะเป็นปัจจัยในการให้ผล ๒ ประการ คือ อุปนิสสยปัจจัย และ กัมมปัจจัย โดย อุปนิสสย-ปัจจัย กรรมใหม่จะเป็นปัจจัยสำคัญมากเพราะเป็นตัวเปิดโอกาสให้กรรมในอดีตส่งผลมาให้โดยเร็ว ส่วนโดย กัมมปัจจัย นั้น กรรมใหม่จะให้ผล ๓ ระยะ คือ เป็น ทิกฺขุจฺฉมเวทนิยกรรม จะให้ผลในชาติปัจจุบัน เช่น ถ้าทำกรรมตอนปฐมวัยก็จักได้รับผลตอนมัชฌิมวัย ถ้าทำกรรมในมัชฌิมวัยก็จักได้รับผลในปัจจุบันวัย กรรมใหม่นี้ยังให้ผลต่อไปเป็น อุปัชชเวทนิยกรรม คือให้ผลในชาติหน้า และยังให้

๑ พระอภิธรรมปิฎก ญาณวิงค์ ข้อ ๘๔๐

ผลต่อไปอีกเป็น อปราปรียเวทนียกรรม คือผลในชาติต่อ ๆ ไป
ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การดื่มสุราเป็นปโยค เป็นการกระทำกรรมใหม่ ซึ่งกรรมนี้
จักเป็นอุปนิสัยสยบัจจยและกัมมบัจจย โดย อุปนิสัยสยบัจจย
เหมือนเป็นการเปิดประตูให้อดีตกรรมชั่วต่าง ๆ ที่เคยทำไว้ส่งผล
มาให้ เขาอาจถูกทำร้าย ถูกฆ่า ถูกดูหมิ่น ถูกเหยียดหยาม ถูก
โรคภัยเบียดเบียน เป็นต้น วิบากนี้เป็นผลจากกรรมอื่น ๆ ในอดีต
ไม่ใช่ผลโดยตรงจากการดื่มสุราอันเป็นกรรมใหม่ ส่วนกรรมใหม่
คือ การดื่มสุราในชาตินี้ โดยกัมมบัจจยก็จะให้ผลเป็นทิฏฐธัมม-
เวทนียกรรม พระองค์ตรัสว่าผลของการดื่มน้ำเมาจะเป็นคน
วิกลจริต โดยทิฏฐธัมมเวทนียกรรม เขาก็อาจวิกลจริตหรือคล้าย ๆ
คนวิกลจริตในบั้นปลายชีวิตชาตินี้ก็ได้ ส่วนชาติหน้าถ้าผลของ
การดื่มสุรานำเกิด เขาจะเป็นคนวิกลจริตในรูปต่าง ๆ แน่นอน ถ้า
เขาดื่มสุราด้วยเจตนาสนุกสนาน ผล คือเกิดเป็นคนบ้าประเภท
หัวเราะได้ทั้งวัน ถ้าดื่มสุราแล้วคว่ำฆ่าคนได้ ชาติหน้าเขาก็จะเกิด
เป็นคนบ้าที่คว่ำฆ่าคนได้ ตรงกันข้าม ถ้าปโยค เป็นการทำ
กรรมใหม่ที่ดี เช่นการรักษาศีล การบำเพ็ญทาน เป็นต้น กรรมใหม่
นี้ก็เป็นอุปนิสัยสยบัจจยและกัมมบัจจยให้ผลดีในลักษณะเดียวกับ

ที่กล่าวมาแล้ว ที่แสดงเรื่องปโยคมานี้ เพื่อชี้ให้เห็นว่า เราไม่ควรปล่อยอะไร ๆ ให้เป็นไปตามกรรมหมด ปโยคหรือกรรมใหม่นี้แหละเป็นกรรมที่แก้ไขเรื่องการให้ผลของกรรมได้ ส่วนจะแก้ไขสำเร็จหรือไม่ก็แล้วแต่ปัจจัยใจจะมีกำลังมากกว่ากัน ดังนั้น จึงไม่ควรปล่อยอะไร ๆ ให้เป็นไปตามกรรมหมด ไม่ควรมีความคิดว่าอะไรจะเกิดย่อมเกิด ควรคิดแก้ไขด้วยปโยคสมบัติจนถึงที่สุด

แม้วิบากที่บุคคลได้รับทางทวารทั้ง ๕ ในปัจจุบัน ถ้าไม่ใช่กรรมหนักจนเกินไป ก็อาจแก้ไขได้ด้วย ปโยค เช่น การเห็นศุภนิมิตรหรือปฏินิมนิตนั้น ถ้าไม่มีแสงสว่าง จิตเห็นย่อมเกิดไม่ได้ แสงสว่างบางครั้งก็อยู่ในวิสัยที่เราอาจเปลี่ยนแปลงได้ หรือถ้าจะหลีกเลี่ยงไม่ใส่ใจคุณิมนิตนั้นเสีย วิบากที่เลวร้าย ก็อาจยุติลงได้ชั่วคราว การผ่อนคลายการรับผลของอกุศลกรรมไปได้ระยะหนึ่งนี้เป็นประโยชน์ เพราะทำให้มีเวลาดั้งตัวได้ เมื่อนั้นนตรियกรรมของพระเจ้าอชาตศัตรู ก็ยังแก้ไขด้วย ปโยค พระองค์เป็นฆราวาสที่เลื่อมใสอย่างยิ่งในพระพุทธเจ้า พระองค์รู้ผลของอนันตรियกรรมที่ทำไว้ จึงทรงพยายามแก้ไขด้วย ปโยค โดยทรงอุปถัมภ์การทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๑ จนสำเร็จ เมื่อเสด็จสวรรคตแล้ว พระองค์จึงไปตกนรกเพียงชั้น โลหกุมภิแทนที่จะต้องไปตกอเวจี

มหานรก และในอนาคตกาลข้างหน้า พระองค์จะเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ดังนั้น ผู้มีปัญญา อจ แก้ไขปัญหาที่เลวร้ายในชีวิตได้เสมอ เมื่อปัญหาใด ๆ เกิดขึ้นในชีวิต ไม่ว่าจะปัญหาเล็กน้อยหรือปัญหาร้ายแรงอย่างพระเจ้าอชาตศัตรูก็ตามคงต้องแก้ด้วยโยค คือการทำความใหม่ที่ควรแก้ปัญหานั้น ๆ

อีกตัวอย่างหนึ่งของปัญหาชีวิต ผู้เกิดมาพิการ ผู้นั้นต้องได้รับวิบากไม่ดีตามสมควรแก่การพิการนั้น ๆ แน่แน่นอน แต่ก็สามารถแก้ไขได้ด้วย โยค คือทำความใหม่ด้วยการเพียรศึกษาจนสำเร็จถึงปริญญาสูง ๆ ก็มีให้เห็นอยู่ ผลจากโยคสมบัติทำให้เห็นความต่างของผู้พิการเหมือน ๆ กัน คนหนึ่งได้ปริญญา อีกคนหนึ่งไม่ได้ปริญญา ทั้งสองย่อมได้รับวิบากแตกต่างกันแน่นอน

แม้ปัญหาสุขภาพ ผู้ใดมีสุขภาพไม่ดีแล้วผู้นั้นยังเข้าใจว่าเป็นเพราะผลกรรมในอดีตที่แก้ไขอะไรไม่ได้แล้ว ต้องปล่อยให้ไปตามกรรม นี่เป็นการเข้าใจเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาที่ไม่ถูกต้องสมบูรณ์ เพราะกรรมปัจจัยเป็นเพียง ๑ ใน ๔ ของปัจจัยอื่น ๆ ที่ทำให้มีสุขภาพไม่ดี เพราะ จิต อุดุ และอาหาร ก็เป็นปัจจัยแก่สุขภาพ เช่น เกิดโทสะบ่อย ๆ ก็จะทำให้ สุขภาพทางกายทรุดลง ความดันโลหิตสูงขึ้นได้ นี่คือสุขภาพที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน หรือถ้าเขาปล่อยให้ร้อนจัดหนาวจัด ร่างกายย่อมขาดความต้านทาน

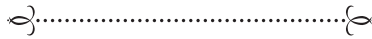
ขาดภูมิคุ้มกัน นี่ก็คือ อุตุนเป็นปัจจัย หรือถ้าผู้มันติดในรส
ไม่ระมัดระวังเรื่องอาหาร เช่นกินแต่อาหารขยะ อาหารไขมันสูง
อาหารที่มีสารพิษ ย่อมกระเทือนถึงสุขภาพทางกายอย่างแน่นอน
นี่คืออาหารเป็นปัจจัย ดังนั้นผู้ใดเข้าใจเรื่องกรรม เรื่องอนัตตา
ไม่ถูกต้อง โดยโยนทุกสิ่งทุกอย่างไปให้เป็นกัมมปัจจัยหมด ไม่รู้
เรื่องปัจจัยอื่น ๆ เลย เขาจะได้รับผลของกรรมสมใจนึกทีเดียว
ดังนั้น จึงไม่ควรยึดถือคำสอนของปุถุชนที่ว่า อะไรจะเกิด
ย่อมเกิด นี้ไม่ใช่คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่ควร
นำมาเป็นหลักปฏิบัติ เพราะถ้าปล่อยให้อะไร ๆ เป็นไปตามเหตุ
ตามปัจจัย ทั้งหมดแล้ว เราจะรับอกุศลวิบากเต็มที่ยาวนานทุกครั้ง
ไป เพราะทุกคนเคยทำอกุศลกรรมไว้ในอดีตมาก อาจไม่มีเวลา
เหลือให้สร้างกุศลกรรมทันในชาตินี้ อาจต้องตายไปเสียก่อนก็ได้
เพราะขณะรับผลของอกุศลกรรมนั้น ผู้ที่ไม่ได้รับการอบรมจิต
มาก่อน เขาย่อมทำกรรมดำใหม่ ๆ ขึ้นมาเพื่อแก้ไข นี่จะเป็น
ปโยควิบัติซ้ำสอง ซึ่งจะเป็นอุปนิสัยขี้ปัจจัยให้รับอกุศลวิบากเพิ่ม
เข้าไปอีก น้อยคนนักเมื่อรับอกุศลวิบากแล้วจะแก้ไขด้วยการทำ
กรรมขาวต่อได้ เว้นแต่ผู้ที่ได้รับการอบรมตนมาดีแล้วเท่านั้น
ดังนั้น ถ้าเข้าใจเรื่องกรรมผิด ก็แก้ปัญหาวชิวัตผิด เขาย่อมห่างไกล

ในการบรรลุมรรคผลนิพพาน ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน
อง. ติกก. โฉณกสูตร ดังนี้

“ถ้าใครพึงกล่าวว่า คนทำกรรมอย่างใด ๆ ย่อมเสวย
กรรมอย่างนั้น ๆ ดังนี้ เมื่อเป็นอย่างนั้น การประพฤติ
พรหมจรรย์ก็มีไม่ได้ ช่องทางที่จะทำที่สุดแห่งทุกข์ก็ไม่
ปรากฏ ส่วนใครกล่าวว่า คนทำกรรมอันจะพึงให้ผล
อย่างใด ๆ ย่อมเสวยผลกรรมนั้นดังนี้ เมื่อเป็นอย่างนี้
ช่องทางที่จะทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบก็ย่อมปรากฏ”

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า ปัญหาอันยิ่งใหญ่ที่นำความ
ทุกข์สู่หมู่มวลมนุษยชาติมาช้านาน คือ วัฏทุกข์ ได้แก่การเกิด
บ่อย ๆ แก่บ่อย ๆ เจ็บป่วย ๆ ตายบ่อย ๆ เพราะกรรมเหล่านี้มี
กรรม ตัณหา อวิชชา ที่เป็นไปแล้วในอดีตและในปัจจุบันเป็น
ปัจจัย เมื่อชาติ คือความเกิดมีเมื่อใด ชรา มรณะและทุกข์ทั้งปวง
ย่อมตามมาเมื่อนั้น แม้ปัญหาที่ใหญ่ยิ่งของสัตว์โลกเป็นเช่นนี้ ก็ยัง
มีบุคคลอย่างพระพุทธเจ้า ผู้ไม่ยอมให้ อะไรจะเกิดย่อมเกิด
พระองค์จึงเพียรหาวิธีไม่ให้ชาติ คือ ความเกิด มีอีกต่อไป เมื่อชาติ
ไม่มีแล้ว ชรา มรณะ ทุกข์ โทมนัส ก็หมดไป วัฏทุกข์ทั้งมวลก็ยอม

หมดสิ้นตามไปด้วย ทรงเพียรอยู่ถึงสี่องสวายกับเศษอีกแสนกัปปี
จึงทรงพบวิธีแก้ไขปัญหาชีวิตสำเร็จ ทศบารมีและมหาบริจาต ๕
ที่ทรงบำเพ็ญเพียรนั้นเป็น ปโยก ดังนั้น พระพุทธเจ้า จึงเป็น
บุคคลที่เป็นยอดบุรุษของโลกที่ไม่ยอมให้อะไรจะเกิดข้อมเกิด นี่เป็น
ตัวอย่างของ ปโยก ที่เป็นยอดแห่ง ปโยก ทั้งหมด

ความคิดทำให้บรรลุได้

เพื่อเป็นการเน้นให้เห็นชัดว่า การเจริญวิปัสสนา เป็นกิจกรรมทางมโนทวาร จะพ้นไปจากการตรีก การพิจารณา การไตร่ตรอง การวิชัยกรรมหาได้ไม่ ดังปรากฏใน ที.ปา. สังคีตสูตร ข้อ ๓๐๒ หมวดวิมุตตายนะ ๕ (เหตุแห่งความหลุดพ้น) พระสารีบุตรเถระ แสดงไว้ดังนี้

“เมื่อมีผู้แสดงธรรมนั้น ถ้าผู้ฟังสามารถรู้แจ้ง อรรถและรู้แจ้งธรรมในธรรม ผู้ฟังก็อาจบรรลุได้ หรือผู้แสดงเองก็อาจบรรลุได้ เช่น พระเขมกะ^๑ เป็นต้น ถ้าไม่มีผู้ใดแสดงธรรม ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง สาธยายธรรมตามที่ได้ฟังมาแล้วด้วยตนเอง ภิกษุผู้สาธยาย^๒ นั้นสามารถรู้แจ้งอรรถและรู้แจ้งธรรมใน

๑ สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค เขมกสูตร ข้อ ๒๒๕

๒ ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค สัชฌายสูตร อรรถกถา หน้า ๓๗๕

ธรรมก็บรรลุได้ อีกประการหนึ่ง ภิกษุมิได้ฟังธรรม ๑ มิได้แสดงธรรม ๑ มิได้สาธยายธรรม ๑ แต่เธอตรึกตรอง ด้วยใจ เพ่งตามด้วยใจ ซึ่งธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว ตามที่ได้เรียนมาแล้ว ภิกษุนั้นสามารถรู้แจ้งอรรถและ รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น ความอิมใจย่อมเกิดแก่เธอ ผู้ปรำโมทย์แล้ว กายของเธอผู้มีใจประกอบด้วยปีติย่อมสงบ ระงับ เธอผู้มีกายสงบระงับแล้วย่อมเสวยความสุข จิตของเธอผู้มีความสุขย่อมตั้งมั่น นี่เป็นแดนวิมุตติ”

อีกพระสูตรหนึ่งที่แสดงอานิสงส์ของการตรึกทำให้บรรลุได้ คือ ใน อภ. นกก. พัคคณสูตร ข้อ ๓๒๗ แสดงไว้ดังนี้

“อีกประการหนึ่ง จิตของภิกษุยังไม่หลุดพ้นจาก ลังโยชนอันเป็นไปในส่วนเบื้องต่ำ ๕ ในเวลาใกล้ตาย เธอไม่เห็น ตาไม่เห็น ตาขาด และไม่ได้เห็นสาวกของตถาคตเลย แต่ย่อม ตรึกตรอง เพ่งด้วยใจซึ่งพระธรรมที่ได้ฟัง ได้เรียนมา

เมื่อเชอตริกตรอง เฟ่งด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ได้ฟังมา
ได้เรียนมาอยู่ จิตของเธอย่อมหลุดพ้นจากสังโยชน์
อันเป็นไปในส่วนเบื้องต่ำ ดูก่อนอานนท์ นี่คือนิสงส์ข้อที่สาม
ในการไคร่ครวญเนื้อความแห่งธรรมโดยกาลอันควร”

พระธรรมที่ภิกษุโกถ้ายตรีกแล้วทำให้หลุดพ้นได้
ท่านย่อมตรีกไปในอริยสัจ ๔ อย่างไม่ต้องสงสัย นี่แสดงถึง
อานุภาพของการตรีก แม้ในวาระสุดท้ายก็ทำให้บรรลุได้

วิปัสสนาแบบห้ามการคิดนึก ห้ามการตรีก จะถูกต้อง
หรือไม่ คำสอนเช่นนี้มีอยู่ในพระคัมภีร์ใดหรือไม่ โปรดดูใน
พระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ปฎิสัมภิทามมรรค อรรถกถา สโตการิ-
ญาณนิตเทส หน้า ๒๐๗ แสดงไว้ดังนี้

“ กิจแห่งการเห็นแจ้งย่อมเว้นวิตกไม่ได้ เพราะ
วิปัสสนามีวิตกเป็นสหาย ย่อมทำกิจของตน ”

การเจริญไตรสิกขา คือ เจริญ อธิศีล อธิจิตและอธิปัญญา
ล้วนเป็นการตรีก การไคร่ครวญทั้งสิ้น ดังปรากฏในพระสูตร
หลายแห่ง เช่น พาหิยสูตร เป็นต้น พระองค์จะทรงให้โอวาท

โดยเริ่มด้วยข้อความต่อไปนี้เสมอ “ ภิกษุทั้งหลาย เธอพึงศึกษา
อย่างนี้ว่า ฯลฯ หรือ ภิกษุทั้งหลาย เธอพึงศึกษาในศาสนานี้แหละ
 ฯลฯ ” ใน ขุททกนิกาย มหานิทเทส ข้อ ๔๖ พระสารีบุตรอธิบาย
คำว่า “ พึงศึกษา ” หมายถึงการเจริญไตรสิกขา และอธิบาย
ขยายความต่อไปอีกว่า เมื่อนึกถึงสิกขา ๓ อยู่ก็ดี
เมื่อพิจารณา หรือ เมื่ออธิษฐานจิต หรือ เมื่อน้อมจิตอยู่ก็ดี เมื่อ
ตั้งสติหรือเมื่อตั้งจิตอยู่ก็ดี เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญาที่ดี เมื่อรู้ยิ่ง
ซึ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่งก็ดี (ญาตปริยญา) เมื่อกำหนดรู้
ซึ่งธรรมที่กำหนดรู้ก็ดี (ตึรณปริยญา) เมื่อละธรรม
ที่ควรละก็ดี (ปะหานปริยญา) เมื่อเจริญซึ่งธรรมที่ควรเจริญก็ดี
(ภาเวตัพพะธรรม) และเมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งก็ดี
(สัจฉิกาทัพพะธรรม) ทั้งหมดนี้เป็นการเจริญไตรสิกขาหรือ
เจริญวิปัสสนานั่นเอง

ความหมายต่าง ๆ ของคำว่า สิกขา ที่พระสารีบุตรเถระ
แสดงนี้ล้วนเป็นกิจการงานทางใจทั้งสิ้น จึงมีลักษณะการตรึก
การพิจารณา การวิจัยธรรมและการประกอบในโยนิโสมนสิการ
เมื่อสิกขามีความหมายเช่นนี้ จะปฏิบัติโดยไม่ต้องตรึกนึกคิดจะทำ

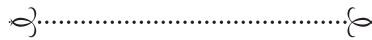
ไปได้อย่างไร ? ฉะนั้น การเจริญวิปัสสนาจึงไม่ใช่วิธีไปจดจ้องดูรูป
ดูนามเฉย ๆ หรือเพียงมีสติระลึกสิ่งที่ปรากฏทางทวารต่าง ๆ หรือ
ไปดูที่ห้องพองยุบ หรือไปดูรูปนั่งรูปนอนอย่างที่ปฏิบัติกันยุคนี้
ดังนั้นการบำเพ็ญไตรสิกขาตามอย่างที่พระสารีบุตรเถระแสดงนี้
ผู้นั้นต้องมีปริยัติพอเพียง เป็นพหูสูต ทรงจำพระสัทธรรมได้มาก
ต้องมีปัญญาขั้นญาณปริยญาณมาแล้ว จึงสามารถพิจารณาธรรมใน
ขั้นตึรณปริยญาณ หรือ การประกอบกรรมในโยนิโสมนสิการได้
ฉะนั้นการปฏิบัติธรรมที่ไม่มีการตรึก ไม่มีโยนิโสมนสิการ จึงไม่ใช่
การปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแน่นอน

บางท่านยอมรับไม่ได้ว่า การเจริญวิปัสสนาเป็นเรื่องของ
ความคิดหรือ การตรึก โดยอ้าง ม.มู.ปาสราสี สูตร ข้อ ๓๒๑
ที่พระองค์ตรัสว่า “ **ธรรมที่เราได้บรรลุนี้ หยั่งไม่ได้ด้วยความตรึก...** ”
คำว่า “ **ธรรม** ” ในที่นี้หมายถึงโลกุตตรธรรมมิใช่โลกียธรรม
ดังนั้น ในขณะที่กำลังเจริญวิปัสสนา ญาณขั้นต่าง ๆ ที่ยังเป็น
โลกียธรรมอยู่ จึงเป็นเรื่องของการตรึก เป็นเรื่องโยนิโสมนสิการ
ไปในธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเคยตรึกเคยประกอบกรรม
ในโยนิโสมนสิการมาก่อนนั่นเอง

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยูร ธมฺมปยุตฺโต) ได้แสดงไว้ในหนังสือ “จาริกบุญ – จาริกธรรม” หน้า ๒๐๗ ดังนี้

“ในการปฏิบัติธรรมเช่นวิปัสสนาที่ไม่ให้คิด การพูดอย่างนี้ต้องระมัดระวัง มิฉะนั้น อาจผิดพลาดได้ พระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ด้วยการคิด หมายถึงการรู้จักคิด คือต้องคิดเป็น ”

ท่านทั้งหลาย เมื่อได้เห็นหลักฐานจากพระคัมภีร์ และข้อสังเกตของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ผู้รอบรู้แตกฉานพระไตรปิฎกเช่นนี้แล้ว จะไม่เฉลียวใจบ้างหรือว่า การปฏิบัติธรรมแบบไม่ให้คิดซึ่งแพร่หลายยุคนี้ จะเป็นการปฏิบัติธรรมที่ตรงกันข้ามกับพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์หรือไม่ ?

ผลของความคิดที่เป็น กุศล – อกุศล

ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสกั เทวชาวิตักกสูตร ข้อ ๒๕๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เมื่อสมัยที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ในพระชาติสุดท้ายก่อนตรัสรู้ นั้น พระองค์ได้พิจารณาแก้ไข เรื่องความคิดหรือวิตก ดังนี้

“ กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก วิตก อันเป็นกรรมฝ่ายอกุศลนี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไป เพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่ายบ้าง ทำให้ปัญญาดับ ก่อให้เกิด ความคับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อพระนิพพาน

เนกขัมมวิตก อัพยาบาทวิตก อวิหิงสาวิตก อันเป็นกรรมฝ่ายกุศล เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไป เพื่อไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และ ไม่เบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่าย ทั้งยังเป็นทางทำให้ปัญญาเจริญขึ้น ไม่ทำให้เกิดความคับแค้น เป็นไปเพื่อพระนิพพาน

วิตกฝ้ายกุศลนั้น ผู้ใดยิ่งตริก ยิ่งตรงมาก ๆ เขาก็มีใจน้อมไปในข้างกุศล และเป็นการละทิ้งฝ้ายอกุศลวิตกด้วย

วิตกฝ้ายอกุศลเช่นกัน ผู้ใดยิ่งตริกยิ่งตรงมาก ๆ เขาก็มีใจน้อมไปข้างอกุศล และเป็นการละทิ้งฝ้ายกุศลวิตกด้วย ” พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ตอนท้ายของพระสูตร ดังนี้ “ การตริกไปในเนกขัมมวิตกก็ดี อภัยบาทวิตกก็ดี อวิหิงสาวิตกก็ดี ถึงหากจะตริกตรงอยู่ตลอดวันตลอดคืน พระองค์ก็ยังมองไม่เห็นภัยอันจะเกิดขึ้นจากกุศลวิตกนั้นเลย ”

ฉะนั้นผู้เจริญวิปัสสนาจึงไม่ควรกลัวเรื่องการตริก การไต่ตรง การคิดนึก ตรงกันข้ามพระองค์ทรงสอนให้ตริกมาก ๆ แต่เป็นการตริกไปในกุศล ตริกไปในเนกขัมมะ ตริกไปในไตรสิกขา ตริกไปในพระธรรมคำสอนมาก ๆ การตริกเช่นนี้เป็นสัมมาสังกัปปะ เป็นภาเวตัพพธรรม คือ เป็นธรรมที่ควรเจริญ

การปฏิบัติธรรมด้วยการตรึกเช่นนี้ไม่ผัดแน่นอน แต่การปฏิบัติธรรมแบบไม่มีการตรึกยังไม่เคยพบหลักฐานใด ๆ ในพระไตรปิฎกเลย

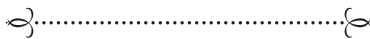
ใน ม.มู. อรรถกถา เทวชาวัตักกสูตร หน้า ๒๒๓ บรรทัด ที่ ๑๖ อธิบายว่า ก่อนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะตรัสรู้พระองค์ได้จัดการกับอกุศลวิตกของพระองค์อย่างไร ดังข้อความ ดังนี้

“ ก็เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงเริ่มตั้งความเพียรตลอด ๖ ปี วิตกทั้งหลายมีเนกขัมมวิตกเป็นต้นได้เป็นไปแล้ว เหมือนห้วงน้ำใหญ่เต็มตลิ่งฉะนั้น ก็วิตกทั้งหลายมีกามวิตกเป็นต้นเกิดขึ้นรวดเร็ว เพราะความหลงลืมสติตรอนวาระแห่งกุศล กลายเป็นวาระเด่นไปแห่งอกุศลตั้งอยู่ แต่นั้นพระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า ก็วิตกทั้งหลายมีกามเป็นต้นของเราได้ตรอนวาระแห่งกุศลตั้งอยู่ เอาละเราจักทำวิตกเหล่านี้ให้เป็นสองส่วน เพราะฉะนั้นเราจึงทำส่วนหนึ่งว่า

วิตกมีกามวิตกเป็นต้นเป็นฝ่ายอกุศล ทำอีกส่วนหนึ่งว่า
เนกขัมมวิตกเป็นต้น เป็นฝ่ายกุศล ถ้าดับนั้น
เราจักข่มวิตกที่มาจากฝ่ายอกุศลด้วยความรู้
เหมือนบีบงูเห่าแล้วจับและเหมือนเหยียบคอศัตรูฉะนั้น
เราจัก ไม้ให้อกุศลนั้นเจริญ เราจักยังวิตกที่มาจาก
ฝ่ายกุศล ให้เจริญรวดเร็วเหมือนเมฆในสมัยเมฆ
และเหมือนนาดีมีพืชผลงอกงามฉะนั้น พระโพธิสัตว์นั้น
ทรงกระทำดังนี้แล้วข่มอกุศลวิตกทั้งหลายไว้
ยังกุศลวิตกทั้งหลายให้เจริญ กาลเวลาในการข่มวิตก
ของพระโพธิสัตว์ ฟังทราบของท่านแสดงแล้วด้วยบทนี้
ด้วยประการดังนี้ ”

พระพุทธพจน์นี้ แสดงว่าวิตกมีความสำคัญต่อการ
บรรลุมรรคผลมาก ดังนั้น ถ้าพระโยคาวจรใดไม่รู้จักรักษา
อกุศลวิตก ได้แก่ กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก ให้มาเป็น
กุศลวิตก ได้แก่ เนกขัมมวิตก อภัยบาทวิตกและอวิหิงสาวิตก

ได้แล้ว ผู้ปฏิบัติธรรมนั้นก็ไม่สามารถบรรลุธรรมได้นอกจากจะแก้ไขอกุศลวิตกได้แล้วยังต้องมีความเพียรรู้จักรักษาอกุศลวิตก ให้อยู่นาน ๆ ให้เกิดบ่อย ๆ เกิดต่อเนื่องกันไป เพราะพระองค์ตรัสว่า เมื่ออกุศลเกิดขึ้นเมื่อใด ย่อมตัดรอนกุศลและยิ่งโน้มไปในข้างอกุศลยิ่ง ๆ ขึ้นด้วย และที่สำคัญคือ พระองค์ตรัสว่า อกุศลวิตกนั้นนอกจากจะเบียดเบียนตนเองแล้วยังทำให้ปัญญาดับไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน ฝ่ายกุศลวิตกก็เช่นกัน เกิดขึ้นเมื่อใด ย่อมตัดรอนอกุศล ถ้ายิ่งตริกยิ่งตรงมาก ๆ จิตก็ยิ่งโน้มไปในข้างกุศลมากยิ่งขึ้น ๆ ขึ้นด้วย ดังนั้นวิตกหรือความคิดจึงมีความสำคัญมาก ผู้ใดกล่าวว่าตนเองเจริญวิปัสสนามานานแล้ว ไม่เห็นต้องไปแก้ไขเรื่องวิตกอะไรเลย เมื่ออกุศลวิตกเกิดขึ้นก็ให้พิจารณาว่านั่นเป็นกรรมชนิดหนึ่ง เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปตามหลักอนัตตา นี้ไม่ใช่การแก้ไขอกุศลวิตกตามคำสอนของพระพุทธเจ้า จะเห็นได้ว่า เรื่องการเจริญกุศลวิตกหรือเจริญสัมมาสังกัปปะนั้นเกี่ยวข้องกับ การเจริญจิตตสิกขา ซึ่งต้องใช้เวลาในการอบรมพอสมควรทีเดียวจึงสามารถเปลี่ยนอกุศลวิตกมาเป็นกุศลวิตกได้

วิปัสสนากับความคิด

คำว่า “ คิด ” เป็นคำไทยแท้ เมื่อนำมาใช้กับพระธรรม อาจมีความหมายไม่กว้างขวางพอ จึงขอนำคำในภาษาบาลีที่มีความหมายเดียวกัน เช่น คำว่า **ตริก** **วิตก** **พิจารณา** **มนสิการ** **โยนิโสมนสิการ** มาใช้แทนหรือประกอบคู่กันไป

การปฏิบัติธรรมยุคนี้ ยึดหลักปฏิบัติเหมือน ๆ กันว่า การเจริญวิปัสสนาต้องมีปรมัตถอารมณ์ที่กำลังปรากฏทาง ทวารใดทวารหนึ่ง และเป็นอารมณ์ปัจจุบันเท่านั้น โดยอ้าง คำว่า “ **ธรรมปัจจุบัน** ” ซึ่งมีใน ม. อุ. ภัทเทกรัตตสูตร ดังนี้

“ บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควร มุ่งหวังสิ่งที่ยังมาไม่ถึง สิ่งใดที่ล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็ เป็นอันละไปแล้ว สิ่งใดที่ยังไม่มาถึงก็เป็นอันยังไม่ถึง ก็บุคคลใด เห็นแจ้ง **ธรรมปัจจุบัน** ไม่ม่งอนแง่น ไม่คลอนแคลน ในธรรมนั้น ๆ ได้ บุคคลนั้นพึงเจริญธรรมนั้นเนื่อง ๆ ให้ ปรุปรุ่งเกิด ใครเล่าจะรู้ความตายในวันพรุ่ง ฯลฯ ”

จากการตรวจดูในหลักฐาน ๒ แห่ง คือ อรรถกถา
พระสูตรนี้ อรรถกถาพระอภิธรรม ชรรถมสังคณี อีกแห่งหนึ่ง
อธิบายคำว่า “ชรรถมปัจจุบัน” ใน ภัทเทกรัตตสูตร ดังนี้

๑. อรรถกถา ภัทเทกรัตตสูตร อธิบายว่า ผู้เจริญวิปัสสนา
ไม่ควรตรีกถึงขั้นในอดีที่ผ่านมาด้วยตัณหาและทิฏฐิ
(แต่ไม่ห้ามการตรีกถึงขั้นในอดีด้วยเนกขัมมวิตก)

๒. อรรถกถา ชรรถมสังคณี ภาค ๒ หน้า ๕๗๕
ให้ความหมายคำว่า “ปัจจุบัน” ในภัทเทกรัตตสูตร หมายถึง
ปัจจุบันอัทธา

ปัจจุบันอัทธา หมายถึงช่วงชีวิตตั้งแต่เกิดถึงตายในชาติ
หนึ่ง ๆ จึงไม่ใช่ ปัจจุบันขณะ ไม่ใช่ ปัจจุบันสันตติ ดังนั้นขั้น ๕
ในอดีที่ผ่านมาในชีวิต เช่น จักขุ จักขุวิญญาณ หรือโสมนัส-
เวทนา หรือโทมนัสเวทนา เป็นต้น ที่ยังพอจำได้ ย่อมนำมาเป็น
อารมณ์ของวิปัสสนา นำมากำหนดรอบรู้ด้วยปริยญา ๓ ได้

ในขัชชนียสูตร สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ข้อ ๑๖๐
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเรื่องอารมณ์ปัจจุบัน ดังนี้

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราถูกรูปกินอยู่ แม้นในอดีต และอนาคตกาล เราก็กูกรูปกินเหมือนถูกกิน ในปัจจุบันในบัดนี้ เธอพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมไม่อาลัยรูปในอดีต ย่อมไม่หวัง ชื่นชมรูปในอนาคต ย่อมปฏิบัติ เพื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูปในปัจจุบัน ฯลฯ ”

จากพระพุทธพจน์ทั้งสองสูตร พระองค์ตรัสให้พิจารณารูปที่เป็นปัจจุบัน ส่วนรูปในอดีต ในอนาคต ทรงแสดงว่า ล้วนเป็นมารธรรม เป็นดังโรค เป็นดังไฟ ซึ่งก็เหมือนรูปในปัจจุบันนั้นแหละ จึงไม่ควรเข้าไปตรึกด้วยอกุศลวิตกหรือด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ แต่ถ้าเป็นเนกขัมมวิตกในเรื่อง ทาน ศีล ภาวนา ที่เคยผ่านมาในอดีตหรือจักทำในอนาคตก็ดีหรือพิจารณาไตรลักษณ์ก็ดี พระองค์กลับ ส่งเสริมให้ระลึกมาก ๆ ระลึกบ่อย ๆ เพราะเป็นอนุสสติ เป็นเนกขัมมวิตก เป็นสัมมาสังกัปปะ เหตุที่ต้องทำปริญญาในอุปาทานชั้นที่ ๓ กาล ก็เพราะชั้นนี้ ดังกล่าวมีสภาวะลักษณะ มีปัจจัย มีสามัญลักษณะไม่แตกต่างจากชั้นในปัจจุบันเลย แต่เพราะอุปนิสัยของสัตว์บางพวก เมื่อพิจารณาชั้นในอดีตแล้วเห็นโทษได้ง่าย เกิดปัญญาเบื่อหน่ายคลายกำหนด กำจัด

ฉันทราคะในอุปาทานชั้นนี้ได้ง่าย บางพวกพิจารณาชั้นร่างกายนอก เห็นชัดกว่าชั้นร่างกายในตนเอง เป็นต้น ดังนั้น วิปัสสนาที่ยึดแต่ ปัจจุบันอารมณ์ จึงขัดกับพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า

ผู้ใดจะละอุปาทานชั้น ๕ ได้ ผู้นั้นต้องทำปริยญาภิชาตใน ชั้น ๕ อย่างละเอียด อย่างกว้างขวาง ดังใน ส.ข. ปัญจวัคคิยสูตร ข้อ ๑๒๕ พระองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแหละ รูปร่างใด อย่างหนึ่งทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน เป็นภายใน หรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ทั้งที่ โกลหรือใกล้ รูปทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วย ปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา (ด้วยอำนาจตัตถหา) เราไม่ใช่นั้น (ด้วยอำนาจมานะ) นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา (ด้วยอำนาจวิภูติ) ฯลฯ”

อีกพระคัมภีร์หนึ่งที่แสดงว่า ชั้นในอดีต ชั้นในอนาคต และชั้นปัจจุบัน นำมาทำปริยญาได้ ดังใน อรรถกถา ขุ. เถร. สารีปุตตเถรคาถาที่ ๒ หน้า ๒๕๑ กล่าวไว้ดังนี้

“ ชื่อ ชวนปัญญา เพราะอรรถว่า ปัญญาเทียบเคียง พินิจพิจารณา ทำให้แจ่มแจ้งว่า รูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไม่เที่ยง อรรถว่า สิ้นไป เป็นทุกข์ อรรถว่า เป็นสิ่งที่น่ากลัว ฯลฯ ”

พระพุทธพจน์แสดงว่า รูปขั้นทั้งในอดีตในอนาคตและปัจจุบัน ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ผู้ที่จะมีปัญญารู้ตามได้ก็ต่อเมื่อมีรูปขั้นทั้ง ๓ กาลนั้นเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา โดยในขั้น ญาณปริยญาเป็นการนำขั้นดังกล่าวมาเพื่อกำหนดรอบรู้ในสภาวะลักษณะพร้อมปัจจัย และกำหนดรู้ปัจจัยของขั้นนั้นตามหลักปฏิจจนุปบาทด้วย ครั้นเมื่อพิจารณาถึงขั้น ตริณปริยญา ต่อมาจึงจะเห็นโดย ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความไม่มีตัวตนของขั้นทั้ง ๓ กาลได้ชัดเจน นอกจากนี้พระองค์ยังให้พิจารณาขั้นใกล้เคียงขั้นใกล้เคียง กันภายในขั้นภายนอก ขั้นหยาบขั้นละเอียด ขั้นเลวขั้นประณีตด้วย แต่วิปัสสนาจารย์ยุคนี้ ส่วนใหญ่กลับสอนให้พิจารณาเฉพาะขั้นปัจจุบันและเป็นขั้นภายในเท่านั้น

การยึดหลักปฏิบัติที่ว่า อารมณ์ของวิปัสสนา ต้องเป็นปัจจุบันนารมณ์ เท่านั้น จะมีผลอย่างไร โปรดดูตัวอย่างต่อไปนี้ ถ้าภิกษุจะพิจารณา ราคจิต โดยต้องปล่อยให้ราคจิตของตน

เกิดปรากฏเป็นปัจจุบันแล้ว ภิกษุนี้^๑นอาจต้องอาบัติหนักถึงชั้น
ปาราชิกก่อนก็ได้ มิฉะนั้น ก็หมดโอกาสพิจารณา ราคจิต ตลอดไป
เพราะพระองค์ทรงสอนให้ภิกษุมีอินทรีย์สังวร ให้มีสติทุกเมื่อ
ทรงสอนไม่ให้ประมาทแม้ในอกุศลเพียงเล็กน้อย ดังนั้น การที่
ปล่อยให้ออกุศลจิตเกิดขึ้นก่อนหรือปรากฏขึ้นเป็นปัจจุบันเสียก่อน
แล้วจึงเจริญสติปัญญานั้น จึงไม่ใช่คำสอนของพระพุทธเจ้า

การเจริญวิปัสสนาเป็นกิจการงานทางสุทธมโนทวารวิถี
ถ้าเป็นอารมณ์ที่ผ่านมาจากปัญจทวารวิถี ก็ต้องผ่านมาพิจารณาถึง
มโนทวารในที่สุด ดังนั้น พระโยคาวจรจึงพิจารณาอารมณ์ต่าง ๆ
ทางมโนทวารไว้ล่วงหน้า เป็นการพิจารณาไว้แล้วในยามปกติ เช่น
พิจารณาธาตุดินภายใน ๒๐ มี เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ฯลฯ
โดยไม่ต้องรอให้มีเนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ฯลฯ
ปรากฏเป็นอารมณ์ปัจจุบันเผชิญหน้าเสียก่อน หรือพิจารณา
จิตตชวโยธาตุซึ่งเป็นสมุฏฐานของอริยาบถ ยืน เดิน นั่ง นอน
ก็ทำได้โดยไม่จำเป็นต้องออกไป ยืน เดิน นั่ง นอน เสียก่อน
หรือจะพิจารณาซากศพได้โดยไม่ต้องไปเห็นซากศพที่ป่าช้า
แม้ราคจิตในอดีต ในอนาคต ในปัจจุบัน หรือราคจิตของผู้อื่นก็เป็น
อารมณ์ของสมณะและวิปัสสนาได้ ตามปกติแล้วพระโยคาวจร

ท่านก็ทำปริญญาในราคาต่าง ๆ เป็นประจำ จนสติสัมปชัญญะเป็น
พละมาก่อนแล้ว พระโยคาวจรสมัยพุทธกาล ท่านมีสติทุกเมื่อ
มีสติโผนูลย์ ท่านไม่ปล่อยให้อกุศลจิตเกิดก่อนแล้วจึงพิจารณา
แต่ถ้าราคาเกิดขึ้นเฉพาะหน้า ท่านก็กำหนดรู้ในราคานั้นได้ทันที

ดังนั้น เมื่อมีราคาเกิดขึ้นเมื่อใด ท่านจึงสามารถเผชิญกับ
ข้าศึกของพรหมจรรย์ได้อย่างรวดเร็ว ส่วนการรอให้ราคาปรากฏ
เสียก่อนแล้วจึงเจริญวิปัสสนานั้นพระองค์ไม่เคยสอนให้ปฏิบัติ
เช่นนั้น นั่นเป็นการประมาทกิเลสเกินไป ท่านเปรียบการออก
บิณฑบาตของพระภิกษุเหมือนเดินเข้าสู่สนามรบ ถ้าในยามปกติ
ไม่เตรียมกลยุทธฝึกซ้อมมาอย่างดีแล้ว โอกาสเสียที่แก่ศัตรู คือ
ราคาในสนามย่อมมีมาก ในวินัยของพระอรหันต์ การปล่อยให้อ
กุศลวิตกเกิดเพียงจิตตูปาทเดียว ท่านก็ถือว่าเป็นความเสียหาย
ใหญ่หลวง พระองค์ตรัสไว้หลายแห่งว่า เพียงเห็นศุภนิมิตแล้ว
ยินดีเพลิดเพลินในนิมิตในอนุพยัญชนะ พระองค์ตรัสว่าให้เอา
เหล็กแหลมที่ติดไฟลุกโชนมาแทงตาให้บอดเสียในขณะนั้น
โทษยังน้อยกว่า เพราะถ้าสัตว์จุติขณะที่ยังมีราคา คติย่อมมี ๒ ทาง
คือ นรกหรือ กำเนิดเดรัจฉาน

วิปัสสนาจารย์ยุคนี้หลายท่านให้เหตุผลว่า วิปัสสนาเป็นการปฏิบัติธรรมที่สูงกว่าขั้นการคิดนึก เพราะเป็นภาวนาปัญญา เป็นการเข้าไปดูตัวสภาวะธรรม ส่วนการใคร่ครวญก็ดี การไตร่ตรองตามพระธรรมคำสอนก็ดี เป็นการรู้เรื่องราวของธรรมะ เป็นการรู้เรื่องปริยัติ เป็นการรู้เนื้อความตามตัวอักษร เป็นบัญญัติ ส่วนภาวนาปัญญาไม่ใช่การคิด นี้อือหลักการเจริญวิปัสสนายุคนี้เราไปดูในพระพุทธพจน์ พระองค์กล่าวเรื่องนี้ไว้อย่างไร

ก่อนอื่นต้องเข้าใจว่า การเจริญวิปัสสนา การเจริญสติปัฏฐาน การเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ การเจริญสัมมวชิยา-สัมโพชฌงค์ การบำเพ็ญปัญญาสิกขา การทำปริญญากิจเพื่อรอบรู้ในอุปาทานชั้น ๕ มีความหมายเหมือนกัน ต่างกันที่พยัญชนะเท่านั้น เป็นเรื่องของการเจริญวิปัสสนาทั้งสิ้น ในลำดับต่อไปนี้ขอแนะนำการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ มากล่าวก่อน

จิตของผู้เจริญวิปัสสนาในขั้นต้น เป็นมหากุศลญาณ-สัมปยุต ยังเป็นโลกียจิตที่ประกอบด้วยเจตสิกสำคัญ ๕ ประเภท คือ สัมมาทิฏฐิ (ปัญญาเจตสิก) สัมมาสังกัปปะ (วิตกเจตสิก) สัมมาวายามะ (วิริยเจตสิก) สัมมาสติ (สติเจตสิก) สัมมาสมาธิ

(เอกัคคตาเจตสิก) เจตสิกทั้ง ๕ นี้ มีเจตสิกสำคัญที่ ทำหน้าที่
ตรึกหรือคิด อยู่ ๒ ประเภท คือ ปัญญาเจตสิก (สัมมาทิฏฐิ)
และ วิตกเจตสิก (สัมมาสังกัปปะ) การเจริญวิปัสสนา ไม่ว่าจะเป็
นชั้นโลกียะในเบื้องต้น หรือชั้น โลกุตตระในเบื้องสูงก็ตาม
ต้องมีเจตสิกทั้ง ๒ ดังกล่าวเกิดร่วมด้วยเสมอ เรามาดูว่า
พระอภิธรรมและพระสูตร อธิบายจิตและเจตสิกเหล่านี้อย่างไร

๑. จิตทั่วไป พระคัมภีร์ อัญญาสาธินี อรรถกถา
ธรรมสังคณี จิตตูปปาตกัณฑ์ เล่ม ๑ ภาค ๑ หน้า ๒๒๘
อธิบาย คำว่า จิต ไว้ดังนี้ พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า จิตต
สภาวะที่ชื่อว่า จิต เพราะอรรถว่า ย่อมคิด คือย่อมรู้แจ้งซึ่ง
อารมณ์ จิตทั่วไปย่อมหมายถึง โลกียจิตที่เป็นมหากุศล
ญาณสัมปยุตในขณะเจริญวิปัสสนา และโลกุตตรจิต ซึ่งมี
นิพพานเป็นอารมณ์ จึงมีลักษณะอย่างหนึ่งคือ “ย่อมคิด”
ด้วย

๒. ปัญญาเจตสิก (สัมมาทิฏฐิ) ที่ประกอบกับจิต
ที่เป็น โลกียกุศลและโลกุตตรกุศล ซึ่งกล่าวไว้ในพระคัมภีร์

อรรถกถา ธรรมสังคณี จิตตูปปาตกัณฑ์ ข้อ ๓๑ และ ข้อ ๒๑๑ ดังนี้ “ ปัญฺณินทริยํ มีในสมมัยนั้นเป็นไฉน ปัญฺญา กิริยาที่รู้ชัด ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความเข้าไปกำหนด ภาวะที่ฉลาด ความรู้แจ่มแจ้ง ความคันคิ ความใคร่ครวญ ความเห็นแจ้ง ฯลฯ นี้ชื่อว่า ปัญฺณินทริยํ มีสมมัยในนั้น ”

หลักฐานจากพระคัมภีร์อีกแห่งหนึ่ง ที่แสดงว่ากิจของ ปัญฺญาคือการคิด คือ อัญฺฐสาถินี จิตตูปปาตกัณฑ์ หน้า ๓๘๗ นิทเทสแห่งปัญฺณินทริยํ แสดงอรรถของปัญฺญาไว้หลายนัย ดังนี้

“ ปัญฺญาชื่อว่าวิจยเพราะค้นหาธรรม มีความไม่เที่ยง เป็นต้น ปัญฺญาชื่อว่าธรรมวิจย เพราะค้นหาธรรม คือ สัจจะ ปัญฺญาชื่อว่า จินตา ด้วยสามารถแห่งการคิดความไม่เที่ยง เป็นต้น ”

การเจริญวิปัสสนา ไม่ว่าจะเป็นขั้นโลกิยะ หรือโลกุตตระ ย่อมต้องมี ปัญฺญาเจตสิก ประกอบอยู่แล้ว จึงมีลักษณะ

ความคันคิด ความใคร่ครวญ ความวิัจยธรรม ที่เป็นไป ทางมโนทวาร

ในพระคัมภีร์ ขุททกนิกาย อุทาน อรรถกถา เมฆียสูตร
หน้า ๔๐๖ อธิบายลักษณะสัมมาทิฏฐิหรือปัญญา มี ๒ อย่าง คือ

- โลกียปัญญา คือ ปัญญาที่สำเร็จด้วยการฟัง ปัญญาที่
สำเร็จด้วยการคิดสัมปยุตด้วยฌาน และวิปัสสนาญาณ

- โลกุตตรปัญญา คือ ปัญญาที่สัมปยุตด้วยมรรคและผล

ฉะนั้น การเจริญวิปัสสนาในขั้นต้นที่เป็นโลกียปัญญา จึง
ต้องมีลักษณะ การใคร่ครวญ การคันคิด และการวิัจยธรรม

๓. วิตกเจตสิก ในพระคัมภีร์ธรรมสังคณี จิตตูปปาทกัณฑ์

ข้อ ๓๖ อธิบายสัมมาสังกัปปะ ดังนี้

“ สัมมาสังกัปปะมีในสมัยนั้นเป็นไฉน ความตรึก
ความตรึกอย่างแรง ความดำริ การที่จิตแนบอยู่ในอารมณ์

การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ ความดำริชอบ อันเป็นองค์แห่งมรรค
นับเนื่องในมรรคในสมัยนั้นอันใด นี้ชื่อว่า สัมมาสังกัปปะ
มีในสมัยนั้น ”

ขณะที่เจริญวิปัสสนา ในเบื้องต้นจิตประกอบด้วยมรรค
ปัจจัย ๕ องค์ตามที่กล่าวมาแล้ว สององค์แรกได้แก่ สัมมาทิฏฐิ
และสัมมาสังกัปปะ ธรรมทั้ง ๒ มีบทบาททำหน้าที่วิเคราะห์วิจัย
ทำหน้าที่ใคร่ครวญ คิดค้นเป็นหลัก สัมมาสังกัปปะได้แก่ความ
ดำริชอบ (พระไตรปิฎก ฉบับอังกฤษใช้คำว่า RIGHT THOUGHT
แปลว่า คิดชอบ) สัมมาสังกัปปะ เป็นความตรึกชอบ ทำหน้าที่ตรึก
หรือคิด เป็นธรรมฝักฝ่ายแห่งปัญญา และเป็นธรรมที่มีอุปการะแก่
ปัญญา ดังใน อรรถกถา ที. ที. มหาลิสสูตร หน้า ๑๑๐ อธิบายว่า

“ ก็สัมมาสังกัปปะมีอุปการะมากแก่สัมมาทิฏฐิเพราะ
เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ในลำดับแห่งสัมมาทิฏฐิ
นั้น เหมือนเหรียญเอามือพลิกไปพลิกมา มองดู
กหาปณะด้วยตา ย่อมรู้ว่า กหาปณะนี้ปลอม นี้แท้ฉันใด
แม้พระโยคาวจรก็ฉันนั้น ในชั้นบุพภาคตรึกตรองด้วยวิตก

มองดูด้วยวิปัสสนาปัญญา ย่อมรู้ว่ากรรมเหล่านี้เป็น
กามาจร กรรมเหล่านี้เป็นรูปาจร เป็นต้น” อรรถกถา
ยังแสดง วิตกเหมือนช่างถาก (พระโยคาวจร) ถากไม้ด้วยขวาน
(ปัญญา) ต้องอาศัยอีกคนหนึ่งพลิกไม้ไปมา (ตริกตรอง
ด้วยวิตก) ย่อมสำเร็จนำไปใช้ได้

วิปัสสนาต้องอาศัยวิตก ใน ขุททนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
อรรถกถา สโตการิฎฐานิเทศ หน้า ๒๐๗ กล่าวไว้ดังนี้

“ กิจแห่งการเห็นแจ้ง เว้นวิตกย่อมไม่มี เพราะวิปัสสนา
มีวิตกเป็นสหาย ย่อมทำกิจของตน ”

อรรถกถาอธิบายต่อไปว่า “ปัญญาตามธรรมดา
ของตน ย่อมไม่สามารถจะตัดสินอารมณ์ว่า อนิจจัง ทุกขัง
อนัตตา ได้ แต่เมื่อวิตกกระทบแล้ว กระทบแล้วในอารมณ์
จึงสามารถตัดสินได้ เหมือนเหรียญกวาดไปณะไว้ที่มี
แม้ประสงค์จะตรวจดูในส่วนทั้งหมดก็ไม่สามารถจะ
พลิกกลับด้วยสายตาได้ แต่ครั้งเอานิ้วมือพลิกกลับไปมา
ข้างโน้นข้างนี้ ก็สามารถตรวจดูได้ฉันใด ปัญญาก็ฉันนั้น

เหมือนกัน ตามธรรมดาของตนไม่สามารถวินิจฉัยอารมณ์
ด้วยอำนาจแห่งความไม่เที่ยงเป็นต้นได้ แต่สามารถวินิจฉัย
อารมณ์อันวิตกมีการยกขึ้นเป็นลักษณะ มีการกระทบและ
การจจ่อเป็น รส อันมาแล้ว ๆ ไปได้ ดูกระทบและ
พลิกกลับไปมา ฉะนั้น ”

พระสูตรที่แสดงว่า แม้โลกุตตรจิตก็มีวิตก มีการตรึงด้วย
คือใน มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก มหาจัตตารีสก สูตร ตรีสตันนี้

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กัสัมมาสังกัปปะที่เป็นอริยะ
ที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองคัมมรรค เป็นโฉน
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความตรึง ความวิตก ความดำริ
ความแน่วแน่น ความปักใจ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์
วิสังขาร ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะ
มิได้ พรั่งพร้อมไปด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ นี้แล
สัมมาสังกัปปะที่เป็นอริยะ เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตตระ”

จากการศึกษาปริยัติในพระคัมภีร์อภิธรรมมัตตสังคหะ
ปริจเฉท ๒ แสดงว่า วิตกเจตสิกไม่ประกอบด้วยจิต ๑๐
ประเภท เรียกว่า ทวิปัญญาวิญาณ ๑๐ ได้แก่
จิตเห็น จิตได้ยิน เป็นต้น จิตเหล่านี้ล้วนเป็นจิตประเภทวิบาก
แม้จะมีปรมาตม์เป็นอารมณ์ก็ตาม แต่จิตประเภทนี้ก็ไม่ประกอบด้วย
ด้วยปัญญาเจตสิก สติเจตสิก และวิริยเจตสิก จึงพิจารณาอะไร ๆ
ไม่ได้เลย เป็นจิตที่เกิดทางปัญญาทวาร จิตประเภทนี้ทำกิจเพียง
รู้ปรมาตมอารมณ์เท่านั้น ทำปัญญากิจไม่ได้ เป็นอภัยกตธรรม
เป็นทุกขสังข เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ ไม่ใช่ธรรมที่ควรละ ไม่ใช่
ธรรมที่ควรเจริญ

จากหลักฐานพระคัมภีร์ สัมโมหวิโนทนี อรรถกถา
พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ หน้า ๖๓๘-๖๓๙ สรุปได้ว่า “วิปัสสนา
ไม่เกิดในชวนทางปัญญาทวารวิถี แต่เกิดในชวนทาง
มโนทวารวิถีเท่านั้น จิตประเภทนี้ทำปัญญากิจพิจารณา
อารมณ์ของวิปัสสนาได้ เป็นจิตที่ประกอบด้วยวิตก
ประกอบด้วยสติ ประกอบด้วยปัญญา ประกอบด้วย

ความเพียร เป็นมหากุศลจิตญาณสัมปยุตที่เกิดขึ้น
เป็นจิตที่ควรเจริญ ”

จิตที่ไม่มีวิตกเจตสิกอีกกลุ่มหนึ่ง ได้แก่ แก่มหัคคตจิต
จิตเหล่านี้ เป็นจิตของผู้เจริญสมถภาวนาในชั้นทุติยานขึ้นไป
เมื่อยกเว้นจิตทั้ง ๒ กลุ่มดังกล่าวแล้ว นอกนั้นเป็นจิตที่มีวิตก
เจตสิกประกอบทั้งสิ้น แม้จิตในขณะเจริญวิปัสสนาตอนใกล้
จะตรัสรู้ของพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ก็ประกอบด้วยวิตกเจตสิก
ดังใน ส. นิ. อรรถกถา สิทฺธิสูตร หน้า ๔๘ กล่าวไว้ว่า

“ พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ออกจากจตุตถฌาน
(จิตไม่มีวิตก) อันมีลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ แล้วทำญาณ
ให้หยั่งลงในปัจจยาการ พิจารณาปัจจยาการนั้น โดยอนุโลม
และปฏิโลม (จิตมีวิตก) ย่อมเป็นพระพุทธเจ้าฉะนั้น ”

จะเห็นได้ว่าในช่วงเวลาก่อนตรัสรู้ของพระโพธิสัตว์ทุก
พระองค์ ยังต้องออกจากอัปปนาสมาธิในชั้นจตุตถฌานซึ่งเป็นจิต
ที่ไม่มีวิตกเจตสิก มาเป็นมหากุศลจิตญาณสัมปยุตที่ประกอบด้วย
วิตกเจตสิกเสียก่อน แล้วจึงพิจารณาปฏิจสมุปบาท จึงกล่าวได้ว่า

การเจริญวิปัสสนามีลักษณะของการตรึก การคั่นคิด การวิจยธรรม และการประกอบใน โยนิโสมนสิการ โดยมีอุปาทานชั้นที่ ๓ กาลเป็นอารมณ์ นั่นคือการพิจารณาปฏิจสมุปบาทธรรมที่เรียงไปตามลำดับกาล ตั้งแต่อดีตอัทธา ปัจจุบันอัทธาและอนาคตอัทธา นี่คือ หลักฐานในพระไตรปิฎกที่แสดงไว้ชัดว่า การเจริญวิปัสสนานั้น มีลักษณะการคั่นคิด การตรึกตรอง การวิจยธรรม

อีกพระสูตรหนึ่ง ในอังคุตตรนิกาย อัญญาภิชาติ อารพวัตตสูตร ข้อ ๑๘๖ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อขณะทำงานอยู่ก็ดี ขณะเดินทางอยู่ก็ดี หรือกำลังอาพาธอยู่ก็ดี ย่อมไม่สามารถมนสิการคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้โดยง่าย° ฉะนั้นเราจะรีบปรารภความเพียรเสียก่อน เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลुธรรมที่ยังไม่บรรลु เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง ”

๑ กิจของสมณะ ได้แก่ การศึกษาไตรสิกขาเป็นหลัก ไม่ใช่กิจการงานอื่น มีการก่อสร้าง เป็นต้น

พระสูตรนี้แสดงว่า การมนสิการ การไตร่ตรอง การคิด ไคร่ครวญ การวิจยธรรม หรือการทำปริญญากิจในทุกขสัจ ล้วน เป็นเรื่องของการเจริญวิปัสสนา เป็นเรื่องของโยนิโสมนสิการ เป็นเรื่องการตรึก การไคร่ครวญ ซึ่งต้องใช้พลังความคิดอย่างหนัก ดังนั้น ขณะอาพาธก็ดี ขณะเดินทางก็ดี หรือขณะประกอบกิจการ งานก็ดี จึงไม่ใช่เวลาที่เหมาะแก่การไตร่ตรอง การคิดค้น การวิจย ธรรมที่ลึกซึ้ง นี่เป็นการกล่าวสำหรับบุคคลทั่วไปที่ยังมีอินทรีย์ อ่อนอยู่ ส่วนพระโยคาวจรผู้บำเพ็ญบารมีมาถึงชาติสุดท้าย เป็น อุคฆฏิตัญญบุคคล จะบรรลุที่ใดก็ได้ เวลาใดก็ได้ ดังตัวอย่าง หลายนกที่ปรากฏใน ชุ. เถร และ ชุ. เถรี. แต่คนยุคนี้คนส่วนมากมี อินทรีย์ อ่อนอยู่ จึงควรเริ่มศึกษาและปฏิบัติไปตามลำดับ มีสัมปชัญญะ ๔ สัมปายะ ๗ เพื่อให้รู้จักเลือกเวลาและสิ่งแวดล้อม ที่เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม ดังใน ม. อุ. เสวิตัพพสูตร กล่าวดังนี้

“ รุปรส กลิ่น เสียง สัมผัส ฯลฯ เสนาสนะ หมู่บ้านชนบท เมือง ฯลฯ บางอย่างสัมปายะควรเสพก็มี บางอย่างไม่สัมปายะ ไม่ควรเสพก็มี ” ยังตรัสไว้ใน สังยุตตนิกายสพายตนวรรค ปฏิสัถดินสูตร ดังนี้

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย เมื่ออยู่ในที่สงัด
ย่อมรู้ตามเป็นจริงว่า จักขุไม่เที่ยง รูปไม่เที่ยง ฯลฯ ”

ใน อจ. ปญจก. ปฐมวิhariกสูตร พระองค์ตรัสถึงสถานที่
หลีกเร้น สถานที่เหมาะที่ควรแก่การตรีกดังนี้

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่เรียนมากในปริยัติก็ดี
แสดงธรรมมามากก็ดี สาธยายธรรมมามากก็ดี ตรีกตรง
ตามเพ่งด้วยใจมามากก็ดี แต่ละการหลีกเร้น ภิกษุนี้ก็ไม่ชื่อว่า
เป็นผู้อยู่ในธรรม ”

อรรถกถาอธิบาย ต่อไปว่า

“ ภิกษุใดเรียนปริยัติมาก แสดงธรรมมาก สาธยาย
ธรรมมาก ไคร่ครวญพิจารณาไตร่ตรองธรรมมาก แต่ไม่
หลีกเร้นหาที่สัปปายะเพื่อเจริญสมณะและวิปัสสนาแล้ว
ก็ชื่อว่าไม่อยู่ในธรรม ”

ใน ส. มหา. นันทยสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกับ
เจ้าสากยะ พระนามว่านันทยะ ผู้เป็นคฤหัสถ์ ดังนี้

“ กอริยสาวกเป็นผู้อยู่ด้วยความประมาทอย่างไรเล่า อริยสาวกผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัยแล้ว แต่ไม่พยายามให้ยิ่งขึ้นไปเพื่อความสงบในเวลากลางวัน เพื่อหลีกเร้นในเวลากลางคืน อริยสาวกนั้นก็ชื่อว่าเป็นผู้ประมาท ฯลฯ ”

พระสูตรทั้ง ๓ ดังกล่าวแสดงชัดว่า ผู้ปฏิบัติธรรมเพื่อแสวงหาความหลุดพ้นควรหลีกเร้น จำเป็นต้องแสวงหาสถานที่ที่สัปปายะเพื่อเป็นปัจจัยให้เกิด กายวิเวก จิตตวิเวก เพราะจะทำให้การตรึก การใคร่ครวญ การวิจยธรรม การประกอบกรรมในโยนิโสมนสิการเป็นไปได้สะดวกสบายซึ่งจะเป็นปัจจัยให้เกิดอุปธิวิเวกในที่สุด ใน ม. ม. กิฎกาคิริสูตร ข้อ ๒๒๕ พระองค์ตรัสว่า

“ กิจที่ควรทำของบุคคลระดับพระเสขะผู้ปรารณาธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ ยังต้องเสพเสนาสนะอันสมควร คบหากัลยาณมิตร ทำอินทริย์ให้เสมออยู่ ”

ดังนั้นบรรพชาผู้ดับแคบยุคนี้ เมื่อจะปฏิบัติธรรมก็จำเป็นต้องแสวงหาสถานที่ที่สงบตามสมควรเท่าที่จะหาได้ และ ตามเวลา

ที่เหมาะสมแก่การประกอบกรรมในโยนิโสมนสิการเพื่อทำ
ปริญญากิจในทุกขสัจ ดังใน อภ. จตุกก. ปฐมกาลสูตร กล่าวว่า

“ บุคคลควรเจริญสมณะและวิปัสสนาตามกาลที่สมควร ”

การเจริญวิปัสสนาขณะนี้ แบบไม่ต้องตรึกนึกคิดอะไร ๆ
ไม่ต้องใคร่ครวญพิจารณาธรรมอะไร ๆ อาศัยแต่การจดจ้องดูนามรูป
อย่างเดียว หรือบางแห่งสอนให้มีสติระลึกปรมาัตตธรรมที่กำลัง
ปรากฏเฉพาะหน้า จะระลึกที่ไหนก็ได้ บางแห่งให้ตามดูนามรูป
ให้ทันอารมณ์ปัจจุบัน แทบทุกสำนักจะไม่ส่งเสริมให้คิดอะไร
ทั้งสิ้น บางแห่งไม่เริ่มด้วยเมตตาสิกขาซึ่งจำเป็นมาก ส่วนจิตตสิกขา
ก็ถือว่าขณิกสมาธิก็พอแล้ว ถ้าวิปัสสนาแบบนี้ถูกต้อง
ปริยัติก็ไม่จำเป็นต้องศึกษาให้ลำบาก เพียงแต่อธิบายให้เข้าใจว่า
อะไรเป็นรูปอะไรเป็นนาม ก็เจริญวิปัสสนากันได้แล้ว บางแห่งไม่
ต้องคำนึงถึงสถานที่และกาลเวลา ไม่ต้องคำนึงถึงสัปายะต่าง ๆ
วิปัสสนาอย่างนี้ดูช่างแตกต่างจากวิปัสสนาในสมัย
พุทธกาลเหมือนคำกับขาวทีเดียว วิปัสสนาแบบนี้ไม่เคยปรากฏว่า
มีอยู่ในพระคัมภีร์ใด ๆ เลย ตรงกันข้าม พระพุทธองค์ทรงสอนให้
ภิกษุสั่งสมสุตะมาก ๆ ให้ทรงจำพระธรรมมาก ๆ ให้เจริญ

เนกขัมมวิตกมาก ๆ ให้เจริญกัมมัฏสกตาสัมมาทิฏฐิ อันเป็นปัญญาเบื้องต้นมาก ๆ ทรงเน้นศีลสิกขาและจิตตสิกขาเพื่อเป็นอุปัชฌาระองรับกุศลขั้นสูง ๆ ให้มีอินทริยสังวร ให้เจริญสุจริต ๓ ทรงแสดงสัมปชัญญะ ๔ เพื่อให้ภิกษุรู้จักเลือกสัปปายะต่าง ๆ ดังใน ม. อุ. อานาปานสติสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่บ่งชี้ให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญเรื่องสัปปายะมาก เพียงใด

ปกติเมื่อออกพรรษาแล้ว พระพุทธองค์จะจาริกไปในชนบทเพื่อโปรดสัตว์ที่อยู่ห่างไกล ในบางพรรษา พระองค์ทรงให้เลื่อนวันเสด็จจาริกออกไปอีก ๑ เดือนหลังวันปวารณาเพราะทรงมีพระประสงค์จะสงเคราะห์ภิกษุผู้กำลังบำเพ็ญเพียรจนมีอินทริย์แก่กล้าจนบรรลู่อยู่แล้ว ไม่ต้องเปลี่ยนเสนาสนะ เพราะการเปลี่ยนสถานที่ หรือสิ่งแวดล้อมอาจมีผลต่อการบรรลุคุณวิเศษได้

สำหรับผู้ที่มิอินทริย์แก่กล้าแล้ว หรือผู้ที่เคยอบรมบ่มบารมีมาจนเต็มเปี่ยมเป็นชาติสุดท้าย ท่านเหล่านี้จะบรรลุในพระราชวังก็ได้ ดังเช่นพระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดา หรือเช่น พระนาคนกาลเถระก็บรรลุที่สี่แยกกลางพระนคร หรือพระพาหิยะทาร์จิริยะก็บรรลุกลางพระนครสาวตถิ เป็นต้น

ตามหลักฐานในคัมภีร์ที่ยกมาแสดงนั้น จิตก็ดี ปัญญาที่ดี
วิตกก็ดี มนสิการก็ดี ที่เป็นไปทางมโนทวารวิถี ล้วนมีลักษณะ
ประการหนึ่งคือ คิด ถ้าหลักการปฏิบัติที่ห้ามการตรึงนึกคิด
ขณะเจริญวิปัสสนานั้นบรรลุได้จริงแล้ว พระองค์คงตรัสไว้ใน
คัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งแน่นอน บางท่านอ้างว่าเป็นภาวณาปัญญา
จึงไม่ใช่การคิด คำว่า ภวะ หรือ ภาวณา หมายถึง เกิดขึ้น มีขึ้น
เจริญขึ้น ส่วนภาวณามยปัญญาใน อรรถกถา สังคีตสูตร ทีฆนิกาย
ปาฏิกวรรค อธิบาย ดังนี้

๑. บุคคลใด ไม่ได้ฟังมาแต่ผู้อื่น กลับได้กัมมัฏฐกตาญาณ
หรือสัจจานุโลมิกญาณ เป็นต้น นี้เรียก จินตามยปัญญา
(เป็นปัญญา ของบุคคลระดับ พระสัมมาสัมพุทธะและ
พระปัจเจกพุทธะ)

๒. บุคคลใด ได้ฟังมาแต่ผู้อื่น เท่านั้น จึงกลับได้
กัมมัฏฐกตาปัญญา หรือสัจจานุโลมิกญาณ เป็นต้น นี้เรียก
สุตมยปัญญา (เป็นปัญญาของบุคคลระดับสาวกพุทธะ)

๓. ปัญญาที่สำเร็จด้วยการเจริญภาวนาเป็นไฉน ปัญญา
แม้ทั้งหมดของ ผู้เข้าสมาบัติ ชื่อ ภาวณามยปัญญา

ทั้งพระสูตร ทั้งพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค ปัญญานิทเทศ
อธิบายภาวนามยปัญญา ว่าเป็นปัญญาในระดับสมบัติทุกประเภท

คัมภีร์เนติปริกฤษ์ ข้อ ๘ เทศนาหาระ พระมหากัจจายนเถระ
แสดงภาวนามยปัญญาไว้ ดังนี้

๑. ปัญญาที่เกิดจากปรโตโมสะเป็นปัจจัย เช่น เสียจาก
กรรมเทศนาของผู้แสดงกรรม ชื่อว่า สุตมยปัญญา

๒. ปัญญาที่เกิดจากการกระทำไว้ในใจโดยแยบคายซึ่ง
เกิดขึ้นภายในตน ชื่อว่าจินตามยปัญญา

๓. ปัญญาที่เกิดจากปรโตโมสะ เป็นปัจจัย และปัญญา
ที่เกิดจากการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ซึ่งเกิดขึ้นภายในตน
ชื่อว่า ภาวนาปัญญา (โยนิโสมนสิการจนปัญญาเกิดขึ้นในตน)

ในพระคัมภีร์ดังกล่าวยังแสดงไว้ว่า ภาวนามยปัญญา ก็เกิด
จากการคิดใคร่ครวญ เป็นเรื่องของมนสิการ เป็นเรื่องการกระทำไว้
ในใจโดยแยบคาย ไม่มีที่ไหนกล่าวว่า ภาวนามยปัญญาไม่ใช่
ปัญญาเกิดมาจากการคิด ถ้าเป็นปัญญาที่เกิดขึ้นได้เองโดยไม่ต้อง
ตรึกนึกก็คิดมีจริงแล้ว ก็จะก่อให้เกิดการปฏิบัติที่แตกต่างไป

จากพระคัมภีร์ และปัญญาก็จะถูกอธิบายว่า มีลักษณะลูกโป่งซึ่งตัวเอง
สว่างขึ้นมาเองเมื่อสมาธิถึงขั้นนั้นขั้นนี้ ลักษณะของปัญญาอย่างนี้
ไม่เคยมีปรากฏในพระไตรปิฎกหรือในพระคัมภีร์ใด ๆ เลย

อีกพระสูตรหนึ่ง ที่กล่าวแนะนำผู้ปฏิบัติธรรมให้คิดอย่าง
ใดหรือตรีกอย่างใด ทรงแสดงไว้ใน ส. ม. จินตสูตร ดังนี้

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อเธอทั้งหลายจะคิด
พึงคิดว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกข-
นิโรธคามินีปฏิปทา ข้อนั้นเพราะเหตุใด เพราะความคิดนี้
ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นพรหมจรรย์ เบื้องต้น
ย่อมเป็นไปได้เพื่อความหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อรู้ยิ่ง
เพื่อความตรัสรู้ ”

ผู้ใดอ่านพระสูตรนี้แล้วคงไม่เข้าใจผิดต่อไปอีกว่า การคิด
เป็นเพียงการรู้เรื่องราวของธรรมแต่ไม่รู้ตัวธรรม ซึ่งปัจจุบันผู้
ปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่ได้รับการสอนมาว่า การตรีกไม่ใช่วิปัสสนา

ครูอาจารย์ยุคนี้มักเตือนว่า ถ้าตริกจะเป็นวิปัสสนิกไป ยังเน้นว่าการตริกฐ่สภาวะธรรมไม่ได้ แต่ใน จินตสูตร ดังกล่าวแสดงไว้ว่า

“ ความคิดนี้ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อคลายกำหนดเพื่่อรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ ”

หลักฐานที่แสดงว่า การเจริญวิปัสสนาสำเร็จได้ด้วย การตริก การคิด คือใน พระคัมภีร์ วิสุทฺธิมรรค สมาธินิเทศ จตุชาตวัญฐาน เป็นการเจริญสมถวิปัสสนาที่มีมหาภูตรูป ๔ คือ ปรฐวืชาตฺ อโปชาตฺ วาโยชาตฺ และเตโชชาตฺ เป็นอารมณ์ ดังนี้

“ ก็แลพระโยคีผู้มีปัญญาไม่กล้าหนัก ใครจะเจริญกรรมฐานนี้ พึงเรียนเอาชาตฺอย่างพิสดารโดยอาการ ๔๒ ในสำนักของอาจารย์แล้ว ทำกิจทั้งปวงเสร็จแล้ว ไปในที่ลับเร้นอยู่แล้ว เจริญกรรมฐานโดยอาการ ๔ อย่างนี้ คือ โดย สัมภารสังเขป ๑ โดย สัมภารวิภคิ ๑ โดย ลักษณะสังเขป ๑ โดย สลักขณวิภคิ ๑

เจริญโดย สัมภารสังเขป

- กำหนดเอาอาการแชน้แข็งในโกฏฐาส ๒๐ ว่าปรฐวืชาตฺ

- กำหนดเอาอาการซึมซาบอันเป็นความเหลว กล่าวคือ เป็นน้ำในโกฏฐาส ๑๒ ว่าเป็นอาโปธาตุ

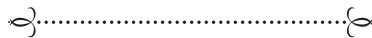
- กำหนดเอาความร้อนอันเป็นเครื่องเผาไหม้ใน โกฏฐาส ๔ ว่าเป็นเตโชธาตุ

- กำหนดเอาอาการพัดไปมาในโกฏฐาส ๖ ว่าเป็น วาโยธาตุ

เมื่อเรอกำหนดอยู่อย่างนั้นแหละ ธาตุทั้งหลายจะ ปรากฏได้ เธออาวัชนาการไป (รำพึงไป) มนสิการไปซึ่งธาตุ ทั้งหลายนั้นแล้ว ๆ เล่า ๆ อุปจารสมาธิจะเกิดขึ้นตามนัยที่ กล่าวแล้วนั้นแล แต่เมื่อภิกษุใดเจริญไปอย่างนั้น แต่กรรมฐาน ยังไม่สำเร็จ ภิกษุพึงเจริญโดยสัมภาวิวัตติเถิด

การเจริญโดยสัมภาวิวัตติ ภิกษุนั้นตั้งต้นสาธยาย ด้วยวาจาซึ่งอาการทั้งหลาย มีอาการหมวดตบปัญจะกะ เป็นต้นในอาการ ๓๒ ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม ส่วน ความแปลกกันมีดังนี้เท่านั้น คือ แม้มนสิการอาการ ทั้งหลายมีผมเป็นต้น โดยสี่ ฐาน ทิศ โอกาสและ

ปริเฉท สำหรับในกายคตาสตินั้น ต้องตั้งจิตไว้ทางปฏิกุศล
ส่วนในธาตุวัญฐานนี้ ต้องตั้งจิตไว้ทางธาตุ ครั้นมณฑลการ
อาการทั้งหลายมีผมเป็นอาทิ อย่างละ ๕ ส่วนโดยประการมีสี
เป็นต้น แล้วในที่สุดพึงยังมณฑลการให้เป็นไปดังนี้ว่า
อันผมทั้งหลายนี้เกิดที่หนังหุ้มกระดูกโหลกศีรชะ ในหนังหุ้ม
กระดูกโหลกศีรชะกับผมทั้งหลายนั้น หนังหุ้มกระดูกโหลกศีรชะ
หาฐูไม่ว่าผมทั้งหลายเกิดที่เรา ผมทั้งหลายเล่าก็หาฐูไม่ว่า
เราเกิดที่หนังหุ้มกระดูกโหลกศีรชะ เปรียบเหมือนในหญ้า
กุณฐะทั้งหลายอันเกิดอยู่ที่ยอดจอมปลวก ยอดจอมปลวก
ก็หาฐูไม่ว่า หญ้ากุณฐะทั้งหลายเกิดที่เรา หญ้ากุณฐะเล่า
ก็หาฐูไม่ว่า เราเกิดที่ยอดจอมปลวกฉะนั้น ธรรมทั้งหลาย
นั้นปราศจากความคิดคำนึงและไตร่ตรองซึ่งกันและกัน
อันผมทั้งหลายเป็นโกฐฐาสแผนกหนึ่งในร่างกายนี้ ไม่มี
ความคิด เป็นอภัยากฤต ว่างเปล่า (จากอตฺตา) หาสัตว์มิได้
เป็นของแข็งแข็ง เป็นปฐวีธาตุ ด้วยประการฉะนี้ ”

โยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการเป็นเหตุใกล้ของการบรรลุธรรม

คำว่า โยนิโสมนสิการ มีปรากฏทั่วไปในพระไตรปิฎก เป็นข้อความที่พบบ่อยที่สุด แสดงว่าเป็นพระพุทธรพจน์ที่มีความสำคัญยิ่ง โยนิโส แปลว่า แยกกาย มนสิการ แปลว่า การกระทำไว้ในใจ รวมความแล้วหมายถึง การกระทำไว้ในใจโดยแยกกาย อรรถกถาให้ความหมายว่า การกระทำไว้ในใจโดยถูกต้องหรือโดยถูกต้องตามเป็นจริง พระสูตรในขุททกนิกาย เถรคาถา ปาราปริยเถรคาถาใช้คำว่า “ เฟ่ง ” หมายถึงโยนิโสมนสิการ ๆ หมายถึงคิดถูก เป็นสัมมาสังกัปปะ

ความหมายของโยนิโสมนสิการที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) รวบรวมมาจากอรรถกถาและฎีกา

ดังปรากฏในหนังสือพุทธธรรมหน้า ๖๖๕ ดังนี้ โยนิโสมหาหมายถึงตรง ถูกต้อง ปัญญา และมโนมติการ หมายถึงการทำไว้ในใจ การคิดคำนึง นึกถึง ใส่ใจ และพิจารณา ซึ่งพระครูธรรมธร สุมนต์ นันทิโก ท่านเจ้าอาวาสวัดจากแดง ท่านให้ความหมายที่ฟังแล้วเข้าใจได้ทันที คือ “ฉลาดคิด” ซึ่งใน ที. ปา. สังคิติสูตร ก็มีคำว่า “สุมนสิกข์” แปลว่า กระทำไว้ในใจอย่างดี หรือ ฉลาดคิดนั่นเอง

ใน ขุททกนิกาย เถรคาถา นาคสมาลเถรคาถา ข้อ ๓๒๓ พระนาคสมาลเถระได้กล่าวคาถาต่อไปนี้ว่า

“ เราเดินเข้าไปพิณฑบาตในพระนคร ได้เห็นหญิง
เพื่อนรำคนหนึ่ง ตกแต่งร่างกายด้วยอาภรณ์ นุ่งห่มผ้า
ที่สวยงาม ทัดทรงดอกไม้ ดูปลื้มด้วยกระแจะจันทน์ เพื่อนรำ
อยู่ในวงดนตรีที่ถนนหลวง ท่ามกลางพระนคร เป็นดูจบวง
แห่งมัจจุราชอันธรรมชาติดักไว้ เพราะฉะนั้น การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย จึงบังเกิดขึ้นแก่เรา อาทิณวิโทษปรากฏ
แก่เรา ความเบื่อหน่ายก็ตั้งมั่นลง ลำดับนั้น จิตของเราก็
หลุดพ้นจากสรรพกิเลส ฯลฯ ”

นี่เป็นตัวอย่างของผู้หลุดพ้น โดยมีโยนิโสมนสิการ เป็นเหตุใกล้ โยนิโสมนสิการจึงหมายถึง คิดถูก คิดตรง คิดแยกกาย ฉลาดคิด ข้อความใน อรรถกถา กล่าวต่อไปอีกว่า

“ ขณะนั้นพระเถระมณสิการว่า วาโยชาตุอันกระทำให้ วิจิตรนี้ ย่อมเปลี่ยนแปลงรัชกายไปโดยประการนั้น ๆ ด้วยอำนาจความแผ่ไป นำอัสจรรย์ สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ดังนี้แล้ว ได้บำเพ็ญขวนขวายวิปัสสนา บรรลุพระอรหันต์ ”

นี่คือโยนิโสมนสิการเป็นเหตุใกล้ของการบรรลุ เป็นการ เจริญกายานุปัสสนาสติปัญญาอธิยาบถบรรพ หรือเป็นการทำ ปริญญากิจเพื่อรอบรู้ในวาโยชาตุนั่นเอง

เราไปดูพระสูตรที่กล่าวเรื่องโยนิโสมนสิการอีกสูตรหนึ่ง คือใน ขุ. อิติ. ปฐมเสขสูตร ข้อ ๑๕๔ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเป็น คาถาประพันธ์ว่า

“ ธรรมอย่างอื่นอันมีอุปการะมากเพื่อบรรลुประโยชน์
อันสูงสุดแห่งภิกษุผู้เป็นเสขะเหมือนโยนิโสมนสิการ
ไม่มีเลย ภิกษุเริ่มตั้งไว้ซึ่งมณสิการโดยแยกกาย ฟังบรรลु
นิพพานอันเป็นที่ลึกลงไปแห่งทุกข์ได้ ”

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ตรง ๆ อย่างชัดเจน
ว่า โยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในบรรดาปัจจัย
ต่าง ๆ ที่ทำให้บรรลुถึงนิพพาน เช่น ใน มิลินทปัญหา โยนิโสม
นสิการปัญหา พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามพระนาคเสนเถระว่า

พระเจ้ามิลินท์ “ พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลใดไม่
ปฏิบัติ บุคคลนั้นย่อมไม่ปฏิบัติเพราะมีโยนิโสมนสิการ
ใช่หรือไม่ ”

พระนาคเสน “ ขอถวายพระพร มหาบพิตร บุคคล
ย่อมไม่ปฏิบัติ เพราะมีโยนิโสมนสิการ เพราะมีปัญญา
และเพราะมีกุศลธรรมทั้งหลายอย่างอื่น ”

จากพระคัมภีร์มีลทินทปัญหานี้ แสดงปัจจัยสำคัญประการ
หนึ่ง ของการไม่ต้องปฏิสนธิอีก คือ โยนิโสมนสิการพร้อมทั้ง
ปัญญาและปัจจัยอื่น ๆ อีก เช่นมี ศีล วิริยะ สติ สมาธิ เป็นต้น

โยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยให้สิ้นอาสวะ

ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกั สัพพาสวะสังวรสูตรข้อ ๑๑
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นอาสวะจะมีได้แก่
ภิกษุผู้รู้ผู้เห็นโยนิโสมนสิการและอโยนิโสมนสิการ ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมนสิการโดยไม่แยบคาย อาสวะ
ทั้งหลายที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญ
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมนสิการโดยแยบคาย อาสวะ
ทั้งหลายที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วเธอ
ย่อมละเสียได้”

ในพระไตรปิฎก มีหลายพระสูตรที่แสดงว่า โยนิโสมนสิการ มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการบรรลุมรรคผล

โยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยให้เกิดปัญญา

ใน องฺ ทก. ตติยปิณฑาสกั สูตรที่ ๕ ข้อ ๑๗๑ พระองค์ตรัสว่า
“ ดูก่อนนิกขุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่ง สัมมาทิฏฐิ ๒ อย่างนี้ ๒ อย่างเป็นไฉน คือการโฆษณา แต่บุคคลอื่น ๑ (ปรโตโฆสะ) และโยนิโสมนสิการ ๑ ดูก่อนนิกขุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่ง สัมมาทิฏฐิ ๒ อย่างนี้ แล ”

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงปัจจัยของ สัมมาทิฏฐิซึ่งองค์ธรรมได้แก่ปัญญาทุกระดับ คือ ตั้งแต่กัมมัตสกา- ตาสัมมาทิฏฐิอันเป็นปัญญาเบื้องต้น จนถึงมรรคสัมมาทิฏฐิและ ผลสัมมาทิฏฐิซึ่งเป็นปัญญาสูงสุด ย่อมมาจากปัจจัย ๒ ทาง คือ จากปัจจัยภายนอกทางหนึ่งและภายในทางหนึ่ง

๑. ปัจจัยภายนอกที่ทำให้เกิดปัญญา ได้แก่ การได้รับฟังพระธรรมจากผู้อื่น เช่น ฟังจากพระพุทธเจ้า ฟังจากพระสาวก หรือ ฟังจากกัลยาณมิตรผู้ทรงพระไตรปิฎก แม้จากการอ่านพระคัมภีร์ต่าง ๆ แล้วทรงจำไว้ได้ รวมเรียกว่า **ปรโตโมสะ**

๒. ปัจจัยภายในที่ทำให้เกิดปัญญา ได้แก่ การตรึกไปในธรรมวินัยอย่างแยบคาย การพิจารณาใคร่ครวญธรรม การวิจัยธรรม การกำหนดรู้ในธรรมที่ควรกำหนดรู้ นี้เป็นการงานทางใจ เป็น **มโนปโยค เป็นโยนิโสมนสิการ**

สำหรับบุคคลประเภทสาวกพุทธะลงมา เมื่อมีปัจจัยภายนอกอย่างเดียวก็ยังไม่พอ จำเป็นต้องมีปัจจัยภายในด้วย ส่วนบุคคลระดับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้า คงอาศัย ปัจจัยภายในอย่างเดียว คือ **โยนิโสมนสิการ** ดังนั้น โยนิโสมนสิการจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญญาทุกระดับ

โยนิโสมนสิการเป็นนิमितแห่งอริยมรรค

ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ปฐมโยนิโสมนสิการ
สัมปทาสูตร ข้อ ๑๓๖ และ ๑๓๗ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น
สิ่งที่ขึ้นมาก่อน สิ่งที่เป็นนิमितมาก่อน คือแสงเงินแสงทอง
สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิमितมาก่อน เพื่อความบังเกิด
แห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ของภิกษุ
คือ ความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย
ฉั้่นนั้นเหมือนกัน ”

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่สังเกตเห็นธรรม
อันอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเหตุให้อริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น หรือที่

**เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์เหมือนความ
ถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคายเลย”**

การเจริญวิปัสสนาก็คือการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ญาณที่
ยังเป็นปัญญาขั้นโลกีย์ ย่อมต้องอาศัยโยนิโสมนสิการ เป็นเหตุใกล้
ดังตรัสไว้ใน สํ. นี. อรรถกถา เทศนาสูตร หน้า ๕ ดังนี้
**“เนยยบุคคลจะตรัสรู้ได้ ยังต้องเป็นผู้ใช้โยนิโสมนสิการ
ทั้งโดยอุทเทสและปริปุจฉา เสดพนั่งใกล้กัลยาณมิตร
จึงได้ตรัสรู้ธรรม”** ดังนั้น จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงบุคคลยุคนีว่า
ในการเจริญสติปัฏฐานต้องโยนิโสมนสิการมากเพียงใด

โยนิโสมนสิการทำให้มีอินทริยสังวร

ในขุททกนิกาย เถรคาถา ปาราปริยเถรคาถา ข้อ ๓๘๖
กล่าวถึงประวัติท่านพระปาราปริยะ วันหนึ่งท่านไปยัง
วัดพระเชตะวัน นั่งอยู่ท้ายสุดของบริษัท ฟังพระผู้มีพระภาคเจ้า

แสดง อินทรีย์ภาวนาสูตฺร เกิดความประทับใจ เลื่อมใสศรัทธาจึง
ออกบวช ได้เรียนพระสุตฺรนั้นแล้ว ทรงจำไว้แล้ว คิดเนื่อง ๆ
ถึงเนื้อความแห่งพระสุตฺรนั้น (ญาตปริญญา) พระเถระได้ตั้ง
วิปัสสนาโดยเอาอายตนะเป็นประธาน (ตฺริณปริญญา) ไม่นานนัก
ก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (ปหานปริญญา) กาลต่อมา เมื่อจะ
ประกาศอาการที่ท่านคิด จึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

“ ความคิดได้มีแล้วแก่ภิกษุผู้ชื่อว่าปารายริยะ ผู้เป็น
สมณะนั่งอยู่แต่ผู้เดียว มีจิตสงบสงัด เพ่งฌานอยู่ (อรรตถกา
หมายถึง โยนิโสมนสิการ) บรูษพึงทำอะไรโดยลำดับ
พึงประพฤติวัตรอย่างไร ประพฤติมารยาทอย่างไร จึงชื่อว่า
เป็นผู้ทำกิจของตน และ ชื่อว่าไม่เบียดเบียนใคร ๆ อินทรีย์
ทั้งหลาย (ตา หู... ใจ) ย่อมมีเพื่อประโยชน์และไม่ใช้
ประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งหลาย อินทรีย์ที่ไม่รักษาย่อม
ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ อินทรีย์ที่รักษาแล้วย่อมเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์ บรูษผู้รักษาและคุ้มครองอินทรีย์นั้นแล จึงชื่อว่า
เป็นผู้กระทำกิจของตน และชื่อว่าไม่เบียดเบียนใคร ถ้าหาก

ผู้ใดไม่ห้ามจักขุนทรีย์ (ตา) ไม่ห้ามโสดินทรีย์ (หู) อันเป็นไปในรูปและในเสียงทั้งหลาย เขายังไม่เห็นโทษ ผู้นั้นย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ (วัฏทุกข์) ได้เลย ฯลฯ ก็ผู้ใดไม่อาจรักษาใจจากกรรมเหล่านี้ ทุกข์จากอารมณ์ทั้ง ๕ นั้นย่อมติดตามผู้นั้นไป เพราะการไม่รักษาใจนั้น ฯลฯ”

ปกติแล้วในชีวิตประจำวัน มนุษย์ปลุกชนทั้งหลาย ย่อมได้รับอารมณ์ทางทวารต่าง ๆ เช่น ทางตา เป็นต้น ถ้าอารมณ์นั้นเป็นสุกนิमित เป็นนิमितที่น่าดู สวยงาม จิตก็จะเป็นไปในอกุศล คือ อภิชฌา (โลภะ) เมื่อนิमितเป็นปฏิกัมพะ เป็นสิ่งที่ไม่น่าดู ไม่งาม จิตก็จะเป็นไปในพยาบาท (โทสะ) ผู้ใดไม่รู้จักโยนิโสมนสิการ เขาก็ไม่รู้จักวิธีเปลี่ยนอกุศลจิตให้เป็นกุศลจิต จึงคุ้มครองอินทรีย์ในทวารทั้ง ๖ ไม่ได้ ดังนั้น ผู้ปฏิบัติธรรม จึงจำเป็นต้องศึกษา เพื่อให้รู้เรื่องโยนิโสมนสิการ ดังที่ พระปาราปริยเถระ กล่าวว่า

“ บรูษผู้รักษาและคุ้มครองอินทรีย์นั้นแล
จึงชื่อว่าเป็นผู้ทำกิจของตน ”

ใน ขุ. เถร. อรรถกถา ปาราปริยาคาที่ ๒ อธิบาย คำว่า กิจ ได้แก่ สมณกิจ เป็นการบำเพ็ญไตรสิกขา หมายความว่า ถ้าผู้ใดรู้จักรักษา ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจได้ เขาก็เจริญ อธิศีล อธิจิตและอธิปัญญาได้ ถ้าไม่รู้จักรักษาอินทรียดังกล่าว เช่น ไม่รู้จักห้ามจักขุนทรีย (ตา) ไปในรูปทั้งหลาย ไม่รู้จักห้าม โสตินทรีย (หู) ไปในเสียงทั้งหลาย ฯลฯ ไม่รู้จักรักษาใจที่ไปตาม อารมณ์ต่าง ๆ ถ้าบุคคลใดไม่รู้จักรักษาและคุ้มครองอินทรียทั้งหลายได้แล้ว บุคคลนั้นย่อมทำสมณกิจของตนไม่ได้ เขาเจริญ ไตรสิกขาไม่ได้ ผู้ที่จะทำกิจดังกล่าวได้ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการ

ในปรมัตถทีปนี หน้า ๒๕ อรรถกถาพระสูตรนี้ แสดง อินทรียสังวรด้วยข้อความหลายนัยดังนี้

“ อินทรียทั้งหลายมีจักขุเป็นต้น บุคคลใดไม่ปิดด้วย ประตูก็อสติยอมเป็นไปเพื่อความฉิบหายแก่บุคคลนั้น โดยความเป็นประตู่ให้บาปกรรม มีอภิชฌาเป็นต้น เกิดขึ้น ถ้าปิดแล้วย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพราะไม่มีอภิชฌาเป็นต้น เกิดขึ้น ”

พระอรรคณาจารย์อธิบายว่า เมื่อมีการเห็นเกิดขึ้นก็ให้ใช้ ประตูปิดก่อนเพื่อปิดกั้นบาปอกุศล เช่น โลงกะ เป็นต้น ไม่ให้ เกิด นั่นหมายถึงการใช้สติสัมปชัญญะ สติที่ประกอบด้วยปัญญา นี้ เป็นธรรมเบื้องต้นที่รู้จักว่าอะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็น ประโยชน์ อะไรไม่เป็นประโยชน์ อะไรควรเสพหรือไม่ควรเสพ สติจะเตือนให้รู้ตัวเสียแต่แรก สติเปรียบเหมือนนายทวารที่ทำ หน้าที่อารักขาให้ความปลอดภัยแก่ชาวเมืองในชั้นต้น การป้องกัน มิให้บาปอกุศลเกิดกับจิตเสียแต่เบื้องต้นนี้แหละเรียกว่า สติสังวร ดังที่ พระอรรคณาจารย์กล่าวว่า “สติเป็นตัวปิดกั้นทวารต่าง ๆ ในเบื้องต้นในลักษณะอารักขาไม่ให้อกุศลเกิด” แต่เหตุการณ์ บางอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ จำเป็นต้องเผชิญ กับ ศุภนิमित หรือปฏิฆนิमित เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงจำเป็นต้องอาศัยวิธี สังวรที่สูงขึ้นไปอีก เปรียบเหมือนการใช้ราชบุรุษเข้าไปจัดการกับ ผู้แปลกหน้าหรือโจรผู้ร้ายที่ผ่านประตูเข้ามาในเมือง ซึ่งได้แก่ การประกอบกรรมในโยนิโสมนสิการ ๆ เป็นความคิดที่ฉลาด แยกคายที่บุคคลนั้น ได้เคยฟังพระธรรมมาก่อน เคยฝึกจิต เคย อบรมจิตมาก่อน จนมีสัมปชัญญะ (ปัญญา) สามารถปิดกั้นอกุศล

ทั้งหลายมิให้เกิดกับจิต นี้คือ ญาณสังวร ดังใน อรรถกถา
ปาราปริยเตรคาถาที่ ๒ หน้า ๒๖ กล่าวไว้ว่า

“ อินทรีย์สังวรมี ๒ ระดับ คือ รักษาด้วยการ
อารักขา มีสติเป็นเบื้องหน้าเป็นอันดับแรก และรักษาโดยชอบ
ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลายด้วย โยนิโสมนสิการ ในลำดับต่อไป
เพียงเท่านี้ก็จะได้ปิดกั้นอินทรีย์เหล่านั้นไว้ โดยประการที่โจร
คืออกุศล ไม่เข้าทางทวารนั้น ๆ ปล้นทรัพย์ คือ อกุศล
ไปจากจิตสันดาน ”

พระอรรถกถาจารย์อธิบายความสำคัญของอินทรีย์สังวรว่า

“เมื่ออินทรีย์สังวรบริบูรณ์ ย่อมทำศีลสัมปทาให้
บริบูรณ์ ศีลสัมปทาบริบูรณ์ ย่อมทำสมาธิสัมปทา
ให้บริบูรณ์ สมาธิสัมปทาบริบูรณ์ ย่อมทำปัญญาสัมปทาให้
บริบูรณ์ ฉะนั้น การรักษาอินทรีย์จึงเป็นมูลรากแห่งการปฏิบัติ
เพื่อประโยชน์ตนโดยแท้”

ดังนั้นถ้าหากบุคคลใดไม่รู้เรื่องสติสัมปชัญญะ ไม่รู้เรื่อง
โยนิโสมนสิการ บุคคลนั้นย่อมไม่มีอินทรีย์สังวร เมื่อไม่มี

อินทริยสังวรอันเป็นพื้นฐานก่อนแล้ว สุจริต ๓ ย่อมมีไม่ได้ เมื่อ
สุจริต ๓ "ไม่มี พระองค์ตรัสไว้ใน สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กุณฑลียสูตร ว่าการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์นั้น ย่อมเป็นไป
ไม่ได้เช่นกัน เพราะข้ามขั้นตอนไปแล้ว

โยนิโสมนสิการเป็นธรรมมีอุปการะมาก

โยนิโสมนสิการเป็นธรรมที่น้อมไปสู่มหากุศลญาณ-
สัมปยุตทุกระดับ มหากุศลญาณสัมปยุต เป็นธรรมที่น้อมไปสู่
สัจจานุโลมิกญาณอันเป็นธรรมที่ชี้นำไปสู่โลกุตตรธรรม ดังที่
ท่านพระสารีบุตรเถระแสดงไว้ใน ที. ปา. ทสุตตรสูตรดังนี้

ธรรม ๕ อย่างมีอุปการะมาก ได้แก่ ธรรมมี

โยนิโสมนสิการเป็นมูล ๕ คือ

๑. ปราโมทย์ย่อมเกิด เพราะโยนิโสมนสิการ
๒. ปีติย่อมเกิดแก่ผู้มีปราโมทย์
๓. กายของผู้มีใจประกอบด้วยปีติย่อมสงบ

๔. ผู้มีกายสงบย่อมเสวยสุข
๕. จิตของผู้มีสุขย่อมตั้งมั่น
๖. ผู้มีจิตมั่นย่อมรู้ ย่อมเห็นตามเป็นจริง
๗. เมื่อรู้เห็นตามเป็นจริง ตนเองย่อมหน่าย
๘. เมื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด
๙. ย่อมหลุดพ้นเพราะคลายกำหนด

ธรรม ๙ อย่างเหล่านี้ มีโยนิโสมนสิการ เป็นมูล
เป็นเหตุให้เกิด ซึ่งท่านพระสารีบุตรเถระแสดงไว้ใน
ทสุตตรสูตร ว่าเป็นธรรมที่มีอุปการะมาก

โยนิโสมนสิการเป็นมโนกรรมที่ควรเจริญ

จะเห็นได้ว่า โยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญญาทุกระดับ ความคิดที่แยกคายหรือฉลาดคิด เป็นมโนกรรมของผู้เจริญวิปัสสนา ดังนั้น โยนิโสมนสิการจึงเป็นการปฏิบัติธรรมชั้นสูง เป็นมโนปโยค คือ เป็นกิจการงานทางใจ

เป็น **ปฏิบัติศาสนา**ที่ควรเจริญให้มาก ๆ พระอรรถกถาจารย์เรียก โยนิโสมนสิการว่าเป็น สมณกิจ เพราะเป็นการงานที่สมณะต้องปฏิบัติเป็นประจำ คือ ควรมีโยนิโสมนสิการอยู่เสมอ ๆ ดังใน อจ. เอก. อรรถกถา เอกัมมาทิวาสวรรคที่ ๓ หน้า ๒๐๓ กล่าวดังนี้

“ บุคคลปรารถนาความเพียรจำเดิมแต่กาลที่ได้
บวชมา ย่อมกระทำให้บริบูรณ์ในวัตรทั้งหลาย (แล้ว) เรียนเอา
พระพุทธรพจน์ (ปริยัติศาสนา หรือ ญาตปริยญา) กระทำ
กรรมในโยนิโสมนสิการ (ปฏิบัติศาสนา หรือ ตีรณปริยญา) ฯลฯ
เมื่อไม่อาจบรรลุพระอรหัตในปัจจุบัน ย่อมตรัสรู้เร็ว
ในภพที่เกิด ฯลฯ ” (ปฏิเวทศาสนา หรือ ปหานปริยญา)

ดังนั้น คำว่า “ กระทำกรรมในโยนิโสมนสิการ ”
หรืออีกคำหนึ่งที่พบใน จุ. ฐ. เรื่องพระโปฐิตะเถระ อธิบาย คำว่า
โยคา แปลว่า การประกอบ อรรถกถา อธิบายว่าหมายถึง
การกระทำไว้ในใจโดยแยบคายในอารมณ์ ๓๘ (อารมณ์
สมถกัมมัฏฐาน ๓๘) และในพระสูตรหลายแห่งใช้คำว่า

การประกอบในโยนิโสมนสิการ ทั้งสองคำนี้มีความหมายเดียวกัน เป็นคำที่แสดงถึงกิจที่ผู้เจริญวิปัสสนา ควรทำหรือควรประกอบ โยนิโสมนสิการจึงเป็นปฏิบัติศาสนาโดยแท้ สมัยที่พระพุทธองค์ยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ พระองค์ทรงบำเพ็ญเพียรแสวงหาโพธิญาณด้วยการกระทำความในโยนิโสมนสิการ ดังในคืนวันวิสาขปุณณมี ณ ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ในยามสุดท้าย พระพุทธองค์ทรงบรรลุปโพธิญาณด้วย ปัจจัยภายในอย่างเดียว คือ ทรงกระทำความในโยนิโสมนสิการในปฏิจจนสมุปบาทจนบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ ดังที่พระองค์ทรงแสดง การกระทำความในโยนิโสมนสิการ ของพระองค์ให้ภิกษุทั้งหลายฟังใน ลั. นิ. มหาศกยมนิโคตมสูตร ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรายังเป็นพระโพธิสัตว์ ก่อนตรัสรู้ ยังมีได้ตรัสรู้ ได้มีความปริวิตกดังนี้ว่า โลกนี้ถึงความยากแล้วหนอ ย่อมเกิด แก่ ตาย ฯลฯ เมื่ออะไรหนอมืออยู่ ชราและมรณะจึงมี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้น กระทำไว้ในใจโดยแยบคาย จึงรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติมีอยู่ ชรา และมรณะจึงมี ฯลฯ”

จากพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า ปัจจัยที่สำคัญมากปัจจัยหนึ่งของการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คือ โยนิโสมนสิการ ดังมีพระพุทธพจน์กล่าวไว้ว่า “โยนิโสมนสิการเป็นนิมิตแห่งอริยมรรค” ดังนั้น ผู้ใดปรารถนาจะปฏิบัติมาก ๆ ก็จงโยนิโสมนสิการ หรือ ให้กระทำความในโยนิโสมนสิการให้มาก ๆ เถิด เพราะโยนิโสมนสิการ เป็นการปฏิบัติธรรมอย่างแท้จริง

โยนิโสมนสิการขั้น ๕ ภายในและภายนอก

การเจริญวิปัสสนาโดยการพิจารณาขั้น ๕ เป็นต้นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเน้นให้พิจารณาขั้น ๕ ภายในก่อน ดังตัวอย่างโยนิโสมนสิการถึงรูปขั้นของตนเอง ซึ่งปรากฏในขุททกนิกาย สุตตนิบาต วิชยสูตร ข้อ ๓๑๒ ดังนี้

“ก็กายนี้ ประกอบแล้วด้วยกระดูกและเอ็น ฉาบทาด้วยหนังและเนื้อ ปกปิดไว้ด้วยผิวหนัง เต็มไปด้วยไส้ อาหาร มีก้อนตับ มูตร หัวใจ ปอด ม้าม ฯลฯ อันปูลุชน

ผู้เป็นพาล ย่อมไม่เห็นตามความเป็นจริง หนึ่งของอัน
ไม่สะอาดย่อมไหลออกจากช่องทั้งเก้าของกายนี้ทุกเมื่อ คือ
ขี้ตาก็ออกจากตา น้ำมูกออกจากจมูก เป็นต้น”

เมื่อพระองค์ทรงแสดงกายภายใน คือ กายตนเองปฏิภูมแล้ว
ยังทรงแสดงกายภายนอก ซึ่งได้แก่กายผู้อื่นก็ปฏิภูมด้วย ดังนี้

“ภิกษุพึงคลายความพอใจในกายเสียทั้งภายใน
และภายนอก กายนี้มีสองเท้าไม่สะอาดมีกลิ่นเหม็น
เต็มไปด้วยซากศพต่าง ๆ ถ่ายของไม่สะอาด มีน้ำลาย
น้ำมูก เป็นต้น ให้ไหลออกจากทวารทั้งเก้าและ
ขับเหงื่อไคลให้ไหลออกจากขุมขนนั้น ๆ ผู้ใดพึงสำคัญเพื่อ
ยกย่องตัวหรือพึงดูหมิ่นผู้อื่น จักมีอะไร นอกจากการ
ไม่เห็นอริยสัจ”

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเทศนาเพื่อให้ภิกษุคลาย
ความพอใจกายภายใน คือ กายของตนเองและกายภายนอก คือ
กายของผู้อื่นด้วย ดังนั้น เมื่อพบคำว่า เป็นทุกข์ ไม่เที่ยง หรือคำว่า
อนัตตา ก็ควรน้อมเข้ามาพิจารณาว่าธรรมดังกล่าวมีอยู่ในกาย

ของตน หรืออยู่ในกายผู้อื่น ซึ่งประกอบด้วยนามกายกับรูปกาย โดยเฉพาะรูปกายนั้นเป็นรูปที่มีใจครองเป็นอนุภาทินนกรูปเพราะมีกรรมเป็นสมุฏฐาน ผิดกับรูปที่ไม่มีใจครอง เช่น ก้อนอิฐ ก้อนหิน เป็นรูปไม่มีชีวิตจิตใจ เป็นอนุภาทินนกรูป มีเพียงธาตุเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว แม้ว่ารูปทุกชนิดล้วนอยู่ในกฎแห่งไตรลักษณ์ก็จริง แต่ควรพิจารณารูปที่มีสัญญา มีใจครอง เพราะสัตว์ยึดมั่นด้วยตัณหาอุปาทานในรูปเหล่านี้มากกว่า

โยนิโสมนสิการขั้นที่ ๕ ตนเองก่อน

พระพุทธพจน์ทั่ว ๆ ไป เมื่อกล่าวถึงการพิจารณาขั้นที่ ๕ ก็ให้พิจารณาขั้นที่ ๕ อย่างละเอียด อย่างกว้างขวาง คือให้พิจารณาขั้นที่ในอดีต ขั้นที่ในอนาคต ขั้นที่ในปัจจุบัน ขั้นที่ภายในภายนอก ขั้นที่ไกลใกล้ ขั้นที่หยาบละเอียด ขั้นที่เลวประณีต ซึ่งการพิจารณาขั้นที่กว้างขวางเช่นนี้จำเป็นสำหรับพระโยคาวจรจำพวกหนึ่งที่ สังสมบารมีมาเพื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์ที่มีคุณวิเศษสูง ๆ เช่น พระอสีติสาวก พระอัครสาวก เป็นต้น สำหรับบุคคลทั่ว ๆ ไป พระองค์ตรัสไว้ใน อรรถกถา ม.ม. ปริยญาตวาระว่า

“เหล่าสาวกพิจารณาธาตุ ๔ บางส่วน เท่านั้น ก็บรรลุ นิพพานได้” และพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเน้นให้พิจารณา ขั้น ๕ คือ รูปร่างและนามกายของตนเองก่อน ดังที่ พระเจ้ามิลินท์ถามพระนาคเถระว่า องค์แห่งแมวมียู ๒ จะถือเอาเป็นไหน พระนาคเสนเถระตอบว่า

ขอถวายพระพร ยังมีอีกองค์หนึ่งของแมว คือ เที้ยวเสาะหากินเฉพาะใกล้ ๆ เท่านั้นฉันใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรก็พึงเป็นผู้ตามพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความปราศไปในอุปาทานขั้น ๕ (ของตน) เหล่านี้เหล่านี้ คือพิจารณาอย่างนี้ว่า

รูปมีอย่างนี้ รูปมีความเกิดขึ้น (สมุททยะ) อย่างนี้
รูปมีความปราศไป (อัตถังคมะ) อย่างนี้ ฯลฯ วิญญาณ
มีอย่างนี้ วิญญาณมีความเกิดขึ้น (สมุททยะ) อย่างนี้
วิญญาณมีความปราศไป (อัตถังคมะ) อย่างนี้ ฯลฯ

ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเป็น
เทพยิ่งกว่าเหล่าเทพ ทรงภษิตความข้อนีไว้ว่า

พวกเธอไม่พึงอยู่ในที่ไกลกว่านี้ ภวัคคพรหมจัก
กระทำอะไรให้ได้เล่า จงยินดีอยู่แต่ในกายของตนที่กล่าว
ถึงกันได้ในปัจจุบันเท่านั้นเถิด”

นี่เป็นการแนะนำให้ผู้ปฏิบัติธรรมรู้ว่าอารมณ์ของวิปัสสนา
ใดควรเลือกก่อนเลือกหลัง อารมณ์ดังกล่าวอยู่ในกายยาววา
หนาคืบนี้เอง ดังนั้นจึงควรมีอายตนะ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
ของตนเองเป็นอารมณ์ก่อน หรือมีอาการ ๓๒ ของตนเอง เช่น ผม
ขน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ เป็นอารมณ์ก่อน ส่วนขั้นอื่น ๆ เช่น
ขั้นผู้อื่นก็ดี ขั้นของเทวดาก็ดี ขั้นของสัตว์เดรัจฉานก็ดี ขั้น
ของพรหมบุคคลก็ดี เอาไว้พิจารณาภายหลัง หรือแม้ต้นไม้ใบหญ้า
ก้อนอิฐ ก้อนหินซึ่งเป็นรูปขั้น ที่มีแต่อยู่อย่างเดียวเป็นสมมุตฐาน
นั้นก็ให้พิจารณาภายหลัง ทั้งนี้เพราะบุคคลทั่วไปมีอุปาทานยึดมั่น
ในขั้นเหล่านี้น้อยกว่าขั้นภายในของตนเอง

อีกเรื่องหนึ่งที่ทรงให้พิจารณาชั้น ๕ ในตัวเองมากกว่า
อย่างอื่น ทรงแสดงไว้ใน ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ธรรมิกสูตร
ที่ ๑๔ ข้อ ๓๓๓ ดังนี้

“ อนึ่งภิกษุได้บิณฑบาตแล้วตามสมัย พึงกลับไปนั่งใน
ที่สงัดแต่ผู้เดียว ภิกษุผู้สงเคราะห์อัธภาพแล้ว คิดถึง
ขันธสันดานในภายใน (ในตนเอง) ไม่พึงส่งใจไปภายนอก ”
(นอกตัว) นี่คือคำสอนที่ให้โยนิโสมนสิการพิจารณาชั้น ๕
ภายในตนเอง

อีกเรื่องหนึ่งที่กล่าวถึงการให้พิจารณาชั้นภายในอัธภาพ
ตนเอง คือ ใน ขุ. ธ. ข้อ ๑๔๑ พระสัมมชชนเถระเอาแต่ปัดกวาด
บริเวณวิหารอยู่ทั้งวัน พระเรวตเถระจึงสอนพระสัมมชชนเถระว่า
“ คุณ ธรรมดาภิษุเที่ยวกวาดอยู่ตลอดเวลาไม่ควร ก็การที่
ภิกษุกวาดแต่เช้าตรู่แล้วเที่ยวบิณฑบาต กลับจาก
บิณฑบาตแล้วมานั่งในที่พักกลางคืนหรือที่พักกลางวัน
สาธยายอาการ ๓๒ เริ่มตั้งความสิ้น ความเสื่อม
ในอัธภาพแล้วลุกขึ้นกวาดในเวลาเย็นจึงควร ”

โยนิโสมนสิการเป็นประจําตลอดไป

ในคัมภีร์มิลินทปัญหา สตรียงคปัญหา พระเจ้ามิลินท์
ถามปัญหาแห่งองค์ ๗ ของพระอาทิตย์
พระนาคเสนเถระตอบดังนี้

“ ขอถวายพระพร ยังมีอีกองค์หนึ่ง พระอาทิตย์
ย่อมโคจรเป็นประจําฉันใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจร
ผู้บำเพ็ญเพียร ก็พึงกระทำโยนิโสมนสิการ
เป็นประจําฉันนั้นเหมือนกัน”

โยนิโสมนสิการมิได้เจริญเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ หรือ
ชั่วครั้งชั่วคราว แท้ที่จริงพระโยคาวจรสมัยพุทธกาล ท่านโยนิโส-
มนสิการเป็นประจําตลอดไป ทั้งนี้เพราะผู้เจริญวิปัสสนา
ต้องเพียรทำปริญญากิจในทุกขสัจ เป็นการวิจัยเพื่อรอบรู้
ในอุปาทานขันธ ๕ สมัยพุทธกาลท่านกล่าวว่า พระโยคาวจรที่มี
จิตเด็ดเดี่ยวทำกิจนี้ตลอดวันตลอดคืน จะเว้นเฉพาะตอนหลับ
เท่านั้นและการทำตลอดชีวิต หรือทำงานกว่าจะมีปัญญาเห็นขันธ ๕

โดยความเป็นโทษเป็นภัย จนเกิดปัญญาเบื่อหน่าย
คลายกำหนด หลุดพ้นได้ในที่สุด แม้หลุดพ้นเป็นพระอเสข-
บุคคลแล้ว ท่านก็ยังโยนิโสมนสิการใน อุปาทานชั้น ๕ ต่อไป
เพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

โยนิโสมนสิการตลอดชีวิต

ใน สิลสูตร ซึ่งจกกล่าวต่อไปในหน้า ๑๔๐ และในมิลินท-
ปัญหา จกกวักงคปัญหา พระเจ้ามิลินท์ ถามปัญหาองค์ ๑ แห่ง
นจกพราก ซึ่งควรถือเป็นเยี่ยงอย่าง พระนาคเสนตอบว่า

“ ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่าน
จากพรากย่อมไม่ละทิ้งคู่ของตนจนกว่าจะสิ้นชีวิต
ฉันใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียร
ก็ไม่พึงละทิ้งโยนิโสมนสิการจนกว่าชีวิตจะสิ้นสุดลง
ฉันนั้นเหมือนกัน ”

สมัยพุทธกาล พระโยคาวจร ท่านโยนิโสมนสิการ เป็นชีวิตจิตใจที่เดียว คำสอนในพระไตรปิฎกทั้งหมดนั้น ถ้าจะมองอีกแง่หนึ่ง ก็คือ เป็นคำสอนที่ให้พุทธบริษัทรู้จักโยนิโสมนสิการนั่นเอง ดังนั้นชีวิตฆราวาสจะปฏิบัติธรรมขั้นสูงให้สมบูรณ์จึงไม่่ง่ายนัก เพราะเป็นชีวิตที่คับแคบ จะหาเวลาและสถานที่ที่เหมาะสมแก่การกระทำกรรมในโยนิโสมนสิการเหมือนอย่างบรรพชิตนั้นไม่่ง่ายเลย ดังนั้น สมัยพุทธกาล ฆราวาสผู้มีฐานะดี มีวรรณะสูง เป็นผู้เห็นภัยในวัฏฏสงสาร ปรรณอย่างแรงกล้าที่จะพ้นไปจากวัฏฏะ จึงพากันสละชีวิตคฤหัสถ์ออกบวชเป็นจำนวนมาก

โยนิโสมนสิการขั้น ๕ ทำให้เห็นอริยสัจ ๔

อีกพระสูตรหนึ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้พิจารณาขั้นภายในตัว คือในอังกุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ปฐมโรหิตัสสสูตรข้อ ๔๕ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับโรหิตัสสเทพบุตรว่า

“ เอนี่แน่ะอาวุโส เราบัญญัติ โลก^๑ โลกสมุทัย โลกนิโรธ
โลกนิโรธคามินีปฏิปทาในกเพวระ (ร่างกาย) อันยาว
ประมาณ ๑ วา มีสัญญาและมีใจ ”

ใน อรรถกถาหน้า ๑๖๗ ของพระสูตรนี้ ท่านพระอรรถก
ถาจารย์ ได้อ้างพระดำรัสของพระพุทธองค์ที่ตรัสว่า

“ ผู้มีอายุ เรื่อย่อมไม่บัญญัติ สัจจะ ๔ เหล่านี้ลงใน
หยาและไม้ เป็นต้น แต่เราย่อมบัญญัติลงในกายนี้ที่มี
มหาภูต ๔ เท่านั้น ”

ใน ขุ.อุ. อรรถกถา ปาวาสสูตร หน้า ๑๑๐ พระพุทธพจน์
กล่าวไว้ดังนี้

“ การตรัสรู้หรือริยสัจ ๔ ย่อมมีด้วยการหยั่งรู้อัตภาพ
ของตนโดยประการทั้งปวง สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ มีอาทิว่า
เราบัญญัติโลกและความเกิดของโลกในร่างกายนี้แหละ
มีประมาณวาหนึ่งพร้อมสัญญาและมีใจ”

๑ ในอรรถกถา อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต โลกสูตร หน้า ๖๗ อธิบายว่าโลก
ได้แก่ ทุกขสัจ คือ อุปาทานชั้น ๕

พระพุทธพจน์หลายบทที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นชัดว่า อารมณ์ของวิปัสสนาที่อยู่ในตัวเรากำลังดีกว่านอกตัว พระสูตรนี้ เตือนพุทธบริษัทให้หันมาพิจารณาธรรมะในตัวเองมากขึ้น เช่น ถ้าจะพิจารณาความเข้มแข็งอันเป็นปฐวีธาตุ ก็ให้พิจารณาปฐวีธาตุ ภายในตัว เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนังของตนเองก่อน เพราะธาตุเหล่านี้เป็นรูปขันธ์ เป็นทุกขสิ่ง มีสมุฏฐาน ๔ คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร อันเป็นที่ตั้งของอุปาทาน จึงควรทำปริญญาเพื่อกำหนดรอบรู้ให้ทั่ว ส่วนปฐวีธาตุภายนอกตัว เช่น โຕ้ะ เก้าอี้ ก้อนอิฐ ก้อนหิน เป็นต้น ควรพิจารณารอง ๆ ลงไป ธาตุเหล่านี้มีเพียงอุตุเป็นสมุฏฐานเท่านั้น ถ้าเป็นรูปารมณ์ ก็ควรเป็น สีนในร่างกายตนเอง ส่วนสี ต้นไม้ สีใบไม้ สีดอกไม้ เป็นต้น เป็นอนุปา-ทินนกรูป เป็นรูปที่ไม่มีใจครอง ก็ให้พิจารณารอง ๆ ลงไป ดังใน ม. มู. อรรถกถา มหาหัตถิปโทปมสูตร ให้เหตุผลไว้ว่า

“ พระเถระ (พระสารีบุตร) แสดงปฐวีธาตุ อันเป็น ภายใน (ตนเอง) โดยอาการ ๒๐ (มีผม ขน เล็บ ฟัน เป็นต้น) โดยสภาวะต่าง ๆ อย่างพิสดาร แต่แสดง ธาตุภายนอก (มีเหล็ก โลหะ ดินบุก เป็นต้น) ไว้โดย

สังเขปเพราะเหตุใด เพราะในที่ใดสัตว์ทั้งหลายมีความอภัย (ติดข้อง) มีความใคร่ปรารถนาคลุ้มมึนถ่มถิ้นรุนแรง ในที่นั้นพระพุทธเจ้าทั้งหลาย หรือเหล่าพุทธสาวก จะกล่าวเรื่องนั้นอย่างพิสดาร เพื่อถอนอภัยเป็นต้นของสัตว์เหล่านั้น อนึ่งในที่ใดความอภัยเป็นต้นของเหล่าสัตว์ ไม่มีกำลังในที่นั้นท่านกล่าวโดยสังเขป ”

ธรรมดาสัตว์โลกส่วนมากยอมยัดมั่นถ่มถิ้นในอุปาทานชั้น ๕ ของตนเองอย่างเหนียวแน่น มีอุปาทานในธรรมนอกตัวน้อยกว่า แม้การพิจารณาธรรมเพื่อไถ่ถอนอุปาทานจะมีการพิจารณาธรรมทั้งภายในตัวและนอกตัว แต่พระพุทธพจน์หลายแห่งให้ความสำคัญในการพิจารณาธรรมภายในตัวมากกว่า ดังในขุททกนิกาย อิติวุตตกะ อัครกิสฺตร กล่าวว่

“ ไฟ ๓ กอง ได้แก่ ไฟ คือราคะ ไฟ คือ โทสะ ไฟคือ โมหะ ย่อมตามเผาหมุ่สัตว์ผู้ไม่รู้สึกรว่าเป็นไฟ ผู้ยินดียิ่งในกายตน ทั้งในภพนี้และในภพหน้า สัตว์เหล่านั้นยอมเพิ่มพูนนรก เจริจฺจน อสุรกาย ปิตติวิสัย เป็นผู้ไม่พ้นไปจาก

เครื่องผูกแห่งมาร” อรรถกถา อธิบายคำว่า “สักกายภริตา คือ ยินดียิ่งในกายตน ได้แก่ เพติดเพลินยินดียิ่งนัก ในกายของตน ด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิ”

ดังนั้นจึงควรโยนิโสมนสิการขั้น ๕ ของตนเองเพื่อเป็น ปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาญาณเห็นว่าไม่งาม ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังฝี เป็นดังลูกศร เป็นอื่น เป็นของไม่ใช่ของตน เป็นอนัตตา เกิดปัญญาละคลายความยินดีในตน เกิดความ เบื่อหน่าย เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด เมื่อคลายกำหนดย่อม หลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นย่อมมีจิตหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว กิจที่ต้องทำได้ ทำเสร็จแล้ว ฯลฯ

แม่พระอรหันต์ก็โยนิโสมนสิการในขั้น ๕

อีกพระสูตรหนึ่งที่แสดงวิธีโยนิโสมนสิการ คือ ในสังยุตตนิกาย ชนธวารวรรค สีสสูตร ข้อ ๓๑๐ ข้อความ โดยย่อมีดังนี้ ณ ปาอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี

ท่านพระมหาโกฏิฐิตะผู้เป็นเอตทัคคะ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้บรรลุนิพพานพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาได้ออกจากที่พักในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรเถระผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีปัญญา ได้ถามท่านพระสารีบุตรดังนี้

พระมหาโกฏิฐิตะ “ภิกษุผู้มีศีล ควรกระทำกรรมเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยบคาย”

พระสารีบุตร “ท่านโกฏิฐิตะ ภิกษุผู้มีศีล ควรกระทำอุपाทานชั้น ๕ ไว้ในใจโดยแยบคายโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังฝี เป็นดังลูกศร เป็นความคับแค้น เป็นอาพาธ เป็นอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา”

พระมหาโกฏิฐิตะ “พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ควรกระทำเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยบคาย”

พระสารีบุตร “แม้พระอริยเจ้าทั้ง ๓ ก็ควรกระทำอุपाทานชั้น ๕ ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังฝี เป็นดังลูกศร”

พระมหาโกฏฐิตะ “แล้วพระอรหันต์ ควรกระทำ
กรรมเหล่านี้ไว้ในใจโดยแยบคาย”

พระสารีบุตร “แม้พระอรหันต์ก็กระทำอุปาทานชั้น ๕
ไว้ในใจโดยแยบคายโดยความเป็นทุกข์ เป็นดังโรค
เป็นดังฝี เป็นต้น”

อรรถกถาแสดงต่อไปว่า “ถึงแม้พระอรหันต์จะทำกิจ
เสร็จแล้ว บรรลุแล้ว แต่ก็ยังกระทำอุปาทานชั้น ๕ ไว้ในใจ
โดยแยบคาย ทั้งนี้ ก็เพื่อการเข้านิโรธสมบัติ เพื่ออยู่เป็นสุข
ในปัจจุบัน และเพื่อสติสัมปชัญญะ ของ พระพุทธเจ้า
และของพระอรหันต์ทั้งหลาย”

ความสำคัญของพระสูตรนี้ แสดงว่าผู้ที่ กระทำอุปาทาน
ชั้น ๕ อันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาไว้ในใจโดยแยบคายนั้น
ท่านทำทุกระดับบุคคล ท่านทำกันตลอดชีวิต ก็ในเมื่อ
พระอรหันต์ผู้ทำกิจเสร็จแล้วยังโยนิโสมนสิการอยู่เสมอๆ จึงไม่ต้อง
กล่าวถึงการปฏิบัติธรรมของบุคคลผู้นี้ จะต้องโยนิโสมนสิการ
มากเพียงใด ใน อง สุตตก. นิตทสวัตตสูตร พระองค์ตรัสว่า

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้พอใจอย่างแรงกล้าในการ
ใคร่ครวญธรรม” แสดงว่าการตรึกและการใคร่ครวญธรรม
เป็นกิจกรรมหลักของผู้ปฏิบัติธรรม เราจึงควรฝึกให้เป็นอุปนิสัย

ตัวอย่างโยนิโสมนสิการ

ใน มัชฌิมนิกาย มูลปณาสกั อรรถกถา วิตักกสัมมฐานสูตร
หน้า ๒๔๒ อธิบายวิธีโยนิโสมนสิการ ดังนี้

“เมื่อโลภะเกิดขึ้นในสัตว์ทั้งหลาย โดยนัยมีคำว่า
มือหรือเท้าของผู้นี้งาม ดังนี้เป็นต้น เธอก็นำมาพิจารณา
ด้วยอสุภะ คือสิ่งที่ไม่งาม ว่าท่านยินดีกำหนดในอะไร
ในผมทั้งหลายหรือ หรือว่าในขนทั้งหลายหรือ ฯลฯ
ธรรมดาว่าอัทธภาพนี้ประกอบขึ้นด้วยกระดูก ๓๐๐ ท่อน
ยกขึ้นผูกไว้ด้วยเอ็น ๕๐๐ เส้น ฉาบทาด้วยชันเนื้อ ๕๐๐ ชัน
หุ้มห่อด้วยหนังสดอันความยินดีพอใจในผิวปกปิดไว้แล้ว

อนึ่งเล่าของไม้สะอาดย่อมไหลออกจากแผลทั้ง ๕ และจากขุมขนประมาณ ๕๕๐๐๐ ขุม มีกลิ่นเหม็นเต็มไปด้วยซากศพ เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ”

นี่เป็นตัวอย่าง เมื่อประสบกับศุภนิมิตแล้วโยนิโสมนสิการว่านิมิตนี้ปฏิบัติ ซึ่งแท้จริง ร่างกายก็ปฏิบัติเช่นนั้นจริง ๆ ถ้าเราทรงจำคำสอนได้ ย่อมตริคไปตามคำสอน พิจารณาไปตามคำสอนได้มากได้ละเอียด แต่ถ้าเราจะตริคหรือนึกขึ้นเองก็ระลึกได้ไม่มาก ระลึกไม่หมด ไม่ละเอียด ไม่สมบูรณ์เท่าในพระคัมภีร์

อีกตัวอย่างหนึ่งของโยนิโสมนสิการ คือใน ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ อรรถกถา สัมปันนสูตร หน้า ๗๑๔ แสดงวิธีโยนิโสมนสิการ เมื่อต้องเผชิญกับปฏิฆนิมิต ดังนี้

“ เราต่างก็มีกรรมเป็นของตน คือ ของตนเอง และของผู้อื่น ตัวเจ้าโกรธคน ๆ นั้นแล้วจักทำอะไร เขาได้ จักสามารถให้คุณธรรมทั้งหลายมีศีล เป็นต้น

ของเขาให้พินาศไปได้หรือ ตัวเข้ามาแล้วตามกรรม
ของตนั้นก็จักไปตามกรรมของตนมิใช่หรือ ธรรมดา
เมื่อโกรธผู้อื่นก็เหมือนหยิบถ่านไฟที่ปราศจากเปลว
หรือกำอุจจาระขว้างผู้อื่น เมื่อพิจารณาเช่นนี้แล้ว
ก็จะละพยายามหลงได้ ”

การสอนให้คิดไปตามพระธรรมคำสอนเช่นนี้มีใช่เป็น
อุบายหลอกล่อให้จิตเป็นกุศล แต่เป็นการคิดถึงสภาวะธรรมที่
ถูกต้องตรงตามเป็นจริงต่างหาก เช่น ถ้าเราจะโกรธใครสักคนหนึ่ง
ลองถามตัวเองดูว่า เราจะโกรธเขาทำไม ทุกคนต่างก็มาด้วยกรรม
ของตนและจะต้องไปตามกรรมของตนเองมิใช่หรือ เราไม่จำเป็นต้อง
ไปซ้ำเติมเขา ถ้าเราโกรธก็จะเป็นการไปแบ่งบาปจากเขามา
ใส่ตัวเองทำไม หรือถ้าเกิดราคจิต นึกชอบใครสักคนหนึ่ง ก็ให้
ฉลาดคิดดูว่า ภายที่เห็นว่างามนั้น แท้จริงแล้วก็มีแต่สิ่งปฏิกูล
อยู่ภายใน เช่น ดับ ใต้ อาหารเก่า อาหารใหม่อยู่เต็ม เพียงห่อหุ้มไว้
ด้วยผิวหนังบาง ๆ มิใช่หรือ เมื่อตรึกให้ถูกต้องตรงตามความเป็น
จริงอย่างนี้ ราคะย่อมบรรเทาลง ขณะนั้นจิตก็เป็นกุศลได้ ถ้ากุศล

จิตที่ปราศจากนิเวศน์เช่นนี้เกิดขึ้นบ่อย ๆ ประกอบกับศีลที่ได้รักษามาอย่างดีแล้ว สุจริต ๓ ย่อมเพิ่มพูน เมื่อสุจริต ๓ บริบูรณ์ ย่อมเป็นปัจจัยให้การเจริญสติปัญญา ๔ บริบูรณ์ได้

โยนิโสมนสิการตามพระธรรมคำสอน

การประกอบกรรมในโยนิโสมนสิการนั้น เราไม่ต้องประดิษฐ์คิดขึ้นเอง แต่อาศัยปรโตโมสะ คือ การฟังพระสัทธรรมจากลัตบุรุษหรืออ่านจากพระคัมภีร์แล้ว ทรงจำไว้ได้ เช่น ทรงจำพระสูตรต่าง ๆ แล้วนำมาตรึก นำมาเพ่ง ก็จะเกิดปัญญาเห็นจริงตามพระธรรมนั้น ๆ นี่เป็นการประกอบกรรมในโยนิโสมนสิการ ถ้ายังไม่บรรลุปรมัตถประโยชน์ อันได้แก่มรรคผลนิพพานแล้ว ศึกษัมมิกถตถประโยชน์ในชาตินี้ และสัมปรายิกถตถประโยชน์ในชาติหน้าพึงหวังได้ ผู้ที่เป็นพหูสูตทรงจำพระธรรมได้มาก เรียนปริยัติมาก เคยฝึกอบรมจิตมาบ้างแล้ว ผู้นั้นย่อมประกอบกรรมในโยนิโสมนสิการได้หลากหลายวิธี สามารถน้อมจิตให้เป็นกุศลได้เสมอ เช่น ถ้าผู้ใดได้รับ คำสรรเสริญ คำชมก็ดี หรือ คำตำหนิ คำเหยียดหยามก็ดี ถ้าจิตของผู้นั้นไม่ได้รับการอบรมมาก่อน

เขาย่อมเกิดราคะในคำชมบ้าง เป็นพยาบาทในคำตำหนิบ้าง แต่ถ้าจิตผู้นั้นได้รับการฝึกอบรมมาดี มีสติระลึกรู้ถึงคำสอนของพระองค์ ที่ตรัสว่า “ขันติบารมี เปรียบดุจปฐพีไม่หน่ายหนีสิ่งปลูกและ ไม่ปลูกทั้งหลาย” เขาย่อมเกิดขันติ ทำจิตให้เป็นกุศลได้ นี่คือ โยนิโสมนสิการที่เป็นไปตามคำสอน

อาหารของโยนิโสมนสิการและอโยนิโสมนสิการ

ใน อภ. ทสก. อวิชาสูตร แสดงปัจจัยของธรรมทั้งสอง ดังนี้

ปัจจัยโยนิโสมนสิการ

คบสัตบุรุษที่บริบูรณ์

ฟังพระสัทธรรมที่บริบูรณ์

ศรัทธาที่บริบูรณ์

ปัจจัยอโยนิโสมนสิการ

ไม่คบสัตบุรุษที่บริบูรณ์

ไม่ฟังพระสัทธรรมที่บริบูรณ์

ไม่มีศรัทธาที่บริบูรณ์

โยนิโสมนสิการที่บริบูรณ์

สติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์

สำรวมอินทรีย์ที่บริบูรณ์

ศุจริต ๓ ที่บริบูรณ์

สติปัฏฐาน ๔ ที่บริบูรณ์

โพชฌงค์ ๗ ที่บริบูรณ์

วิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์

อโยนิโสมนสิการที่บริบูรณ์

ไม่มีสติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์

ไม่สำรวมอินทรีย์ที่บริบูรณ์

ทุจริต ๓ ที่บริบูรณ์

นิรวรณ ๕ ที่บริบูรณ์

อวิชาหาให้บริบูรณ์

จากพระสูตรนี้ จะเห็นได้ว่าการปฏิบัติธรรมมีหลาย
ขั้นตอนกว่าที่จะบรรลุมรรคผล ที่นำมาแสดงให้ดูก็เพื่อให้เห็นว่า
แม้โยนิโสมนสิการ หรือ อโยนิโสมนสิการ ก็มีปัจจัย มีอาหาร
จึงเกิดขึ้นได้ เช่น โยนิโสมนสิการต้องเริ่มมาจากการคบสัดบุรุษ
ฟังพระสัทธรรมแล้ว ทรงจำไว้ได้ จึงเกิดศรัทธาที่บริบูรณ์

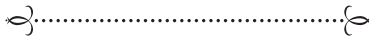
จึงโยนิโสมนสิการได้ ส่วนอโยนิโสมนสิการนั้น เริ่มจากเหตุไม่คบสัตตบุรุษ คบแต่ปาปมิตร ขาดการฟังพระสัทธรรม ไม่ทรงจำพระธรรม โยนิโสมนสิการจึงไม่ใช่ธรรมที่จะเจริญให้เกิดขึ้นได้ง่าย ๆ แต่สามารถเพียรอบรมให้มีได้ และควรเจริญให้มามาก ๆ ด้วย พระสารีบุตรเถระ ท่านได้กล่าวไว้ใน ทสุตตรสูตรว่า โยนิโสมนสิการเป็นธรรมที่เป็นไปในส่วนวิเศษ ส่วนอโยนิโสมนสิการนั้น เป็นธรรมที่เป็นไปในส่วนเสื่อม อโยนิโสมนสิการจึงไม่ควรเจริญ และควรละด้วย เพราะอกุศลจิตเกิดเมื่อใด อโยนิโสมนสิการเกิดเมื่อนั้น ปุถุชนทั่วไปจิตเป็นอกุศลเสียส่วนใหญ่ จึงเป็นผู้ขำขานใน อโยนิโสมนสิการยิ่งนัก

ใน ที. ปา. อรรถกถา ทสุตตรสูตร หน้า ๔๖๓ กล่าวไว้ว่า “อโยนิโสมนสิการเป็นเหตุและเป็นปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย โยนิโสมนสิการเป็นเหตุเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งเพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย”

พระพุทธพจน์ดังกล่าวข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นความสำคัญของโยนิโสมนสิการเป็นอย่างมาก ผู้ใดสามารถโยนิโสมนสิการ

ได้มากหรือได้ชำนาญ นั่นหมายถึงผู้นั้นมีโอกาสบรรลุ
ความบริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวงได้ ดังนั้นถ้าท่านผู้ใดเข้าใจว่าตนเอง
ได้เจริญสติปัญญาจนมานานแล้ว จึงขอให้พิจารณาทบทวนเรื่อง
โยนิโสมนสิการ ดูบ้าง ธรรมดังกล่าว ท่านมีความเข้าใจ มีการ
เจริญบ้างหรือยัง ถ้าท่านไม่เคยโยนิโสมนสิการมาเลย ก็ขอให้
เฉลียวใจเถิดว่า การปฏิบัติธรรมของท่านอาจไม่ตรงกับพระธรรม
คำสอนแล้ว ควรสอบทานกับปริยัติให้แน่ใจอีกครั้งหนึ่งเถิด
เพราะพระองค์ตรัสว่า

“ความหลุดพ้นอย่างยอดเยี่ยม
เราทำให้แจ้งแล้วเพราะโยนิโสมนสิการ”

ความเป็นไปของชีวิตขึ้นอยู่กับความคิด

มีบุคคลทั่วไปไม่น้อยที่เข้าใจว่า เพียงการคิดนี่ก็อยู่ในใจ ทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ไม่น่าจะเป็นมโนกรรม เพราะยังไม่ทำให้ใครเดือดร้อน ยังไม่ได้ล่วงออกมาทางกาย ทางวาจา น่าจะเป็นเพียงการสั่งสมอุปนิสัยที่ดีและไม่ดีเท่านั้น แต่ในสัมโมหวิโนทนี อรรถกถา พระวิภังค์ เล่ม ๒ ภาค ๒ หน้า ๖๔๓-๖๔๔ กล่าวว่า

“เมื่อบุคคล ฝัน ว่าทำการไหว้พระเจดีย์ ฝัน ว่า พังฆระม หรือแสดงธรรม เป็นต้น ย่อมเป็นกุศล เมื่อฝัน ว่า ทำปาณาติบาต เป็นต้น ย่อมเป็นอกุศล พ้นจากจิตทั้งสองนี้ ในขณะที่แห่งอวิชชนะและตทารัมพะณะ พึงทราบว่าเป็น อภัยกตะ (ไม่ใช่ทั้งกุศลและอกุศล)

ถามว่า กุศลธรรมและอกุศลธรรมที่บุคคลทำ ในขณะที่ฝัน เป็นกรรมมีวิบากหรือไม่

ตอบว่า มีวิบาก แต่กรรมที่ทำในขณะที่ฝันนั้นไม่อาจให้ ปฏิสนธิได้ เพราะความที่วิบากนั้นมีกำลังทราม แต่ครั้งเมื่อ

ปฏิสนธิเป็นไปแล้ว ด้วยกรรมอย่างอื่นให้ผลกรรม ที่ทำในขณะที่ฝันยอมให้ผลได้” (ให้ผลในปวัตติกาล)

อรรถกถาแสดงว่า ขณะฝัน เป็นการคิดนึกที่เป็นไปใน
กุศลหรืออกุศล เป็นมโนกรรม ข้อความในพระสูตรเรียกจิต
คิดนึกในขณะนี้ว่าเป็น กรรมวิญญาณ ซึ่งหมายถึงมโนกรรม
ที่ไม่ครบกรรมบถ แม้ไม่มีผลในปฏิสนธิกาล คือ ไม่นำเกิดก็จริงแต่
ก็มีผลในปวัตติกาล คือ ให้ผลภายหลังการเกิด จึงไม่ต้องกล่าวถึง
สภาพจิตคิดนึกในขณะที่ฝันว่าจะไม่เป็นมโนกรรม ดังนั้นถ้าผู้ใด
เข้าใจผิดว่า คิดนึกทางใจที่เป็น อกุศล ยังไม่ล่วงออกมาทางกาย
ทางวาจา เป็นเพียงกิเลสที่สั่งสมเป็นอุปนิสัยต่อไปโดยไม่มี
ผลเป็นวิบาก นี่เป็นการเข้าใจผิดไปจากพระธรรมคำสอน
พระพุทธพจน์ใน ขุ. มหา. ข้อ ๒๒ กล่าวว่า “อกุศลที่เกิดขึ้นภายใน
มีโลภะ เป็นต้น โลภะยังจิตให้กำเริบ โลภะเป็นภัยเกิดขึ้นในภายใน
พาลชนยอมไม่รู้สีกภัยนั้น คนผู้โลกแล้ว ย่อมไม่รู้orroดไม่รู้ธรรม
 ฯลฯ” อกุศลที่เป็นมโนกรรมได้แก่เจตนาในขณะที่มีอยู่แทบทุก
ขณะจิต มีมากเหลือคณานับเช่นนี้ ธรรมฝ่ายผล คือวิบากย่อม
เกิดขึ้นมากเหลือคณานับเช่นกัน มโนกรรมมีผลทั้งในปฏิสนธิกาล

และในปวัตติกาล จะเห็นได้ว่า มโนกรรมที่เป็นฝ่าย **อกุศล** นั้น พระสารีบุตรได้กล่าวไว้ใน ขุ. มหา. ข้อ ๒๒ ว่า เป็นอันตรายที่ปกปิด เป็นภัยเงียบ เพราะนำมาซึ่งอกุศลวิบาก ส่วนมโนกรรมที่เป็นฝ่ายโลกียกุศลยังเป็นภัยเงียบที่เร้นลับน่ากลัวยิ่งกว่าเห็นโทษได้ยากกว่า เพราะ **กุศลกรรมทางมโนทวาร** ไม่ว่าจะระดับใด แม้แต่วิปัสสนาญาณสูง ๆ ที่ยังอยู่ในชั้นโลกีย์ ก็ยังนำมาซึ่ง ชาติชรา มรณะ อยู่อีก แต่ในชั้นต้น โลกียกุศลทุกชนิดโดยเฉพาะกุศลที่นุ่มไปในวิเวก มุ่งไปสู่นิพพาน จำเป็นต้องเจริญ ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับความคิดมาก ความคิดเพียงขณะเดียว ยังไม่ได้ล่วงออกมาเป็นกายวิญญูติหรือวจีวิญญูติ ก็มีผลแล้ว ดังใน ม. มู. สัลเลขสูตร พระองค์ ตรัสว่า

**“ ดูก่อนจนทะ แม้จิตตูปบาทในกุศลทั้งหลาย
เรตถาคตยังกถาวว่ามีอุปการะมาก จะกล่าวไปใยในการจัดแจง
ด้วยกาย ด้วยวาจาเล่า ”**

อาจมีผู้แย้งว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น อกุศลกรรมทางใจจะมากสักเพียงใด เพราะจิตคิดนึกทั้งคืนทั้งวัน จะเว้นบ้างก็เฉพาะจิตบางประเภทหรือจิตขณะหลับสนิทเท่านั้น และเป็นอกุศลจิต

เสียส่วนใหญ่ด้วย เรื่องนี้ไม่ต้องสงสัย ผลจากมโนกรรมอันเป็น
อกุศลย่อมนำไปสู่วิบากอันแล้ว ดังที่พระพุทธองค์ตรัสกับภิกษุว่า

“ สัตว์ที่ตายแล้วไปเกิดในทุคติภูมิเหมือนจำนวน
เมล็ดฝู่นทั้งปฐพี ส่วนสัตว์ที่ตายแล้วไปเกิดในสุคติภูมิ
มีเพียงฝู่นที่ปลายพระนขาของพระองค์เท่านั้น ”

พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงงูให้เรากลัว แต่ทรงแสดง
ธรรมตามความเป็นจริง ดังเช่นปัจจุบันนี้ นักวิทยาศาสตร์ใช้กล้อง
จุลทรรศน์ตรวจดูบนที่นอนแล้วถ่ายภาพออกมาให้เราเห็นชัด ๆ
พบว่า มีแมลงตัวเล็ก ๆ ที่มองด้วยตาเปล่าไม่เห็น ชื่อ ไรฝู่น มันกิน
เซลล์ผิวหนังของคนที่หล่นเป็นอาหาร มีอยู่ถึงล้านกว่าตัวบนที่นอน
ก็สัตว์เร่จร้านเหล่านี้ เป็นเพื่อนนอนของเราทุกคืนนั้นมีชั้น ๕ ครบ
มันแย่งกันกินอาหาร ถ่ายอุจจาระ สืบพันธุ์ กำลังเกิด กำลังแก่
กำลังเจ็บ กำลังตาย อยู่บนที่นอนของเราตัวเอง แสดงว่า
ทุคติภูมิไม่ไกลจากตัวเราเลย แม้สมัยพุทธกาลก็มีตัวอย่าง คือ
พระติสสเถระผู้มีเชื้อ โยในจิวร เมื่อได้จิวรผืนใหม่มาแล้ว
เกิดอาพาธกระทันหัน มรณภาพแล้วไปเกิดในเดรัจฉานภูมิ
เป็นตัวเส้นอยู่ในจิวรผืนนั้นด้วยทิพยจักขุญาณ พระพุทธองค์จึง
ทรงห้ามภิกษุนำจิวรนั้นมาแบ่งกันจนกว่าจะครบ ๗ วัน ต้องรอให้

เส้นนั้นสั้นอายุลงเสียก่อน จะเห็นได้ว่าสัตว์ที่ตายแล้วไปเกิดใน
ทุกคติภูมิมากกว่าเกิดในสุคติภูมิ ในอบายจึงมีสัตว์อยู่คึกเขียดจนไม่มี
ที่ว่าง แม้บนที่นอนของเราก็ยังมีไรฝุ่นเป็นล้าน ๆ ตัวอย่างนั้น
พระองค์ตรัสไว้เมื่อสองพันกว่าปีมาแล้ว เป็นความจริงแท้

คำสอนในพระพุทธศาสนา เป็นคำสอนที่ทำให้รู้จัก
วิจิตรการกับความคิดของตนเสียก่อนในเบื้องต้น ถ้าหากไม่รู้จัก
วิธีที่จะหันเหความคิดให้ไปในทิศทางที่ถูกต้องแล้ว กรรม ๓ คือ
กายกรรม วาจกรรม และมโนกรรม ที่กระทำลงไป อันเป็นปญญา-
ภิสังขารบ้าง เป็นอปญญาภิสังขารบ้าง คือ เป็นกรรมดีบ้าง กรรม
ชั่วบ้าง สลับกันไปด้วยอำนาจของอวิชา ตัณหา ทิฏฐิ และกิเลส
ทั้งปวง ชีวิตจึงเป็นประจวบเรือที่ถูกซัดไปในมหาสมุทรซึ่งเต็มไปด้วย
ภัยอันตรายเหมือน โศกที่เทียมด้วยยนต์ เหมือนลูกสุนัขที่ถูกล่าม
ไว้ที่เสา ชีวิตต้องโอดแค้นวนเวียนไปใน ภพ ๓ กำเนิด ๔
คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ สัตตาวาส ๘ ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ
ต้องเกิดบ่อย ๆ ทุกข์บ่อย ๆ แก่บ่อย ๆ ตายบ่อย ๆ และส่วนมากจะ
ไปเกิด ไปแก่ ไปตายในทุกคติภูมิเสียด้วย แม้ในปัจจุบันชาติ
อกุศลวิบากก็มีผลต่อชีวิตอยู่แล้ว เช่น ผู้ใดกำลังอยู่ในสมณเพศ
ถ้าไม่ฝึกฝนอบรมจิตจนควบคุมได้แล้ว ผู้นั้นก็ไม่สามารถดำรงอยู่

ในฟ้ากาสาพัสตร์อย่างมีความสุข อย่างบริสุทธิ์ผุดผ่องตลอดไปได้
ทั้งนี้ เพราะความคิดจะพาท่านท่องเที่ยวไปในรูป รส กลิ่น เสียง
สัมผัส เป็นกามวิตกบ้าง เป็นพยาบาทวิตกบ้าง เป็นวิหิงสาวิตกบ้าง
อกุศลวิตกเหล่านี้ย่อมทำให้ล่องลัดไฉไลง่าย ๆ ฆราวาสก็เช่นกัน
ถ้าไม่รู้จักริธีจัดการกับความคิดของตนเองแล้ว อกุศลกรรมบถ ๑๐
ก็ล่องไฉไลง่าย ๆ เช่นกัน ดังจะสังเกตเห็นว่า เมื่อมีการสังสรรค์กัน
มีการรวมกลุ่มสนทนากันครั้งใด วิจิตุจริตประเภทเพื่อเจ้าบ้าง
ประเภทตลกเฮฮา หยาบ ๆ คาย ๆ บ้าง ส่อเสียดบ้าง วิจิตุจริต
เหล่านี้มาจากความคิดที่เป็นอกุศลทั้งนั้น ดังนั้นชีวิตโลกหน้า
จะสุขจะทุกข์อย่างไร จะเกิดเป็นมนุษย์หรือเป็นเทพ หรือ ไปเกิด
เป็นไรฝุ่นบนที่นอน ก็ขึ้นอยู่กับความคิดที่ดีหรือไม่ดีเหล่านี้แหละ

วิจิตุจริตที่ดี กายทุจริตที่ดี เป็นปิโยกวิบัติ ซึ่งจะ
อุปนิสัยสยบปัจจัย ชักนำผลกรรมชั่วสารพัดในอดีตที่ผ่านมาอันเป็น
วิบากร้ายแรงมาสู่ชีวิตปัจจุบันไฉไลง่าย ๆ เช่น เพียงผรุสวาจาคำเดียว
ต่อหน้าผู้กำลังมีอาวุธอยู่ในมือ ผลที่เกิดขึ้นอาจเป็นเรื่องราวใหญ่โต
บางครั้งอาจถึงชีวิตก็ได้ ผลวิบัติเกิดขึ้นนี้ก็โดยอาศัยปิโยกวิบัติ
เป็นอุปนิสัยสยบปัจจัยที่สำคัญทำให้กรรมหนักในอดีตส่งผลมาให้
ส่วนผลของผรุสวาจาที่ทำในปัจจุบันนี้ ถ้าเป็นกรรมหนักอาจเป็น

ทิฐฐุชัมมเวทนิยกรรมให้ผลในชาตินี้ได้บ้าง ส่วนมากเป็นอุปปัชชเวทนิยกรรมหรืออุปปราปรัยเวทนิยกรรมให้ผลในชาติหน้า และชาติต่อ ๆ ไป ทั้งนี้แล้วแต่ปัจจัยอื่น ๆ ประกอบด้วย และผลของอกุศลกรรมที่น่ากลัวที่สุด ไกลตัวเข้ามาทุกขณะ คือ ทุจริตกรรมมหาศาลที่เคยทำไว้ในสังสารวัฏที่ผ่านมาแสนนาน แต่ก็ยังเป็นอุปนิสสยปัจจัยต่อชวนจิต ๕ ดวงสุดท้ายในมรณาสันนิวัติได้ ดังนั้น พระพุทธพจน์ที่กล่าวว่า สัตว์ไปเกิดในสุคติภูมิมีเพียงเท่าเขาโค สัตว์ไปเกิดในทุคติภูมิมีเท่าชนโค จึงเป็นความจริงแท้

การที่กาย วาจา จะสะอาด ได้ย่อมมาจากใจที่สะอาด จึงเห็นได้ว่า ความคิดมีอิทธิพลต่อชีวิตอย่างนี้ วิธีการที่จะจัดการกับความคิดให้ถูกต้องนั้นก็โดยการเจริญไตรสิกขาจนสามารถมีสติสัมปชัญญะ มีอินทริยสังวร มีโยนิโสมนสิการ เจริญสมถวิปัสสนาได้ ผู้ปฏิบัติธรรมใดที่ศึกษาปริยัติมาอย่างเพียงพอ และได้ฝึกอบรมจิตมาพอเพียง เขาย่อมเปลี่ยนอกุศลวิตกมาเป็นกุศลวิตกได้ เช่นทันทีที่เขาลืมตาขึ้น ไม่ว่าเขาจะเห็นคน เห็นบ้าน เห็นต้นไม้ใบหญ้า หรือได้กลิ่น ลิ้มรสอะไร ๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี **เขาย่อมโน้มจิตของเขาให้เข้าไปในสิกขาใดสิกขานึงได้เสมอ** คือ เป็นศีลก็ได้ เป็นสมณะก็ได้ หรือเป็นวิปัสสนาก็ได้ ดังหลักฐานที่แสดงทั่วไปในพระไตรปิฎกที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้

พระโยคาวจรมีสติทุกเมื่อ ไม่ว่าจะเห็น คน สัตว์ ภูเขาดินไม้ แม้เพียงเห็นดิน ก็ระลึกถึงคำสอนของพระองค์ได้ ดังตัวอย่างที่ พระพุทธองค์ได้ฟังภิกษุกลุ่มหนึ่งกำลังสนทนากันเรื่องดินที่ไปพบ เห็นมา พระองค์จึงทรงเตือนว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอไม่ควร สนใจดินภายนอก ควรสนใจดินภายใน” นั้นหมายถึง พระองค์ทรงเตือนให้ภิกษุเจริญสมาธิวิปัสสนาโดยมี ชาติดินภายใน ๒๐ ใต้เท้า ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้นเป็นอารมณ์ นี่แสดงว่า พระองค์ทรงสอนให้พระภิกษุรู้จักบริหารจัดการกับความคิดของตน ไม่ปล่อยใจให้จิตคิดไปในอกุศล ให้มีสติตลอดเวลา ให้เจริญ ไตรสิกขาได้แม้ขณะที่เห็นดิน เป็นต้น ถ้าผู้ใดทำได้ พระองค์ตรัส สรรเสริญไว้ใน มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นมาสถ์ วิตกกัณฐานสูตรว่า

“ผู้นั้นย่อมทำที่สุดแห่งทุกข์ได้”

อีกตัวอย่างหนึ่ง ที่ภิกษุผู้ฝึกอบรมจิตมาดี รู้จักการจัดการ กับความคิดได้แล้ว ท่านสามารถเจริญไตรสิกขา ทำสมณกิจได้ ตลอดเวลา เช่นในขณะที่ท่านกำลังบิณฑบาต เพียงท่านแลไปเห็น สตรีสาวสวยคนหนึ่งเท่านั้น ท่านก็สามารถน้อมจิตโยนิโส-มนสิการไปในเนกขัมมวิตก เจริญไตรสิกขาได้หลายวิธี ดังนี้

ถ้าท่านมนสิการว่า อารมณ์ที่กำลังเผชิญอยู่นี้ ท่านอาจล่วง
ศีล ๕ ศีล ๘ หรือปาฏิโมกขสังวรศีลข้อใดได้บ้าง เมื่อล่วงศีลแล้ว
โทษภัยเป็นอย่างไร ถ้ารักษาศีลได้อานิสงส์เป็นอย่างไร การหมั่นมี
สติระลึกรู้ได้บ่อย ๆ จนชำนาญในการรำพึงถึงศีล เรียกว่า
มีอวิชชานวสีในศีล การหมั่นระลึกไปในศีลเช่นนี้จะทำให้
บัณฑิตธรรม ซึ่งเป็นธรรมคุ้มครองรักษาโลก คือ หิริ โอตตัปปะ
เพิ่มพูนจนเป็น หิริพละ โอตตัปปพละ การทูลศัลก็ยากขึ้นเพราะมี
บัณฑิตธรรม ตามเตือน ตามรักษา ศีลของท่านก็จะมั่นคงบริสุทธิ์
เป็น อุปชารณะ คือ เป็นฐานรองรับกุศลขั้นสูง ต่อไปก็การตรึก
นึกคิดไปใน คุณโทษของศีลบ่อย ๆ นี่คือ การเจริญศีลสิกขา

ถ้าท่านตรึกไปในเรื่องความปฏิกูลของ ผม ขน เล็บ ฟัน
หนังของเรอ จิตก็จะสงบจากกามราคะชั่วขณะ ถ้าผู้ใดตรึก
จนเป็นปกติ ทำได้บ่อย ๆ เนื่อง ๆ การดำรงอยู่ในสมณเพศของผู้นั้น
ย่อมสงบ ไม่เร่าร้อนเพราะถูกกามราคะรบกวน ถ้าเจริญติดต่อกัน
ได้ยาวนานย่อมเป็นสมถภาวนา สมถภาวนาก็เป็นอุปชารณะ
เช่นเดียวกับศีล คือเป็นฐานรองรับกุศลขั้นสูง ๆ ทั้งในระดับ
โลกียกุศลและโลกุตตรกุศล นี่คือ การเจริญจิตตสิกขา

ถ้าท่านตริกลงไปในเรื่องกรรม และ ผลกรรมของตัวเธอแล้ว ก็เป็นการเจริญกัมมัฏสตกตาปัญญา เป็นสัมมาทิฐิเบื้องต้น สำหรับผู้เป็นพหูสูต เป็นผู้ศึกษาปริยัติมามากพอ มีสุตมยปัญญา พอเพียงย่อมสามารถพิจารณาหญิงสาวเป็น ชั้น ๓ ธาตุ อายตนะ ปฏิจจสมุปบาทและอริยสัจได้ นี่เป็นการเจริญปัญญาศึกษา

บุคคลผู้ฝึกฝนอบรมจิตมาดีแล้ว ย่อมเจริญไตรสิกขาได้ คล่องแคล่วแม่นยำมองเห็นสตรีเพียงแวบเดียว ถ้าผู้ใดฝึกอบรมจิตมาดี ผู้นั้นก็สามารถโยนิโสมนสิการได้ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเผชิญกับ อารมณ์ใด ๆ อันเป็น สุภณิमतที่งามหรือปฏิกษณิमतที่ไม่งาม หรือ แม้อุเบกขานิमतก็ตาม เขาสามารถน้อมจิตให้เป็นกุศลได้เสมอตามที่ พระองค์ทรงยกตัวอย่างพระนันทะให้ภิกษุฟังดังนี้

“ ถ้าพระนันทะจะฟังแลดูทิศตะวันออก เธอย่อม ตำรวมใจทั้งหมดแลดูทิศตะวันออกว่า เมื่อเราแลดูทิศ ตะวันออกอย่างนี้ อุกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชณาและโทมนัส ไม่พึงไหลไปตาม ดังนี้ชื่อว่า มีเสถียรสัมปชัญญะ ”

อีกตัวอย่างหนึ่ง คือ ตลอดชีวิตตั้งแต่บวชของพระอานนท์เถระ ท่านไม่เคยถูกกิเลสกามรบกวนเลย ทั้งนี้เพราะท่านเป็นเอตทัคคะในความเป็นผู้มีสติ ท่านมีสติสัมปชัญญะที่ไพบูลย์ สติจะคอยปิดกั้นกระแสของบาปอกุศล ห้ามอภิขมาไว้ ถ้ากระแสกิเลสแรงเกินกว่าสติจะปิดกั้นได้ทัน ท่านก็ประกอบในโยนิโสมนสิการได้อย่างชำนาญและรวดเร็ว จึงปิดกั้นอภิขมาไว้ได้

ชีวิตก็คือกระแสจิตที่เกิดดับติดต่อกันไปอย่างไม่ขาดสายนี้เรียกว่าสังสาร กระแสจิตก็คือกระแสความคิดมิใช่หรือ ผู้เข้ามาบวชในสมัยพุทธกาล มาจากราชสกุลก็มาก มาจากคหบดีมหาศาลก็ไม่น้อย ล้วนเป็นผู้เคยได้รับกามคุณ ๕ ที่ประณีตมาก่อน ทั้งยังอยู่ในวัยหนุ่มสาวด้วย เช่น พระราहुล พระนันทะ พระนันทาเถรี เป็นต้น ถ้าท่านเหล่านั้นไม่รู้จักจัดการกับความคิด ให้แยกคายแล้ว คงจะถูกกิเลสกามรบกวนจนไม่สามารถประพฤติพรหมจรรย์ให้บรรลุมรรคผลได้ แต่ท่านเหล่านั้นก็มีปัญญาารู้วิธีควบคุมความคิดให้เป็น ไปในเนกขัมมวิตก อภัยบาทวิตก อวิหิงสาวิตก สำรวมอินทรีย์ ดำรงสมณเพศของท่านไว้อย่างบริสุทธิ์ พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญความคิดมาก ทรงสอนให้ภิกษุรู้จักรักษาจิตให้เป็นกุศลตลอดเวลา ไม่ว่าจะได้รับอารมณ์ใด ๆ

ทางทวารใด ๆ ถ้าภิกษุผู้กำลังบำเพ็ญเพียรองค์ใดตริ๊กไปในอกุศล ด้วยเจโตปริยญาณสามารถล่วงรู้วาระจิตผู้อื่น พระพุทธองค์ จะเสด็จมาด้วยฤทธิ์เพื่อทรงตักเตือนแนะนำ ทรงแก้ไขความคิด ของภิกษุนั้นให้เป็นไปตามไตรสิกขาทันที ภิกษุผู้บำเพ็ญเพียรอยู่ใน สถานที่ใดก็ตาม จะเตรียมที่ประทับนั่งสำหรับพระพุทธองค์ ไว้เสมอ เพราะพระองค์อาจจะเสด็จมาเมื่อใดก็ได้ เหตุการณ์เช่นนี้ ปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายแห่ง นั่นเป็นกาลสมบัติ ส่วนสมัยนี้ พวกเราเหล่าลูกกำพร้าทั้งหลาย พระพุทธองค์ก็เสด็จปรินิพพาน ไปนานแล้ว เราจะหากัลยาณมิตรอย่างนั้น ได้จากที่ไหนเล่า ผู้รู้ทั้งหลายยุคนี้ ท่านที่กำลังช่วยตัวเองอยู่มิใช่หรือ เราคงพึ่งพาท่าน ได้ไม่เต็มทีนัก กัลยาณมิตรยุคนี้ที่ดีที่สุดคงไม่พ้นพระกัมภีร์แน่

ในมิลินทปัญหา โอปัมมกถาปัญหา กัณฑ์ แสดงอิทธิพล ของความคิด เมื่อรับอารมณ์ต่าง ๆ ได้ยกตัวอย่างวัตถุแห่งโยนิโส- มนสิการถึง ๑๐๕ ตัวอย่างมี เต่า ลิง เรือ รถ เป็นต้น บุคคลใดก็ตาม เมื่อประสบกับอารมณ์ใด ๆ ก็ตาม เขาสามารถระลึกถึงคำสอนที่ เกี่ยวกับเรื่องเหล่านั้นได้ ถ้าหากบุคคลนั้นรอบรู้ปริยัติ มีสุตะ พอดีเพียง เคยอบรมฝึกจิตมาดีแล้ว นี่ก็คืออิทธิพลของความคิด บุคคลใดจะไปสู่สุคติหรือทุคติ จะบรรลุมรรคผลหรือไม่ นั่น

ย่อมขึ้นอยู่กับความคิดทั้งสิ้น เช่น ในมิลินทปัญหา วายสัจปัญหา พระนาคเสนตอบพระเจ้ามิลินท์ว่า เมื่อเห็น กา กรรมนสิกการอย่างไรจิตจึงจะเป็นกุศล

พระเจ้ามิลินท์ “**พระคุณเจ้านาคเสน ท่านกล่าววา ฟิงถือเออองค์ ๑ แห่งกา ที่ฟิงถือเออนั้น เป็นไฉน**”

พระนาคเสน “**ขอถวายพระพร มหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า กา เอาแต่สงสัยระแวงภัย พากเพียรเที่ยวไป อยู่ฉนั้นใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียร ก็ฟิงเอาแต่สงสัยระแวงภัย พากเพียรขวนขวายสำรวจรวม อินทรีย์ทั้งหลายด้วยสติที่ตั้งมั่น เที่ยวไป ฉนั้นนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร นี้คือองค์ที่ ๑ แห่งกาที่ฟิงถือเอา**”

จากตัวอย่างข้างต้น แสดงว่าสัมมยพุทธกาลนั้น พระโยคาวจร ท่านเพียรระวังรักษาอินทรีย์ทั้ง ๖ ตลอดเวลา เพราะท่านระแวงภัย ว่าอกุศลจิตอาจจะเกิดขึ้นได้ง่าย ๆ เมื่อเผลอไปรับอารมณ์บางอย่าง

ตัวอย่างความคิดที่ตริกไปในขณะเจริญวิปัสสนา เช่น เมื่อรูปารมณฺ์ปรากฏเกิดขึ้นทางจักขุทวารของ ผู้เป็นพหูสูต เขาจะ ระลึกถึง ฉนํกกุสุตร ที่พระองค์ตรัสไว้ดังนี้

“ บุคคลอาศัยรูป ๑ และจักขุ ๑ อันเป็นปัจจัยให้เกิดจักขุวิญญาณ ๑ ธรรมสามประการประชุมกันเป็นปัจจัยให้เกิดจักขุผัสสะ ๑ จักขุผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดจักขุสัมผัสชาเวทนา ๑ จักขุสัมผัสชาเวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดรูปตัณหา ๑ ” นี่คือกรรมหมวด ๖ ทางจักขุทวาร หมวดที่ ๑ เมื่อรวมทั้ง ๖ ทวารแล้ว จึงมีทั้งสิ้น ๑๖ องค์กรรม แต่ละองค์กรรมนั้น พระองค์ตรัสไว้ใน สพายตนวิภังคสูตรดังนี้

“ ถ้าภิกษุไม่รู้ไม่เห็น ตามความเป็นจริง (ยถาภูตญาณทัสสนะ) ในจักขุ เป็นต้น ย่อมกำหนดนึก ในจักขุเมื่อกำหนด อุปาทานในจักขุยอมถึงซึ่งความพอกพูน และ ตัณหานั้นแหละย่อมนำไปสู่ ชาติ เมื่อมีชาติ ชรา พยาธิ มรณะย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้น ”

ผู้เป็นพหูสูตทรงจำพระสูตรนี้ได้ ก็สามารถนำธรรมองค์ใดองค์หนึ่งใน ๑๖ องค์ เช่น จักขุ เป็นต้น นำมาเพื่อกำหนดรอบรู้ด้วยปริณญา ๓ ทั้งนี้แล้วแต่ผู้ใดจะสะสมสุตะและปริยัติมา

มากน้อยเพียงใด ทรงจำพระพุทธรูปจนมากน้อยเพียงใด ล้วนเป็นปัจจัยให้ผู้นั้นมีสติ มีโยนิโสมนสิการ มีความสามารถวิเคราะห์วิจัยเพื่อรอบรู้ใน จักขุ ได้ โดยวิจัยไปตามหัวข้อที่แสดงไว้ใน ส. ข. สัตตัญฐานสูตร ดังนี้

๑. ลักษณะพร้อมปัจจัยของจักขุ
๒. เหตุเกิดของจักขุ (สมุทฺพะ)
๓. ความดับของจักขุ (อิตถังคมะ)
๔. ปฏิบัติให้ถึงความดับของจักขุ (อริยมรรคมีองค์ ๘)
๕. ความติดข้อง ความพอใจใน จักขุ (อัสสาทะ)
๖. โทษของจักขุ (อาทีนวะ)
๗. อุบายเครื่องสลัดออกจากจักขุ (นิสฺสรณะ)

ผู้ใดสามารถวิเคราะห์จักขุอย่างละเอียด อย่างกว้างขวาง สมบูรณ์ ครบทั้ง ๗ ข้อ ดังกล่าวแล้ว นั่นคือ เขาได้ทำปริญญากิจในจักขุอันเป็นรูปจันท์ชนิดหนึ่ง ย่อมเกิดปัญญาเพื่อหน่ายคลายกำหนดในจักขุได้ ถ้าเขาทำปริญญากิจเช่นนี้ในอายตนะให้ครบทั้ง ๑๒ อายตนะเสร็จสมบูรณ์แล้ว พระองค์ทรงเรียกบุคคลผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการนี้ว่า “ เป็นยอดบุรุษ เป็นผู้อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจเสร็จแล้วในพระศาสนา ”

การเจริญวิปัสสนา หรืออีกชื่อหนึ่ง คือ การทำปริญญากิจ ในทุกขสัจ มีความสำคัญมาก ดังใน อรรถกถา ขุ. สุ. สุนทรกสูตร ที่ ๔ หน้า ๔๔๐ พระองค์ตรัสว่า

**“เราขอบอกว่า ผู้ใดเชื่อว่าจะถึงที่สุดแห่งทุกข์
เพราะถึงที่สุดแห่งวิภูทุกข์ด้วยปริญญา”**

ดังนั้นถ้าผู้ใดไม่ให้ความสำคัญปรัยัตติ ยังเข้าใจว่าปรัยัตติ ไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติ ปฏิเสชการตริก ไม่รู้จักโยนิโสมนสิการ ผู้นั้น เชื่อว่าไม่ได้ทำ ปริญญากิจ เพราะการเจริญวิปัสสนา หรือการ เจริญสติปัญญา ก็คือ การทำปริญญากิจ เพื่อกำหนดครอบรู้ใน อูปาทานขันธ ๕ ตั้งแต่ญาติปริญญา ตีรณปริญญา จนถึง ปหานปริญญาเป็นที่สุด ถ้าหากผู้ใดไม่ทำกิจนี้ ผู้นั้นยอมตรัสรู้ ตามไม่ได้ พระองค์ทรงแสดงเรื่องปริญญากิจไว้ทั่วไปทั้ง ๓ ปีฎก เช่นใน สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ปฐมปริชานสูตร และ อรรถกถา หน้า ๓๑ ตรัสไว้ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่ยังไม่รู้ยิ่ง (อนภิกขานัน)
ยังไม่กำหนดรู้ (อปริชานัน) ยังไม่คลายกำหนด
(อวิราชย์ อปฺปชหฺ) ยังละไม่ได้ในจักขุ ในรูป ในจักขุวิญญาณ
เป็นต้น ก็ยังเป็นผู้ไม่ควรสิ้นทุกข์”

(อรรถกถาพระสูตรนี้ อธิบายคำว่า อภิกขานัน เป็น
ญาติปริณญา ปริชานัน เป็นตีสณปริณญา วิราชย์ ปชหฺ เป็น
ปหานปริณญา)

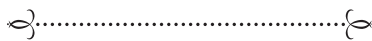
ตัวอย่างการตริกหรือโยนิโสมนสิการไปในธรรมต่าง ๆ ที่
กล่าวมานั้น เป็นสัมมาสังกัปปะ เป็นเนกขัมมวิตก เป็นชัมมวิจยะ
ซึ่งพระองค์ทรงวิจยค้นพบเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีมาแล้ว ผลงานวิจยได้
ประมวลลงเป็นปริยัติธรรมทั้งหมด เราเป็นเพียงผู้เก็บเกี่ยว
ผลงานวิจยของพระองค์ โดยมีของจริงแท้ ๆ คือ มีจิต เจตสิก รูป
ของตนเองหรือของผู้อื่นซึ่งเป็นอุปาทานชั้นปรากฏให้เป็น
อารมณ์ให้เราพิสูจน์สังขธรรมได้ การติดตามผลงานวิจยชีวิต
ทุกประเภทของพระองค์ ด้วยวิธีการระลึกและสังเกตไปตาม
ปริยัติธรรม ดังกล่าว ก็จะทำให้เกิดปัญญาเห็นจริงตามพระองค์ได้
ดังนั้น จึงไม่ควรเข้าใจผิดว่าการตริกไปตามปริยัติธรรมที่พระองค์

ตรัสไว้ดีแล้ว จะไม่ใช่การเจริญวิปัสสนา ดังใน ขุ. ปฎิ. อรรถกถา
ปฏิสัมภิทามรรค สโตการิฎฐานิทเทศ แสดงไว้ว่า

**“ กิจแห่งการเห็นแจ้งเว้นวิตกย่อมไม่มี
เพราะวิปัสสนามีวิตกเป็นสหาย ย่อมทำกิจของตน ”**

เมื่อพระองค์ตรัสว่า วิปัสสนาคือการเห็นแจ้ง ต้องประกอบด้วยวิตก เช่นนี้ จึงเป็นการตริกลงไปตามพระธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ มิใช่หรือ คงไม่ใช่เป็นการตริกลงนึกคิดเอาเองแน่ เมื่อเราปรารถนาจะตรัสรู้ตามก็จำเป็นต้องตริกลงไปตามพระธรรมคำสอนของพระองค์

จากพระสูตรที่ยกมาในบทนี้ จะเห็นว่า ความคิดมีอิทธิพลมาก คือ ทำให้ไปกำเนิดเป็นสัตว์ทุกชนิด เป็นคนดีก็ได้ เป็นคนชั่วก็ได้ เป็นผู้มีศีลก็ได้ เป็นคนทุศีลก็ได้ เป็นสัตว์นรกหรือสัตว์เดรัจฉานก็ได้ เป็นเทวดาก็ได้ เป็นพรหมบุคคลก็ได้ เป็นพระอรหันต์ก็ได้ แม้แต่การเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็มาจากความคิด จึงกล่าวว่าเป็นไปของชีวิต ก็คือความเป็นไปของความคิดนั่นเอง

ลำดับขั้นตอนการศึกษาและปฏิบัติธรรม

ลำดับขั้นตอนการศึกษาและการปฏิบัติธรรม เป็นสิ่งซึ่งบอกสำคัญประการหนึ่งที่แสดงว่า การเจริญวิปัสสนาในยุคนี้ ผิดหรือถูก จะตรงกับการเจริญวิปัสสนาในสมัยพุทธกาลหรือไม่ ลำดับขั้นตอนการศึกษาและปฏิบัติธรรมเป็นตัวชี้ที่สำคัญมาก พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในพระสูตรต่าง ๆ เช่นใน อัง. อญฺฐก. ปหาราทสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดังนี้

“ ดูก่อนปหาราทะ ในธรรมวินัยนี้ มีธรรมที่นำอัสจรรย์อันไม่เคยมีมา ๘ ประการ ดูก่อนปหาราทะ มหาสมุทรลาดลุ่มลึกลงไปโดยลำดับ หาได้โกรกชันเหมือนเหวไม่ฉันใด ในธรรมวินัยนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีการศึกษาไปตามลำดับ (อนุปัพพลิกขา) มีการกระทำไปตามลำดับ (อนุปัพพกิริยา) มีการปฏิบัติไป

ตามลำดับ (อนุப்புพปฏิปทา) มิใช่ว่าจะมีการบรรลุนิ
อรหัตผลโดยตรง นี่เป็นธรรมที่น่าอัศจรรย์ อันไม่เคยมีมา ”
อรรถกถา อธิบายต่อไปว่า “การศึกษาและการปฏิบัติ
ต้องเป็นไปตามลำดับ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา
อธิปัญญาสิกขา เชื่อว่าภิกษุผู้ไม่กระทำให้บริบูรณ์
ในศีลตั้งแต่ต้นแล้วจะ บรรลุ พระอรหันต์
เหมือนนกกระโศกไปย้อมไม่มี ก็ภิกษุบำเพ็ญอธิศีล
อธิจิต และ อธิปัญญา ตามลำดับเท่านั้น จึงอาจบรรลุ
พระอรหัตได้ ”

ดังนั้น วิปัสสนาแบบทางลัดทางตรง ที่บางสำนักอวดอ้าง
กันยுகนี้จึงไม่มีแน่นอน การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งไม่สนใจ
ปริยัติ ไม่รู้เรื่องไตรสิกขา ไม่เคยรักษาศีล ไม่สนใจสมาธิเลย
แม้พุทธานุสสติก็เจริญไม่เป็น รู้เรื่องกรรมอย่างผิวเผินเต็มที
แต่จะมุ่งตรงไปเจริญวิปัสสนาทันทีนั้นย่อมเป็นไปได้ ดังใน
สังยุตตนิกาย สคาถวรรค อรรถกถา อังนราสูตร กล่าวไว้ดังนี้

“ธรรมดาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมตรัสบอกปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้นก่อนว่า เธอจงชำระศีลให้บริสุทธิ์ก่อน จงเจริญสมาธิ จงทำกัมมัฏสตกตปฏิบัติให้ตรง ฯลฯ ราวกับว่านายช่างจิตรกรเตรียมตกแต่งฝาผนังก่อนที่จะวาดภาพ ฯลฯ เมื่อภิกษุมีศีล มีสมาธิ มีกัมมัฏสตกตปฏิบัติแล้วจึงตรัสบอกสูญญตาวิปัสสนาซึ่งเป็นภาวะสุขุมลึกซึ้งอันเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งอรหัตตมัค”

ใน ที. ม. มหาปริณิพพานสูตร แสดงลำดับขั้นตอน ดังนี้

“สมาธิอันศีลอบรมแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปฏิบัติอันสมาธิอบรมแล้ว ย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มาก จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยชอบ”

พระองค์ตรัสย้ำข้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายฟัง ณ สถานที่ต่าง ๆ ตลอดทางจากเมือง เวสาลี ถึงเมือง กุสินารา ถึง ๘ ครั้ง ก่อนที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน แสดงว่าไตรสิกขามีความสำคัญยิ่ง แม้แต่พระโอวาทปาฏิโมกข์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็คือไตรสิกขานั้นเอง ดัง อรรถกถา อธิบายไว้ ดังนี้

สพฺพปาปสฺส อกรณํ การไม่ทำบาปทั้งปวง นี้เป็นศีลสิกขา
กุสลสุสฺสสมุทฺทา การทำกุศลให้ถึงพร้อม นี้เป็นจิตตสิกขา
สจฺจตปฺริโยทปนํ ความยังจิตให้ผ่องแผ้ว นี้เป็นปัญญาสิกขา

พระธรรมทั้ง ๘๔๐๐๐ พระธรรมชั้นล้วนอยู่ในสิกขาใด สิกขาหนึ่งเสมอ เช่น จรณะ ๑๕ ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรง บำเพ็ญจนบรรลุวิชชา ๘ ก็ดี ทศบารมีที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ทรงบำเพ็ญจนบรรลุพระสัพพัญญุตญาณก็ดี อริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นปฏิบัติเพื่อตรัสรู้ก็ดี ล้วนเป็นเรื่องของไตรสิกขาทั้งสิ้น แม้ภิกษุสนทนากันประจำวัน พระองค์ก็ให้สนทนา กถาวัตถุ เช่น เรื่องศีล ความมักน้อย สันโดษ ไม่คลุกคลีซึ่งจัดอยู่ในศีลสิกขา สนทนาเรื่อง สมာธิ วิเวก วิริยะ ซึ่งจัดอยู่ในจิตตสิกขา สนทนา เรื่องปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะซึ่งจัดอยู่ในปัญญาสิกขา เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้แล้ว ทรงยังพระธรรมจักรให้เป็นไปก็ ดำเนินไปตามสิกขา เหล่าพุทธบริษัทปฏิบัติตามก็ปฏิบัติไปตามลำดับไตรสิกขาและถ้าผู้ใดจะบรรลุก็เพราะได้บำเพ็ญ ไตรสิกขาบริบูรณ์ ดังนั้น การศึกษาและการปฏิบัติธรรมที่เว้น สิกขาใดสิกขาหนึ่งไป ย่อมเป็นการปฏิบัติผิดแน่นอน เหตุผลที่ การศึกษาและการปฏิบัติธรรมต้องเป็นไปตามลำดับไตรสิกขา

อรรถกถาพรหมชาลสูตร แสดงไว้ว่า “ คีลเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลส อย่างหยาบ สมาธิเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสอย่างกลาง และ ปัญญา เป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสอย่างละเอียด หรืออีกนัยหนึ่ง คีลขจัดโทสะ สมาธิขจัดราคะ ปัญญาขจัดโมหะ ” ดังนั้น ผู้ที่จะเจริญวิปัสสนา จึงจำเป็นต้องขัดเกลากิเลสไปตามลำดับ ขั้นตอนที่พระพุทธองค์ทรงกำหนด คือ เป็นไปตาม อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา พระองค์จะไม่ทรงให้ สมถวิปัสสนากัมมัฏฐานแก่ผู้ไม่มีศีล ผู้ไม่มีสุจริต ๓ หรือผู้ไม่เคย สั่งสมอุปนิสัยในสิกขา ๓ มาก่อนเลย ดังใน ส.นิ. อรรถกถา ปฏิจจสมุปบาทที่ ๑ หน้า ๕ กล่าวไว้ ดังนี้

“ กุลบุตรผู้เริ่มบำเพ็ญเพียร แต่ยังไม่ทำความ เชื่อมั่น พระองค์จะไม่ตรัสบอกลักษณะ วิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งละเอียดสุขุม แสดงความว่างเปล่า อันเป็นเหตุใกล้ พระอรหันต์แก่เธอในขั้นต้น แต่ทรงประกอบ (เธอ) ไว้ใน คีลสัมปทา (ศีลสิกขา) สมาธิสัมปทา (จิตตสิกขา) และ

กัมมัฏฐกตาสัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบว่าสัตว์มีกรรม เป็นของตนเสียก่อน (ปัญญาสิกขา)”

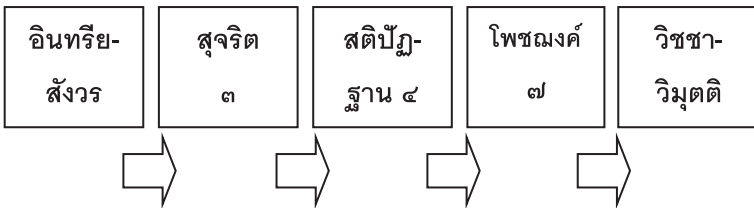
จากพระสูตรที่กล่าวมาข้างต้นนี้ และหลักฐานอีกหลายแห่งในพระคัมภีร์ พระองค์จะไม่แสดงอริยสัง ๔ ซึ่งเป็น อภิญญา ๖ อภิญญาธรรมแก่ผู้ที่ไม่เคยมีอุปนิสัยในศีล ในสมาธิ และในกัมมัฏฐกตาปัญญา อันเป็นพื้นฐานเบื้องต้นมาก่อน เพราะบุคคลเหล่านี้ฟังแล้วอาจเข้าใจผิด อาจทำให้เป็นสัสสตทิฏฐิหรืออุจเฉททิฏฐิยิ่ง ๆ ขึ้นไปได้ พระพุทธเจ้าผู้มีอาสยานุสยญาณอันเป็นญาณพิเศษที่ทรงรู้อริยาศัยของหมู่สัตว์ ทรงรู้ว่าบุคคลใดมีอริยาศัยใด เคยสั่งสมไตรสิกขามาพอที่จะแสดงอริยสัง ๔ ให้ฟังได้หรือไม่ ดังนั้น ผู้เจริญวิปัสสนายุคนี้จึงควรคำนึงถึงลำดับขั้นตอนของ ไตรสิกขา ควรเคร่งครัดในศีล ควรอบรมสมาธิ อย่างน้อย ควรเจริญอนุสติซึ่งเป็นกัมมัฏฐานที่ฆราวาสก็เจริญได้ นอกจากนั้นยังควรศึกษาเรื่องกรรมและผลของกรรมอันเป็น สัมมาทิฏฐิเบื้องต้นซึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า “ ศีล และ กัมมัฏฐกตาสัมมาทิฏฐิ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ”

ในขั้นสุดะหรือขั้นการศึกษาปริยัติ อาจศึกษาควบคู่กันไป ทั้ง ๓ สิกขาได้ แต่ในขั้นปฏิบัติแล้ว ผู้ที่ไม่ใช่อุคฆมิตัญญบุคคล

ท่านเจริญศึกษา ๓ ไปตามลำดับ พระโยคาวจรสัมมัยพุทธกาล ท่านปฏิบัติจริงจังและเคร่งครัดในศีลและสมาธิมาก ท่านเจริญ พุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ หรือกัมมัฏฐานใด กัมมัฏฐานหนึ่งที่เหมาะสมกับจิตอภัยสัจจะซึ่งพระพุทธองค์เป็นผู้ ประทานให้ แต่คุณนี้จะหาครูอาจารย์ที่สามารถรู้จิตรู้ใจอภัยสัจจะของ เราได้จากที่ไหนเล่า ดังนั้นจึงไม่ควรเว้นการเจริญศึกษาใดศึกษา หนึ่งไป ไม่ควรรีบร้อนไปเจริญวิปัสสนาเหมือนอย่างคุณนี้

ศีลสิกขาเป็นสิกขาแรกที่ควรเจริญเพราะเป็นบาท เป็นพื้นฐานที่รองรับจิตตสิกขาและปัญญาสิกขาต่อไป ดังที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน ส.ม. กุณฑลียสูตร ข้อ ๑๕๕ ดังนี้

“ คุณก่อนคุณทลียะ อินทริยสังวรอันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วย่อมยังสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์ สุจริต ๓ อัน บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วย่อมยังสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ ฯลฯ ”

พระสูตรที่ยกมานี้ พระองค์ทรงแสดงลำดับของไตรสิกขา คือ อินทริยสังวรที่บริบูรณ์ ย่อมยังศีลสัมปทาให้บริบูรณ์ ศีลสัมปทาที่บริบูรณ์ ย่อมยังสมาธิสัมปทาให้บริบูรณ์ สมาธิสัมปทาที่บริบูรณ์ ย่อมยังปัญญาสัมปทาให้บริบูรณ์ สุจจริต ๓ ได้แก่ กายสุจจริต วาสุจจริต และมโนสุจจริต สุจจริตย่อมเป็นอาหารแก่สติปัญญาฐาน ๆ ย่อมยังโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ และโพชฌงค์ ๗ ที่บริบูรณ์ ย่อมยังวิชชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ ถ้าผู้ใดข้ามสิกขาใดสิกขาหนึ่งไป ผู้นั้นย่อมเจริญสติปัญญาไม่ได้ บรรลुวิชชาและวิมุตติ ไม่ได้ หรือผู้ใดไม่เคยฟังพระธรรม ไม่เคยศึกษาปริยัติ ไม่เคยมีอินทริยสังวรมาก่อน สุจจริต ๓ ของผู้นั้นจะมีได้อย่างไร ก็เมื่อทั้งกายและวาจา มีแต่ทุจจริตทางใจก็เต็มไปด้วยอกุศลและโทมนัส แต่ก็ยังเข้าใจว่าตนเองเจริญสติปัญญาได้ นั่นแสดงว่า สติปัญญาฐานนั้นไม่ใช่สติปัญญาฐานของพระพุทธองค์แน่นอน

บางท่านอ่านพระพุทธพจน์นี้แล้วอาจแย้งว่า ถ้าเขาจะรอให้สุจจริต ๓ บริบูรณ์เสียก่อน เขาอาจไม่มีโอกาสเจริญวิปัสสนา เพราะไม่มีโอกาสในการเจริญสมาธิ เมื่อเข้าใจเช่นนี้ จึงคิดว่าไม่จำเป็นต้องเจริญศีลสิกขาให้บริบูรณ์อย่างที่แสดงไว้ในวิสุทธิมรรคมีเพียงศีล ๕ ก็น่าจะพอแล้ว ส่วนจิตตสิกขา เพียงขณิกสมาธิ

ก็พอแล้ว ยังอ้างถึงพระอรหันต์ประเภทสุกขวิปัสสก หรือฌราวาส
สัมมัยพุทธกาลจำนวนมากที่บรรลุธรรม ไม่เห็นต้องไปเจริญศีลและ
สมาธิที่ไหน การเข้าใจเช่นนี้ย่อมไม่ควรอย่างยิ่ง คำสอนของ
พระพุทธองค์นั้นสมบูรณ์ทั้งอรรถและพยัญชนะ พระธรรมของ
พระองค์ล้วนมี สัพพัญญุตญาณ อรรถปฏิบัติสัมภิทาญาณ นิรุตติ-
ปฏิบัติสัมภิทาญาณเป็นปัจจัย ดังนั้น เมื่อพระองค์ทรงแสดงว่า
อินทริยสังวรบริบูรณ์ย่อมยังสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์ สุจริต ๓
ที่บริบูรณ์ย่อมยังสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ ตลอดไปถึงทำให้
โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ก่อนจึงบรรลุวิชาและวิมุตติได้ นี่เป็น
พระพุทธพจน์ จึงไม่ควรหาเหตุผลอื่นมาอ้างว่าปฏิบัติตามไม่ได้
ไม่ควรหลีกเลี่ยงหรือเปลี่ยนแปลงพระธรรมคำสอนใด ๆ ของพระองค์
สำหรับผู้เริ่มศึกษาและปฏิบัติธรรมใหม่ ๆ นั้น ความ
บริบูรณ์ของแต่ละขั้นย่อมค่อยเป็นค่อยไป เช่น เมื่อศีลบริบูรณ์ได้
ระดับหนึ่ง ก็จะเป็นปัจจัยให้เจริญสมาธิและปัญญาบริบูรณ์ได้
ระดับหนึ่งด้วย เมื่อปัญญาเจริญขึ้นบ้างแล้ว ปัญญา ก็จะหวนกลับ
ไปเป็นปัจจัยให้ศีลและสมาธิเจริญขึ้นอีก สนับสนุนซึ่งกันและกัน
กลับไปกลับมาเช่นนี้ เมื่อความบริบูรณ์ทั้งศีล สมาธิ ปัญญาถึงที่สุด
แล้ว ทั้งศีล สมาธิ และปัญญาก็มีนิพพานเป็นอารมณ์ได้ ดังนั้น
ก่อนเจริญวิปัสสนาจึงควรบำเพ็ญศีล สมาธิ เป็นพื้นให้ดีเสียก่อน

ในกุณฑลียสูตรแสดงว่า สุจริต ๓ เป็นปัจจัยสำคัญต่อการเจริญสติปัฏฐานมาก เราลองนำสุจริต ๓ มาวิเคราะห์ดูบ้าง ในขั้นกรรมบท สุจริต ๓ ได้แก่ กายสุจริต ๓ วชิสุจริต ๔ และ มโนสุจริต ๓ การอบรม กาย วาจา ใจให้สะอาดอย่างนี้แหละ เป็นขั้นตอนที่สำคัญก่อนถึงขั้นเจริญสติปัฏฐาน ดังที่พระพุทธองค์ ตรัสไว้ใน สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กุณฑลียสูตร ดังนี้

“ เมื่ออารมณ์อันน่าปรารถนามาสู่คลองจักษุวาร ครั้งแรกยังความโลภให้เกิดขึ้นในอารมณ์นั้น จัดเป็น มโนทุจริต (จิตมีราคะ) เมื่อพูดด้วยจิตประกอบด้วย ความโลภว่า โอหนอสิ่งนี้น่าปรารถนา น่าใคร่ จัดเป็น วชิทุจริต เมื่อเอามือจับต้องสิ่งนั้น จัดเป็นกายทุจริต ”

จากพระพุทธพจน์ที่ยกมาแสดงนี้เป็นการแสดงธรรมในระดับสูง มิใช่พระธรรมคำสอนขั้นต้น ๆ เป็นการแสดงความสะอาดของกาย วาจาและใจที่สูงขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง พร้อมทั้งจะเจริญวิปัสสนาเพื่อเป็นอุปนิสัยขยปัจจัยแก่โลกุตตรธรรมต่อไป โดยปกติบุคคลทั่วไป ทุจริต ๓ ในชีวิตประจำวัน เกิดง่ายมาก และเกิดบ่อยด้วย คือเพียงเห็นสิ่งที่สวยงาม ถ้าใจนี้ชอบ ก็เป็น

มโนทุจจริต (อภิชฌา) เสียแล้ว ถ้ากล่าววมก็เป็น วิจิตุจจริต ถ้าจับต้องหรือชี้ให้ดูก็เป็นกายทุจจริต คงมีผู้สงสัยว่าจะมีใครบ้างหนอ ที่ปฏิบัติให้มีสุจริต ๓ ได้ ความสงสัยเช่นนี้ก็ไมควรมี เช่นกัน เพราะพระวาจาใดที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ตั้งแต่ปฐมโพธิกาลจนถึงปัจฉิมโพธิกาล พระวาจาเหล่านั้นเป็นคำจริงแท้อย่างเดียว อรรถกถากล่าวไว้ว่า **ทุกบท ทุกพโยชณะ สมบูรณ์ถูกต้องเสมอ** ดังนั้น ผู้ใดมีตถาคตโพธิศรัทธาพอ สุจริต ๓ ปฏิบัติตามได้แน่ แม้ฆราวาสผู้คับแคบอาจเจริญยากกว่าพระภิกษุอยู่บ้างก็ตาม

ปกติแล้ว ผู้ไม่เคยฝึก ไม่เคยอบรมจิตมาก่อน เมื่อเห็น เมื่อได้ยิน เมื่อรู้รสหรือเมื่อสัมผัสถูกต้องอะไร ๆ จิตย่อมเป็นอกุศลเสียส่วนใหญ่ เป็นราคะบ้าง เป็นโทสะบ้าง อกุศลจิตเป็นจิตที่หยาบ เป็นจิตที่ไม่ควรแก่การงาน ไม่เหมาะที่จะไปพิจารณาธรรมอะไร ๆ ทั้งสิ้น โดยเฉพาะการเจริญสติปัฏฐานแล้ว สุจริต ๓ คือ ความสะอาดทางกายวาจาใจ จำเป็นต้องมีพอสมควรก่อน ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้เจริญศีลในระดับสูงยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก เช่น เจริญเจตสิกศีล สังวรศีล เป็นต้น เพราะเจตนาศีล ได้แก่ ศีล ๕ ศีล ๘ ที่สมาทานรักษากันอยู่นั้นเป็นเพียงเพื่อรักษา กายวาจาให้สะอาดในเบื้องต้นเท่านั้น เป็นความสะอาดช่วงขณะสั้น ๆ

เช่น ขณะที่กำลังสมาทานศีลอยู่ที่ดี ขณะที่กำลังเจริญศีลสิกขาด้วยการเพ่งพิจารณาอันสงฆ์ของศีลอยู่ที่ดี ใคร่ครวญโทษการทุศีลอยู่ที่ดี หรือขณะกำลังวิริยจิตทางกายทางวาจาอยู่ที่ดี ขณะที่กล่าวมานี้เป็นศีล ส่วนขณะอื่น ๆ ถ้าเป็นจิตของผู้ที่ยังไม่เคยอบรมอินทรีย์มาก่อน จิตมักเป็นไปในอกุศลเสียส่วนใหญ่ คือ เป็นโลภะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ซึ่งอกุศลจิตทุกประเภทไม่มีหิริโอตตปปะประกอบอยู่แล้ว ขณะนั้นจึงไม่มีศีล ดังตัวอย่างในขุททกนิกายจริยาปิฎก มหาสราขจริยา สมัยเมื่อพระโพธิสัตว์เป็นพระยากระบือถูกสิงปาลามกแก้ง่ายมุลรคที่ค่อ ที่หน้าผาก พระโพธิสัตว์ก็ไม่โกรธเพราะเกรงศีลจะขาด ได้ตอบกับเทวดาไปว่า

**“ถ้าเราพึงโกรธต่อคณั้น เราก็พึงเลวกว่ามัน
ศีลของเราที่จะพึงแตก วิญญูชนจะพึงติเตียนเรา”**

จากตัวอย่างดังกล่าว ถ้าพระโพธิสัตว์เพียงนึกโกรธถึงตัวนั้น ขณะโกรธศีลก็ไม่มีแล้วโดยไม่ต้องล่วงออกมาเป็นวิริยจิต เพราะศีลไม่เกิดกับอกุศลจิตใด ๆ ดังนั้นเพียงเจตนาศีลจึงยังไม่มั่นคงพอ จำเป็นต้องเจริญศีลสิกขาที่สูงขึ้นไปอีก เช่น เจตสิกศีลและสังวรศีล ดังจะได้กล่าวต่อไป

ในพระคัมภีร์วิสุทธิธรรมรค ศีลนิตเทส แสดงเจตสิกศีลมี ๖ องค์ ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ อนภิชฌา-
อภัยบาท และสัมมาทิฏฐิ เจตสิกศีล เป็นศีลที่สูงขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง
จากเจตนาศีล เจตนาศีลได้แก่เจตนาที่ละเว้นการทำชั่วทางกาย
ทางวาจา ส่วนเจตสิกศีล ๓ องค์แรกนั้นนอกจากละเว้นไม่ทำชั่ว
ทางกายทางวาจาแล้วยังต้องทำดีด้วย เช่น ต้องมีสัมมาวาจา เป็นต้น
ศีลจึงจะสมบูรณ์ ศีลสามข้อสุดท้ายของเจตสิกศีล เป็น
เรื่องของความสะอาดทางใจที่จำเป็นต้องอบรมให้มี เพราะ
กายกรรม วาจากรรม ทั้งดีและไม่ดีล้วนมีจิตเป็นสมุฏฐาน ฉะนั้น
เจตนาศีล เจตสิกศีล จะสมบูรณ์ มั่นคงได้จึงต้องเจริญเมตตาเพื่อ
ละพยาบาทนิวรณ์ เจริญอนภิชฌา คือ กำมัมภูฐานประเภทอสุภะ
ประเภทปฏิกุศลต่างๆ เพื่อละกามฉันทนิวรณ์ ต้องเจริญกัมมัธกตา-
สัมมาทิฏฐิด้วยการฟัง การศึกษา การใคร่ครวญเรื่องกรรม
ต้องทำความเข้าใจในปัจจุสมุปบาทธรรมเพื่อให้มีปัญญารู้เรื่องกรรม
และผลของกรรม เพราะปกติในชีวิตประจำวัน บุคคลเมื่อรับ
อารมณ์ใด ๆ จิตมักจะมีนิวรณ์ดังกล่าวเสมอ การลวงศีลจึงเกิดได้ง่าย
แต่เมื่อเจริญกัมมัฏฐานทั้ง ๓ ดังกล่าวแล้ว เจตสิกศีลจึงชื่อว่า
ได้เจริญแล้วซึ่งจะมีผลทำให้เจตนาศีล ได้แก่ศีล ๕ ศีล ๘ เป็นต้น
มั่นคงยิ่งขึ้นด้วย และถ้าจะให้ศีลมั่นคง ใพบูลย์ยิ่งขึ้น ไปอีกจนเป็น

อริศัลซึ่งจะเป็นบาทของวิปัสสนาแล้ว ยังต้องเจริญอินทรีย์สังวรศีลด้วย ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

“ เพราะเหตุที่อินทรีย์สังวรบริบูรณ์ ย่อมทำให้ศีลสัมปทาบริบูรณ์ (ทั้งเจตนาศีลและเจตสิกศีล) เมื่อศีลสัมปทาบริบูรณ์ ย่อมทำให้สมาธิสัมปทาและ ปัญญาสัมปทาบริบูรณ์ ”

ศีลมีความสำคัญยิ่ง ดังใน ขุ. ปฎิ. วิเวกกถา ข้อ ๗๐๑ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงว่า

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การงานที่ต้องทำด้วยกำลังอย่างใดอย่างหนึ่ง การงานทั้งหมดนั้น บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่บนแผ่นดิน จึงทำกันได้แม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้วย่อมเจริญ ย่อมทำให้มาก ซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ ฉะนั้น ”

สมัยพุทธกาล ผู้ที่เข้ามาบวชรู้ดีว่า เข้ามาบวชเพื่อทำกิจ ๔ อย่างต่ออริยสัจ มีปริญญากิจที่เข้าไปกำหนดครอบรู้ในทุกขสัจเป็นต้น หรือกล่าวง่าย ๆ ว่า เข้ามาบวชเพื่อเจริญสติปัญญาน

ท่านเข้าใจดีว่า การเจริญสติปัฏฐานนั้นจำเป็นต้องมีกายวาจาที่สะอาดบริสุทธิ์ก่อน ท่านจึงต้องศึกษาพระวินัยถึง ๒๑๐๐ พระธรรมขันธ์ ต้องรักษาปาติโมกขสังวรศีลถึง ๒๒๗ ข้อ แสดงว่า การที่จะรักษากายวาจาให้สะอาดนั้นไม่ใช่เรื่องง่าย ๆ อย่างที่บางท่านเข้าใจ ดังนั้น ฆราวาสควรบำเพ็ญทั้งจาริตศีลมีการบำรุงบิดามารดาเป็นต้น และควรรักษาเจตนาศีลมี ศีล ๕ ศีล ๑๐ เป็นต้น ควรสมาทานบำเพ็ญเจตสิกศีล หรือสมาทานเว้นจากการอกุศลกรรมบท ๑๐ เป็นต้น เพื่อเป็นฐานรองรับจิตตสิกขาและปัญญาสิกขาต่อไป

ใน อง. ติก. ภิกขุสูตฺร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

“ภิกษุผู้ทุศีล ฯลฯ เป็นบุคคลผู้ไร้ความหวังในมรรคผล ส่วนภิกษุผู้มีศีล มีธรรมอันงาม เป็นบุคคลผู้มีส่วนแห่งความหวังในมรรคผล”

เมื่อศีลสิกขาเจริญแล้วยังต้องเจริญจิตตสิกขาด้วย สุจริต ๓ จึงจะเกิดขึ้นได้ จิตตสิกขาก็คือการเจริญสัมมาสมาธิ เช่น การเจริญกัมมัฏฐานประเภทอนุสสติต่าง ๆ ซึ่งจะทำให้หมั่นโนสุจริตเกิดขึ้นได้ สัมมาสมาธิเป็นมรรคปัจจัยสำคัญมากองค์หนึ่งในอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นจิตตสิกขา พระองค์จึงตรัสสมาธิสูตรไว้

ในพระสูตรต้นตปีฎกถึง ๒๕ สูตร และในวิสุทธิมรรค สมาธินิทเทศก์เป็นเรื่องที่มีความยาวถึงหนึ่งในสามของพระคัมภีร์ ตัวอย่างพระสูตร ที่แสดงเรื่องสมาธิ เช่น ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรคและสังยุตตนิกาย สพายตนวรรค สมาธิสูตรข้อ ๒๗ และข้อ ๑๔๗ ตามลำดับ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิ ภิกษุ มีจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า จักขุไม่เที่ยง รูปไม่เที่ยง จักขุวิญญาณไม่เที่ยง จักขุสัมผัสไม่เที่ยง สุขเวทนาไม่เที่ยง ทุกขเวทนาไม่เที่ยง หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยไม่เที่ยง ฯลฯ ย่อมรู้ชัดซึ่งความเกิดความดับแห่งรูป ความเกิดความดับแห่งเวทนา ความเกิดความดับแห่งสัญญา ความเกิดความดับแห่งสังขาร ความเกิดความดับแห่งวิญญาณ ”

สมาธิสูตร ต่าง ๆ ใน ส.ข. ข้อ ๒๗ และใน ส.สพ. ข้อ ๑๔๗ และ อง. จตุกก. ข้อ ๔๑ เริ่มด้วยพระพุทธรพจน์ดังนี้

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิ ภิกษุมีจิตตั้งมั่นแล้วย่อมรู้ชัด (ปชานาติ) ตามความเป็นจริง

ว่านี่ทุกข์ นี่ความเกิด (สมุทยะ) และความดับ (อัตถังคมะ) แห่งทุกข์ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า รูปทั้งหลาย ไม่เที่ยง จักขุไม่เที่ยง จักขุวิญญาณไม่เที่ยง ฯลฯ สมภาวิภาวาทิบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความพักผ่อน และอยู่สำราญในอัทภาพปัจจุบันก็มี ย่อมเป็นไปเพื่อญาณทัสสนะก็มี ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะก็มี ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะก็มี”

ข้อนำสังเกต พระพุทธพจน์ในสมาธิสูตรหลาย ๆ แห่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงผลของสมาธิไว้อย่างสูง เช่น สามารถเห็นความเกิด (สมุทยะ) ความดับ (อัตถังคมะ) ของนามรูปก็ดี เห็นพระนิพพานอันเป็นที่สิ้นแห่งอาสวะก็ดี เป็นการแสดงถึง สัมมาสมาธิในอริยมรรคมีองค์ ๘^๑ เป็นสมาธิในสัมโพชฌงค์ ๗ ดังที่พระองค์ตรัสไว้ใน ส.มหา.สมาธิสูตร ข้อ ๘๓ ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว ความที่จิตมีเครื่องประกอบด้วยองค์ ๗ ประการเหล่านี้เรียกว่า สัมมาสมาธิอันประเสริฐ”

๑ อรรถกถา อังคุตตรนิกาย จตุกนิบาต สมาธิสูตร หน้า ๑๕๘

เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรเข้าใจผิดว่า ถ้าจิตเป็นสมาธิสูง ๆ อย่างเดียวแล้วจะทำให้บรรลุมรรคผลได้ วิปัสสนาทุกระดับ แม้ในมรรคจิตและผลจิตก็ยังเป็นสังขตธรรมอยู่ ยังต้องอาศัยปัจจัยอื่น ๆ จำนวนมากปรุงแต่ง ในบรรดาปัจจัยเหล่านั้น สมาธิเป็นปัจจัยที่สำคัญมากปัจจัยหนึ่ง พระองค์จึงทรงเน้น ทรงยกสมาธิขึ้นมาให้เด่นชัดเป็นพิเศษ ดังใน อรรถกถา สัม.สพ. สมาธิสูตร หน้า ๑๖๕ กล่าวว่า “กัมมัฏฐาน จักต้องมีที่เลี้ยงนางนม เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง ตรัสสมาธิสูตรเหล่านี้ไว้” และใน ขุ. ปฏิ. ข้อ ๓๐ พระสารีบุตร กล่าวว่า “สภาพธรรมที่ไม่ล่วงเลยกัน เพราะสมณะ และวิปัสสนาอาศัยซึ่งกันและกันและสภาพธรรมที่เป็นคู่สมณะ และวิปัสสนาเป็น युคนทุฏฐุ คือ เป็นธรรมคู่กัน ”

ใน ม. อุ. สพายตนวิภังคสูตร ข้อ ๘๒๕ แสดงไว้ว่า

“ ผู้เจริญสติปัญญาทำให้บริบูรณ์ เขาย่อมมีธรรมทั้งสอง ดังนี้ คือ สมณะและวิปัสสนา คู่เคียงกันไป เขาเชื่อว่ากำหนด ธุระธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง (ปริยญา ๓) ฯลฯ ”

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง คือ สมณะและวิปัสสนา”

มักจะมีการวิจารณ์กันว่า ฆราวาสผู้มีชีวิตคลุกคลีอยู่กับครอบครัว จะเจริญสมาธิหรือบำเพ็ญอธิจิตตสิกขาได้อย่างไร เช่น พระเขมาเถรี เป็นต้น พระนางเป็นเทวีผู้เลอโฉมของพระเจ้าพิมพิสาร ไม่ชอบใจที่พระพุทธองค์ทรงกล่าวโทษของรูป จึงไม่กล้าไปเฝ้า ต่อมาพระนางถูกพระเจ้าพิมพิสารออกอุบายให้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่เวฬุวนาราม พระพุทธองค์ทรงเนรมิตนางอัปสรที่งามกว่า กำลังขร่า กำลังเจ็บ และกำลังสิ้นลมอยู่ เมื่อพระนางเขมาเห็นเช่นนั้นก็เกิดความสลดใจ พระพุทธองค์จึงทรงแสดงพระธรรมเทศนาให้ฟัง เมื่อฟังจบ พระนางก็บรรลुเป็นพระอรหันต์ผู้เลิศด้วยปัญญา จะเห็นว่าในตอนเช้าพระนางยังอยู่ในพระราชวัง พอตอนบ่ายได้ฟังพระธรรมเทศนาจึงบรรลุธรรม เมื่อคูผิวเฝินแล้ว พระนางเขมาไม่เห็นต้องเจริญสิกขาอะไรที่ไหนมาก่อนเลย แต่หารู้ไม่ว่า สมัยพระวิปัสสิพุทธเจ้า พระเขมาเถรีเคยบำเพ็ญไตรสิกขา ประพฤติกุมาโรพรหมจรรย์มาถึง ๒๐๐๐๐ ปี เป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก เป็นธรรมกถึก เป็นพหูสูต จึงกล่าวได้ว่า

ผู้ไม่มีอุปนิสัย ไม่เคยสั่งสมการเจริญไตรสิกขามาก่อน ก็อย่าหวังจะบรรลุอะไรได้ง่าย ๆ พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ไม่ทรงโปรดผู้ไม่มีอุปนิสัยในเนกขัมมะมาก่อน ดังนั้น **ฆราวาสจึงควรเจริญจิตตสิกขาที่เหมาะสมที่ควรกับเพศของตนด้วย** เพราะสมถะกับวิปัสสนาเป็นยุคละครรรม คือ เป็นธรรมที่ควรเจริญเคียงคู่กันไป เจริญสลับกันไป ดังที่พระพุทธองค์เจริญในคืนวันตรัสรู้ ทรงเล่าให้ภิกษุฟังใน อรรถกถา ม. มุ. เทวชาวัตักกสูตร ดังนี้

“ ก็พระโพธิสัตว์นั้นมีสมาธิบ้าง มีจรูณวิปัสสนาบ้าง เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นตั้งวิปัสสนา ประทับนั่งนานเกินไป พระวรกายย่อมลำบาก ฯลฯ พระหฤทัยย่อมเดือดร้อน กระสับกระส่าย เป็นจิตฟุ้งซ่าน แต่เมื่อ พระโพธิสัตว์ทรงเข้าสมาบัติแล้ว บริกรรมสมาบัตินั้น ทำให้อ่อน ทรงเบา พระหฤทัยแล้ว จึงทรงตั้งวิปัสสนาอีก ก็เมื่อพระโพธิสัตว์นั้น ประทับนั่งนานนัก พระวรกายก็เป็นอย่างนั้น (อีก) พระโพธิสัตว์ทรงเข้าสมาบัติแล้วทรงกระทำอย่างนั้น ก็เพราะสมาบัติมีอุปการะมากแก่วิปัสสนา เปรียบเหมือน

ธรรมดาโล่มีอุปการะมากแก่ทหารเมื่อเข้าสงคราม ทหารนั้น
อาศัยโล่นั้นจึงเข้าสงคราม ครั้งออกรบจนเหนื่อยแล้วก็
เข้าค่ายพักเพื่อดื่มน้ำบ้าง บริโภคบ้าง ผูกเกราะบ้าง เมื่อกิจ
นั้น ๆ เสร็จแล้วก็เข้าสงครามอีก ฯลฯ สมบัติก็มีอุปการะมาก
แก่วิปัสสนาเหมือนค่ายพักมีอุปการะมากแก่ทหาร
ฉะนั้น จึงอยู่แม้พระโพธิสัตว์ทรงอาศัยสมบัติเจริญ
วิปัสสนาก็จริง แต่วิปัสสนาเมื่อมีกำลังก็ย่อมรักษาสมบัติ
และกระทำให้สมบัติเกิดกำลัง ”

นี้แสดงว่าวิปัสสนาและสมณะจำเป็นต้องเจริญควบคู่
สลับกันไปตลอดเวลา เป็นการเจริญที่เหมาะสมกับกาลเวลา เหมาะกับ
สถานที่และเหมาะสมกับประเภทกัมมัญฐาน เช่น อนุสสติ ๖ ควรแก่
ฆราวาส เป็นต้น ผู้เจริญวิปัสสนาไม่ว่าอยู่ในเพศคฤหัสถ์
หรือบรรพชิต ไม่ควรเว้นการบำเพ็ญ จิตตสิกขา สำหรับผู้เป็น
ฆราวาส ควรเจริญพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ
มรณานุสสติ เมตตากัมมัญฐาน อสุภกัมมัญฐาน เป็นต้น เพราะ
สมณะเป็นอุปการณะ เป็นธรรมที่รองรับการเจริญธรรมชั้นสูง ๆ
ขึ้นไป ดัง วิสุทธิมรรค สมาธินิทเทส กล่าวว่

“สมาธิเหมือนหินลับมีด ปัญญาเหมือนขวานที่จะ
ต้องลับให้คม จึงจะทำลายซี่ก่าแห่งสังสารจักรได้ ดังนั้น
วิปัสสนากับสมถะจึงต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ”

บางท่านอ้างว่า สมาธิไม่จำเป็นสำหรับผู้บรรลุแบบปัญญา
วิมุตติ เช่น พระอรหันต์สุกขาวิปัสสก เป็นต้น แท้จริงแล้วสมาธิ
ของพระอรหันต์ปัญญาวิมุตติในขณะกำลังเจริญวิปัสสนาอยู่นั้น
แม้จะไม่ถึงขั้นฌานจิต แต่ก็เพียงพอที่จะเป็นบาทของวิปัสสนา
(พุทธธรรม หน้า ๒๕๓) เนื่องจากสัมมาสังกัปปะเป็นมรรคปัจจัย
สำคัญมาก ผู้ที่เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ต้องเป็นผู้เห็นโทษของ
มิจฉาสังกัปปะ เป็นผู้รังเกียจอกุศลวิตก จิตตสิกขาจึงจำเป็นมาก
พระพุทธรองค์ไม่เคยตรัสว่า ฆราวาสหรือบุคคลบางพวกบางเหล่า
ไม่ต้องเจริญจิตตสิกขา

เหตุผลที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การละอวิชชาซึ่งเป็น
สมุทัย และการละตัณหาซึ่งเป็นสมุทัยสัจ ในขั้นตทังคปหาน
ในขณะกำลังเจริญสมถะหรือวิปัสสนาอยู่นั้น อวิชชาละด้วยวิปัสสนา
ตัณหาละด้วยสมถะ ดังนั้น การเจริญวิปัสสนาอย่างเดียวหรือเจริญ
สมถะอย่างเดียวโดยไม่เจริญกัมมัฏฐานทั้งสองให้ควบคู่สลับกันไป

จึงไม่ใช่แบบการปฏิบัติธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในพระไตรปิฎก ดังนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมยุคนี้จึงไม่ควรเว้นการเจริญจิตตสิกขา

ข้อสังเกต พระพุทธองค์ไม่เคยตรัสสอนว่า การเจริญจิตตสิกขานั้น ต้องให้ทุกคนทั้งภคหัตถ์และบรรพชิตไปบำเพ็ญสมณะจนถึงขั้นฌานจิต แม้เจ้าศากยมหานาม ผู้เป็นภคหัตถ์ครองเรือนอยู่ พระพุทธองค์ก็ตรัสให้เจริญเพียงอนุสสติ ๖ ดังนั้น ไม่ว่าผู้ใดก็ตาม ถ้าเขามีกัมมัสสกตาศรัทธา มีตถาคตโพธิศรัทธา เขาย่อมเจริญจิตตสิกขาได้ตามสมควรแก่เพศ เพื่อเป็นปัจจัยให้สุจริต ๓ เจริญขึ้นได้ โดยเฉพาะฆราวาสผู้อยู่ครองเรือนยังต้องทำมาหาเลี้ยงชีพ ถ้ามีศรัทธาในการรักษาศีล เจริญอนุสสติ ๖ ได้บ้างตามโอกาสตามสมควรแล้ว ศีล สมาธิ นี้ก็จะยังสุจริต ๓ ให้มีพอที่จะเป็นอุปชารณะแก่การเจริญวิปัสสนาได้ แม้จะไม่รวดเร็วเหมือนบรรพชิต แต่จะค่อย ๆ สังสมเป็นอุปนิสัย เป็นบารมีให้บรรลุธรรมได้ในอนาคต เหมือนฆราวาสชาวกรุงราชคฤห์เป็นเรือนแสนที่เคยสังสมสุจริต ๓ มาแต่อดีต จึงบรรลุเป็นพระโสดาบันพร้อมกับพระเจ้าพิมพิสาร เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดครั้งแรก

อาจมีคำถามว่าสุจริต ๓ ต้องบริบูรณ์ถึงขั้นใดจึงเจริญสติปัฏฐานได้ ก่อนอื่นควรเข้าใจก่อนว่า กายสุจริต วิสุจริตซึ่งเป็นศีลสิกขานั้นจำเป็นต้องให้บริบูรณ์ก่อน จึงเจริญสติปัฏฐานได้ ส่วนมโนสุจริตซึ่งเป็นจิตตสิกขานั้น หมายถึงจิตที่เป็นมหากุศลที่เจริญขึ้นได้ตั้งแต่ขณะสั้น ๆ ไปจนถึงเจริญได้มั่นคงยาวนานเป็นฉานจิต มโนสุจริตเป็นอุปนิสัยปัจจัยที่สำคัญมาก ต่อการเจริญสติปัฏฐาน โปรดเข้าใจด้วยว่า จิตที่เป็นสมาธิแนบแน่น เช่น ฉานจิตต่าง ๆ นั้นไม่สามารถพิจารณาอะไรได้ มหากุศลจิตที่มั่นคงยาวนานหรือจิตที่เป็นฉานจิตระดับสูง ๆ นั้นเป็นเพียงอุปนิสัยปัจจัย ต่อการเจริญสติปัฏฐาน เท่านั้น ส่วนจิตที่กำลังเจริญสติปัฏฐานคือ จิตที่กำลังโยนิโสมนสิการในอุปาทานชั้น ๕ หรือจิตที่กำลังทำปริญาญกิจในทุกขสัจอยู่นั้นไม่ใช่ฉานจิต แต่เป็นมหากุศลญาณสัมปยุต แม้พระโพธิสัตว์ทั้งหลายก็ต้องออกจากอานาปานสติสมาธิก่อน จึงเจริญวิปัสสนาบรรลुरुยัสจได้ ดังนั้น ผู้ใดเจริญจิตตสิกขาให้บริบูรณ์มากเพียงใด ย่อมเป็นผลดีต่อการเจริญสติปัฏฐานมากเพียงนั้น การเจริญจิตตสิกขานั้นแม้ยังไม่ถึงขั้นฉานจิตแต่ก็เป็นบาทของการเจริญสติปัฏฐานได้ ดังเช่น โยคาวจรประเภทหลุดพ้นด้วยปัญญาวิมุตติทั้งหลาย เป็นต้น แต่ถ้าผู้ใดไม่มีสุจริต ๓ เลย ก็กล่าวได้ว่าสติปัฏฐานก็เจริญไม่ได้เลยเช่นกัน เพราะทวาริต ๓

เป็นกิเลสหยาบที่จำเป็นต้องขจัดให้ เบาบางลงก่อน ดังที่พระองค์
ตรัสไว้ใน ม. นุ. ปาสาธาสิสูตร ว่า

“ ธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ (อริยสัจ ๔) นั้น คนผู้มีราคะ

โทสะหนาแน่น ตรัสรู้ตามไม่ได้โดยง่าย ”

ดังนั้น ผู้มีทุจริต ๓ มาก ๆ จึงเจริญสติปัญญาไม่ได้ แต่ถ้า
ยังอยู่ในขั้นการศึกษาปริยัติ ยังเป็นขั้นการตั้งสมุสตะ แม้สุจริต ๓
ยังไม่บริบูรณ์ คือ มีบ้างไม่มีบ้าง อย่างที่เรา ๆ ท่าน ๆ กำลังเป็นอยู่
ขณะนี้ก็ไม่เป็นอุปสรรคต่อการศึกษาปริยัติขั้นสูง ๆ และจำเป็นต้อง
เรียนรู้ตลอดโครงสร้างพระธรรมด้วย

อนึ่งผู้ใดต้องการทราบสุจริต ๓ มีบ้างหรือยัง ก็ให้ดูว่า
เมื่อท่านได้รับอารมณ์ทางทวารใดทวารหนึ่ง ท่านมีสติพอที่จะ
โยนิโสมนสิการให้จิตเป็นกุศลได้บ้างไหม ถ้าทำได้ แสดงว่าท่าน
พอมีสุจริต ๓ แล้ว ตัวอย่าง เช่น การน้อมจิตให้เป็นกุศล คือ
ให้เป็นไปในสิกขาใดสิกขาหนึ่ง เช่น เมื่อเห็นอาหารนำรับประทาน
ซึ่งปกติจิตจะเป็นอกุศลประเภทโลภะ แต่ถ้ามนสิการถึงความ
ปฏิกูลของอาหาร คือ เห็นว่าปฏิกูลตั้งแต่การแสวงหา ปฏิกูลเมื่อ
อยู่ในปาก อยู่ในกระเพาะ อยู่ในลำไส้ จนถูกขับถ่ายออกมา
ส่วนปฏิกูลทั้งสิ้น หรือจะรำพึงถึงความทุกข์ยากของสัตว์โลกในการ

แสวงหาอาหาร การมนสิการเช่นนี้เป็นโยนิโสมนสิการ จิตขณะนั้น เป็นกุศลเพราะมนสิการตรงตามสภาวะธรรม เมื่อจิตเป็นกุศลแล้ว ขณะนั้นจะกล่าวคำใดออกมาก็ล้วนเป็นวจีสัจจริตหรือเมื่อกาย เคลื่อนไหวจะทำอะไร เช่น จี๊ให้ดูเป็นต้น นั่นก็เป็นกายสุจจริต ท่านลองสำรวจตัวเองดูเถิด ว่าท่านพอมีสุจจริต ๓ บ้างหรือยัง

เมื่ออารมณ์เป็นปฏิฆนิमित เช่น เห็นภาพคนร้ายกำลังถูกจับ ไปลงโทษ ปกติแล้วปฏิฆนิमितย่อมเป็นปัจจัยแก่โทสะ แต่ถ้า โยนิโสมนสิการถึงสังสารวัฏอันยาวไกลข้างหน้า トラบใดที่เรา ยังต้องวนเวียนอยู่ในวัฏฏะ ใคร ๆ ก็อาจทำผิดเช่นนี้ได้ โอกาสที่ ทุกคนจะได้รับโทษอย่างนี้ยังมีอยู่ เราทุกคนจึงไม่ควรประมาท การตริคไปในเรื่องกรรมและผลของกรรมเช่นนี้ เป็นมหากุศล ญาณสัมปยุต เป็นกัมมัตสกตาสัมมาทิฎฐิ ทำให้เกิดกรุณาขึ้นได้ นี่เป็นการเจริญ มโนสุจจริต ที่มราวาสก็เจริญได้ ถ้าผู้ใดโยนิโสมนสิการได้เช่นนี้ ขณะนั้นท่านก็พอมีสุจจริต ๓ บ้างแล้ว

ตัวอย่างที่ยกมา เมื่อบุคคลประสบกับศุภนิमितหรือ ปฏิฆนิमितแล้วโยนิโสมนสิการให้เป็นมโนสุจจริตได้นั้น ท่านปฏิบัติ ได้บ้างหรือยัง แม้จะเป็นสิ่งที่ยากแต่ก็สามารถอบรมได้ เพราะจิต

เป็นธรรมที่ฝึกได้ อบรมได้ ดังที่พระองค์ตรัสไว้ใน อง. เอก.
ข้อ ๒๓ ดังนี้

**“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่สังเกตเห็นธรรมอื่น
แม้อย่างหนึ่งที่อบรมแล้ว ย่อมควรแก่การงานเหมือนจิต
จิตที่อบรมแล้ว ย่อมควรแก่การงาน ”**

สุจริต ๓ ก็คือ ศีลสัมปทาและสมาธิสัมปทา ซึ่งมีอินทริย-
สังวรเป็นปัจจัย แม้ในขณะ ๑๕ ที่เป็นข้อปฏิบัติของพระพุทธรองค์
ก็มีอินทริยสังวรอยู่ด้วย แสดงว่าอินทริยสังวรเป็นปฏิบัติ
ที่เป็นพื้นฐานของการเจริญกุศลที่สำคัญยิ่ง ดังใน อรรถกถา ขุ. เถร.
ปาราปริยเถรคาถา หน้า ๒๖ แสดงอินทริยสังวรไว้ ดังนี้

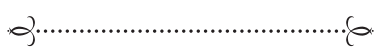
**“ เพราะเหตุที่อินทริยสังวรบริบูรณ์ ย่อมทำให้
ศีลสัมปทาบริบูรณ์ ศีลสัมปทาบริบูรณ์ ย่อมทำให้
สมาธิสัมปทาบริบูรณ์ สมาธิสัมปทาบริบูรณ์ ย่อมทำให้
ปัญญาสัมปทาบริบูรณ์ ฉะนั้น การรักษาอินทริย จึงเป็น
มูลรากแห่งการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนโดยแท้ ”**

ผู้ปฏิบัติธรรมจำเป็นต้องเจริญธรรมอันเป็น
พื้นฐานก่อนการเจริญวิปัสสนา นั่นคือ สุจริต ๓ โดยเฉพาะ
มโนสุจริต มโนสุจริตได้แก่กุศลจิต การทำให้กุศลจิตเกิดได้บ่อยๆ

เกิดติดต่อกันนาน ๆ นั้นไม่ใช่ทำได้ง่ายเลย ปกติผู้ไม่เคยอบรมจิตมาก่อน ย่อมเป็นไปได้ในอกุศลเสียส่วนใหญ่ ยิ่งฆราวาสผู้ครองเรือนที่ดี หรือ พระภิกษุทั่วไปยุคนี้ ที่ต้องอยู่ในสิ่งแวดล้อมเช่นนี้ก็ดี จะรักษาจิต ให้เป็นกุศลต่อเนื่องกันนาน ๆ จึงทำไม่่ง่ายนัก แต่ถ้าผู้ใดมีศรัทธา มีความเพียรจริง ๆ แล้ว ก็สามารถฝึกได้ แม้จะไม่ยาวนานถึง ฌานจิต แต่ก็อบรมให้ยาวนานขึ้นได้ สุจริต ๓ จึงจะค่อย ๆ บริบูรณ์ พระองค์ทรงดำนิ ผู้ปล่อยจิตให้เป็นอกุศล ดังใน อภ. จตุกก. ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเดินอยู่ก็ดี ยืนอยู่ก็ดี นั่งอยู่ก็ดี นอนอยู่ไม่หลับก็ดี เมื่ออกุศลวิตกเกิดขึ้นแล้ว ภิกษุ ไม่ทำให้ลึ้น ให้หายไปเสีย เราเรียก (เธอ)ว่า เป็นผู้ไม่มี อาตาปะ (ความเพียร) เป็นคนเกียจคร้าน มีความเพียรอันทราม เธอพึงกระทำความอุตสาหะ พึงกระทำความไม่ย่อท้อ พึงกระทำความเพียรเพื่อเผากิเลส พึงกระทำความเป็นผู้กล้า พึงกระทำความเพียรให้ติดต่อกัน”

พระสูตรนี้ชี้ว่าสุจริต ๓ จำเป็นมาก เพราะผู้ใดยังหนาแน่น ไปด้วยอกุศลวิตกหรือมิจฉาสังกัปปะ ผู้นั้นเจริญวิปัสสนาไม่ได้

ความทรงจำพระธรรม

การศึกษาและการปฏิบัติธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้เริ่มต้นด้วยการคบสัทบุรุษเพื่อฟังธรรม เป็นการฟังเรื่องไตรสิกขานั้นเอง เมื่อฟังเข้าใจแล้วยังต้องทรงจำไว้ด้วย จึงจะปฏิบัติไปตามลำดับไตรสิกขาได้ พระพุทธองค์ทรงเน้นเรื่องความทรงจำมาก เมื่อพูดถึงความทรงจำแล้ว คนส่วนใหญ่ยุคนี้ต้องใช้เวลาไปในการทรงจำวิชาทางโลก ๆ หรือใช้พลังความคิดไปในเรื่องการทำมาหากินเสียส่วนใหญ่ จึงเหลือเวลาที่จะมาเรียนรู้เรื่องไตรสิกขาจำกัดเต็มที ดังนั้น เมื่อพูดถึงการเรียนธรรมะต้องมีการทรงจำด้วยแล้ว ยิ่งเป็นการทวนกระแสความรู้สึทักของคนยุคนี้จริง ๆ การศึกษาทางธรรมนั้นแตกต่างจากการศึกษาวิชาทางโลกมาก ทางโลกศึกษาเพื่อสนองโลภะเพื่อแสวงหาวัตถุกาม แต่ทางธรรมศึกษาเพื่อกำจัดโลภะ ศึกษาเพื่อสละวัตถุกาม ฉะนั้นจึงไม่ใช่ของง่ายที่จะชักชวนให้ผู้มาศึกษาพระธรรมแล้วยังต้องทรงจำไว้ด้วย

พระพุทธองค์ตรัสเน้นความสำคัญในการทรงจำพระธรรมวินัยไว้หลายแห่ง เพราะมีความสำคัญมาก เหตุผลก็คือ เมื่อทรงจำได้

ยอมอ่อนน้อมนำธรรมนั้นพิจารณา หรือนำมาโยนิโสมนสิการได้
เมื่อโยนิโสมนสิการได้ยอมทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ดังที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน ขุ. อิติ. ปฐมเสข สุตร ดังนี้

“ ภิกษุตั้งไว้ซึ่งโยนิโสมนสิการ พึงบรรลุนิพพานอันเป็นที่สิ้นไปแห่งทุกข์ได้ ”

ใน ม. ม. ทีภาควิสุทธิตร พระองค์ตรัสเรื่องความทรงจำ ดังนี้

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การตั้งอยู่ในอรรถผล ย่อมมีได้
ด้วยการศึกษาโดยลำดับ ด้วยการกระทำโดยลำดับ ด้วยการ
ปฏิบัติตามลำดับอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรใน
ธรรมวินัยนี้เกิดศรัทธา ย่อมเข้าไปใกล้ เมื่อเข้าไปใกล้แล้ว
ยอมนั่งใกล้ เมื่อนั่งใกล้แล้วย่อมเจียโสตลง เมื่อเจียโสตลงแล้ว
ยอมฟังธรรม เมื่อฟังธรรมแล้วยอมทรงจำธรรมไว้
เมื่อทรงจำธรรมไว้แล้ว ย่อมพิจารณาธรรมที่ทรงจำไว้
เมื่อพิจารณาเนื้อความอยู่ ธรรมย่อมทนได้ซึ่งความพินิจ
เมื่อธรรมทนต่อความพินิจได้อยู่ ฉันทะย่อมเกิด เมื่อฉันทะ
เกิดแล้วย่อมอุตสาหะ เมื่ออุตสาหะแล้ว ย่อมไตร่ตรอง

เมื่อไตร่ตรองแล้วย่อมตั้งความเพียร เมื่อมีตนส่งไปแล้ว
ย่อมกระทำให้แจ้งชัดซึ่งบรมสัจจะด้วยกาย และย่อม
แทงตลอดเห็นแจ้งบรมสัจจะนั้น ด้วยปัญญา คุณ่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ศรัทธากัถิ การเข้าไปใกล้กัถิ การนั่งใกล้กัถิ
การเงี้ยวสอดลงกัถิ การฟังธรรมกัถิ การทรงจำธรรมกัถิ
การพิจารณาเนื้อความกัถิ ธรรมอันทนได้ซึ่งความพินิจกัถิ
ฉันทะกัถิ อุตสาหะกัถิ การไตร่ตรองกัถิ การตั้งความเพียรกัถิ
นั้น ๆ ไม่ได้มีแล้ว เธอทั้งหลายย่อมเป็นผู้ปฏิบัติพลาด
ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติผิด คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย โมฆบุรุษเหล่านี้
ได้หลีกไปจาก ธรรมวินัยนี้ไกลเพียงไร ”

(บรมสัจจะ คือ พระนิพพาน ด้วยกาย คือ เจตสิกทั้งหลาย
ที่สัมปยุตด้วยปัญญาในองค์มรรค)

ดังนั้น ผู้ใดศึกษาปริยัติแล้วไม่ทรงจำหรือมีความเห็นว่
ความทรงจำพระธรรมไม่จำเป็นแล้ว ผู้นั้นก็จะถูกพระพุทธองค์
ทรงตำหนิว่าเป็น โมฆบุรุษ เป็นผู้ได้หลีกไปจากธรรมวินัยนี้
ไกลเพียงใด

พระสูตรที่ยกมาแสดงนี้ พระองค์ทรงย้ำเรื่องการทรงจำพระธรรมว่า มีความสำคัญมาก ดังนั้น ท่านทั้งหลายจึงควรสำรวจดูว่า การปฏิบัติธรรมของท่านได้ข้ามขั้นตอนนี้ไปหรือเปล่า เช่น ฟังธรรมแล้วไม่คิดที่จะทรงจำไว้เลย เป็นต้น เหตุผลที่พระพุทธรองค์ให้ทรงจำพระธรรมก็เพราะในขั้นการปฏิบัติธรรมที่สูง ๆ ขึ้นไปถึงขั้น ตีรณปริยญา เป็นการกำหนดรูปร่างรูปด้วยการพิจารณา ไตร่ตรอง ดังปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ที่กล่าวถึง **พระภิกษุ ไตร่ตรองธรรมมานาน ๆ ติดต่อกันเป็นวันเป็นคืนก็มี** ถ้าหากเราทรงจำอะไรไม่ได้ตั้งแต่เริ่มต้นแล้ว สุตมยปัญญาหรือ ญาตปริยญาไม่มีแล้ว การพิจารณาอุปาทานขั้น ๕ ในขั้นตีรณปริยญาเพื่อประจักษ์แจ้งในไตรลักษณ์ ก็ไม่ได้ ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ว่า การเจริญวิปัสสนาจะขาดขั้นการทรงจำพระธรรมไม่ได้ เพราะเป็นขั้นตอนที่สำคัญมาก ทุกแห่งในพระสูตรเมื่อกล่าวถึงการฟังเมื่อใด จึงมิใช่ฟังเพียงผ่านไปเท่านั้น ต้องหมายถึงการฟังแล้วทรงจำไว้ด้วย ดังที่พระองค์ตรัสบ่อย ๆ ดังนี้

๑ มัชฌิมนิกาย อุपरินิฆนตสั กั ปิณฑปาตปาริสุทธิสูตร ข้อ ๘๓๘-๘๕๑

“ ธรรมทั้งหลายอันพวกเธอสดับแล้ว ทรงจำแล้ว คล่องปากแล้ว เฟ่งตามด้วยใจแล้ว ทางตลอดดีแล้วด้วย ญาณ ” หรือทรงเตือนว่า “ ภาณูยอมเข้าไปเฟ่งซึ่งเนื้อความ แห่งธรรมทั้งหลายที่ตนทรงไว้แล้ว เมื่อเธอเข้าไปเฟ่งอยู่ซึ่ง เนื้อความ ธรรมยอมทนต่อการเฟ่ง ”

คำว่า เฟ่ง ไม่ใช่การจดจ้องดูอะไรให้ชัด ๆ อย่างความหมาย ในภาษาไทยใน ขุ. เถร. อรรถกถา ปาราปริยเถรคาถาที่ ๒ อธิบายไว้ดังนี้

“ บทว่า ฌายโน หมายถึงผู้มีการเฟ่งเป็นปกติ คือ เป็นผู้ประกอบในโยนิโสมนสิการ ”

การทรงจำพระธรรมเป็นปัญญาเบื้องต้นที่สำคัญมาก พระสารีบุตรเถระแสดงใน ขุ. ปฎิ. อภิญาญยนิทเทส ข้อ ๒๕ กล่าวว่า

“ ปัญญาอันเป็นเครื่องทรงจำธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว เป็นเครื่องรู้ชัดซึ่งธรรมที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า ธรรมเหล่านี้ ควรรู้อีก ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ ธรรมเหล่านี้ควรละ เป็นต้น ชื่อว่าสุตมยปัญญา ”

ถ้าจะถามว่า ศาสนาที่แท้จริง คือ อะไร คำตอบก็คือ คำสอนของพระศาสดา ถ้าคำสอนนั้นยังมีผู้ศรัทธาอยู่ มีการทรงจำ คำสอนไว้ได้ ศาสนานั้นก็ยังคงดำรงอยู่ได้ ตรงกันข้าม ถ้าคำสอนของ พระพุทธศาสนาไม่มีการเรียน ไม่มีการทรงจำคำสอนของศาสนา ศาสนานั้นก็ชื่อว่าสิ้นสูญไปแล้ว ในสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ พระองค์ทรงดำเนินกฤษฎีการศึกษา พระธรรม แล้วไม่ทรงจำไว้ ดังปรากฏใน ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ข้อ ๒๘ ดังนี้

“ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โลกุททายีเรียนธรรม
มีประมาณน้อยแท้ หนึ่ง มิได้ทำการท่องเลย
การเรียนปริยัติอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วไม่ทำการ
ท่องปริยัตินั้น เป็นมลทินแท้ ”

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญยกย่อง ผู้ทรงจำ พระธรรมได้มาก ผู้นั้นชื่อว่าเป็นพหูสูต ลักษณะของผู้เป็นพหูสูต ทรงแสดงไว้ใน คัมภีร์ มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เศษปฏิปทาสูตร ข้อ ๓๑ ดังนี้

“ ผู้เป็นพหูสูต คือผู้ทรงธรรมที่ได้ดับแล้ว สังสม
ธรรมที่ได้ดับแล้ว ธรรมเหล่าใดงามในเบื้องต้น งามใน
ท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ
พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ บริบูรณ์สิ้นเชิง ธรรมทั้งหลาย
เห็นปานนั้น อันท่านได้ดับมามาก ทรงจำไว้ได้ สังสมด้วย
วจา ตามเพ่งด้วยใจ แหงตลอดด้วยดีด้วยทิวณฺฐิ ”

นี่คือลักษณะของผู้เป็นพหูสูต การทรงจำพระธรรมไว้ได้
เป็นคุณสมบัติที่สำคัญประการหนึ่งของสัตบุรุษ เป็นคุณสมบัติ
ของบุคคลที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นคุณสมบัติของ
ผู้ที่จะตรัสรู้ตาม พระองค์ยังตรัสไว้ในมงคลสูตรว่า ผู้เป็นพหูสูต
ผู้ทรงจำพระธรรมไว้ได้มาก เป็นอุดมมงคล เพราะฉะนั้น
การทรงจำพระธรรมจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง จากพระสูตรดังกล่าว
แสดงให้เห็นความสำคัญและลักษณะของการทรงจำไว้
อย่างละเอียด นอกจากจะทรงจำไว้ได้แล้วยังต้องเข้าใจทั้งอรรถ
และพยัญชนะ ทั้งคล่องปาก ชื่นใจ จึงจะเป็นปัญญาขั้นการฟังที่
สมบูรณ์ เป็น สุตมยญาณ ดังแสดงไว้ใน อรรถกถา สุตมยญาณนิกเทศ
หน้า ๓๗ ดังนี้

“ บทว่า สุตมเย ญาณํ ความว่า ปัญญาที่ปรารถนา
พระสังฆกรรม คือ สุตะนี้ที่รู้แล้ว ทรงจำไว้ได้แล้ว กระทำ
ให้เป็นอารมณ์ เป็นไปแล้วในครั้งแรกและครั้งต่อ ๆ มา
ปัญญาญาณนั้นย่อมเป็นอันท่านกล่าวแล้วว่า สุตมเย ญาณํ
คือ ญาณอันสำเร็จแล้วด้วยการฟัง ”

อีกพระสูตรหนึ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้ความสำคัญ
ในการทรงจำพระธรรม คือใน อังคุตตรนิกาย อัญญาสิกขา
ปฐมอลังสูตร ข้อ ๑๕๒ พระองค์ตรัสว่า

“ ภิกษุใดเป็นผู้มีความเข้าใจได้เร็วในกุศลธรรม
ทั้งหลาย เป็นผู้ทรงจำธรรมที่ได้ฟังแล้ว พิจารณาเนื้อความ
แห่งธรรมที่ทรงจำแล้ว รู้ธรรมรู้ธรรม ปฏิบัติธรรม
สมควรแก่ธรรม^๑ เป็นผู้มิว้างาม กล่าวถ้อยคำไพเราะ
ประกอบด้วยวาจาของชาวเมืองอันสละสลวยไม่มีโทษ ให้รู้

๑ ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส ข้อ ๕๔๐ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือ
ข้อปฏิบัติตรง ข้อปฏิบัติชอบตามอริยมรรคมีองค์ ๘

ประโยชน์ เป็นผู้ชี้แจงสรรพธรรมจारीให้เห็นแจ้งให้สมาทาน
ให้อาจารย์ร่าเริง ภิกษุนี้ชื่อว่าเป็นผู้สามารถในอันปฏิบัติ
เพื่อประโยชน์แก่กุลแก่ทั้งตนเองและผู้อื่น ”

แม้รราวาสผู้ศึกษาพระธรรม พระพุทธองค์ก็ให้ทรงจำด้วย
ดังใน อัง. อฏฐก. มหานามสูตร ข้อ ๑๑๕ ตรัสไว้ ดังนี้

“ คุณอนมทานม เมื่อใดแล อุบาสกเป็นผู้ใคร่เพื่อการฟัง
สังฆธรรม และชักชวนผู้อื่นในการฟังสังฆธรรม ๑ ตนเอง
เป็นผู้ทรงจำธรรมที่ตนฟังแล้ว ชักชวนให้ผู้อื่นเพื่อทรงจำ
ธรรม ๑ ๆ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล อุบาสกชื่อว่า
เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน และเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ”

ความทรงจำพระธรรมไว้ได้มีความสำคัญมาก ดังใน
มังคลัตถทีปนี (ฉบับมหามกุฏฯ ข้อ ๑๑๖-๑๑๗ และ ๑๒๑- ๑๒๓)
กล่าวด้วยพหูสูตจะ กล่าวไว้ว่า

“ ความเป็นผู้มีสุตะมาก ชื่อพหูสูตจะ คือ เป็นผู้ทรงจำ
คำสอนของพระศาสดา ภิกษุใดเรียน พระพุทธวจนะแล้ว
ยอมเป็นอย่างไรที่ตนเรียนมาแล้วนั้นแหละ เมื่อไม่ทำการ

ศักราชตั้ง ๑๐ ปี ตั้ง ๒๐ ปี ก็ไม่เลือนหาย ภิกษุนี้ชื่อว่าเป็น
ผู้ทรงสุตะ (ฎีกา อรรถเวลาสูตร คำว่า สุตะหมายถึง ปริยัติธรรม)
การทรงสุตะไว้มากเป็นอุดมมงคล เพราะเป็นเหตุให้ ละอกุศล
กรรม ๑ บรรลุกุศลกรรม ๑ และเป็นเหตุทำให้แจ้งซึ่ง
ปรมัตถสัจจะ ๑ (นิพพาน) ”

ความทรงจำพระธรรมก็เป็นปัจจัยในการตรัสรู้ ดังใน
อภ. นวก. สัมโพธิสูตร กล่าวไว้ว่า “ ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งธรรม
เครื่องตรัสรู้ เจริญขึ้นได้ คือ มีมิตรดี มีสหายดี ๑ มีศีล สำรวม
ในปาติโมกข์โจจร ๑ เป็นผู้ได้โดยไมยาก (ทรงจำดี) ซึ่งสืลลภา
สมาธิภา ปัญญาภา ๑ มีความเพียรในการละอกุศลกรรมเพื่อ
ถึงพร้อมด้วยกุศลกรรม ๑ มีปัญญาพิจารณาความเกิดดับอันเป็น
อริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ๑ เมื่อตั้งอยู่ใน
ธรรม ๕ ประการนี้แล้วพึงเจริญอุสุภะเพื่อละราคะ เจริญเมตตา
เพื่อละพยาบาท เจริญอานาปานสติเพื่อตัดวิตก เจริญอนิจสัญญา
เพื่อละอัสสมิมานะ อนัตตสัญญาย่อมนปรากฏแก่ผู้ได้อนิจสัญญา
ผู้ได้อนัตตสัญญาย่อมนบรรลุนิพพาน ”

ผู้เจริญวิปัสสนาทั้งหลาย ควรจดจำพระธรรมบางบทหรือบางพระสูตรไว้บ้าง เพราะการเจริญวิปัสสนาเป็นเรื่องของการใคร่ครวญ การวิจัยธรรม จึงมีการเพ่งพินิจพิจารณาธรรมที่ทรงจำไว้แล้ว ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “เธอเพ่งอยู่ซึ่งเนื้อความที่จำไว้แล้ว ธรรมย่อมทนต่อการเพ่ง” ฉะนั้น ผู้ใดกำลังเจริญวิปัสสนาโดยมีอุปาทานจันท์ ๕ จันท์ใดจันท์หนึ่งเป็นอารมณ์นั้นหมายถึงผู้นั้นกำลังพิจารณาไตร่ตรอง กำลังโยนิโสมนสิการ กำลังเพ่งวิปัสสนารมณ์อยู่ ถ้าไม่เคยจดจำพระธรรมจากปริยัติมาก่อน ผู้นั้นจะพิจารณา จะวิจัยเพื่อกำหนดครอบรู้ในธรรมชั้นตรีนปริยญาได้อย่างไร ท่านจะพบธรรมที่ทนต่อการเพ่งได้อย่างไร

ใน อภ. สตุตถก. ชัมมัณฺณสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

“บุคคลที่ตั้งใจฟังธรรมมี ๒ พวก คือ พวกหนึ่งฟังธรรมแล้วทรงจำไว้ อีกพวกหนึ่งฟังธรรมแล้วไม่ทรงจำไว้ บุคคลที่ฟังแล้วไม่ทรงจำธรรมไว้ ฟังถูกติเตียนด้วยเหตุ นั้น ๆ (ส่วน) บุคคลที่ฟังแล้วทรงจำธรรมไว้ ฟังได้รับความสรรเสริญด้วยเหตุ นั้น ๆ” เรา ๆ ท่าน ๆ ทั้งหลายผู้ศึกษาพระธรรมไม่ควรถูกพระพุทธองค์ทรงติเตียนในเรื่องนี้

ความทรงจำพระธรรมมีอุปการะมาก ดังใน ม. ม. จังกีสูตร
ข้อ ๖๕๕ พระองค์ตรัสกับกาปทิกมาณพ ไว้ว่า

“ ดูก่อนภราทวาชะ การทรงจำธรรมไว้ได้ มีอุปการะมาก
แก่ปัญญาเครื่องใคร่ครวญเนื้อความ ถ้าไม่ฟังทรงจำเนื้อ
ความนั้น ก็ฟังใคร่ครวญเนื้อความนั้นไม่ได้ แต่เพราะทรงจำ
ธรรมไว้ จึงใคร่ครวญเนื้อความนั้นได้ ฉะนั้น การทรงจำธรรม
ไว้จึงมีอุปการะมากแก่ปัญญา ”

พระพุทธพจน์ดังกล่าว พระองค์ตรัสไว้ตรง ๆ ว่า
เพราะทรงจำพระธรรมได้ จึงพิจารณาเนื้อความนั้นได้ ตรงกันข้าม
ถ้าจำอะไรไม่ได้เลย ก็พิจารณาธรรมอะไรไม่ได้เลยเช่นกัน ดังนั้น
จึงควรให้ความสำคัญคำสอนข้อนี้ แม้บางท่านไม่มีความสามารถ
ในการทรงจำพระธรรม จะเนื่องด้วยเหตุผลใดก็ตาม ก็ไม่ควร
อย่างยิ่งที่จะปฏิเสธพระพุทธพจน์ข้อนี้ เพราะว่า การปฏิเสธ
พระพุทธพจน์ก็ดี หรือการปฏิเสธปริยัติก็ดี นั้นหมายถึงการปฏิเสธ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า มิใช่หรือ เราจึงไม่ควรมีความเห็น
แตกต่างออกไปจากพระธรรมคำสอน แต่ควรตั้งจิตอธิษฐานใน
การทรงจำพระธรรม โดยเริ่มฝึกฝนในการทรงจำ เพียรท่องจำ

เพียรสหายพระพุทธรูปที่สำคัญ ๆ ไว้บ้าง แม้ที่สุดเพียงทรงจำพระพุทธรูปนั้บทสั้น ๆ ได้บทเดียวหรือคาถาเดียวก็อาจเป็นปัจจัยให้บรรลุนิพพานได้ มิฉะนั้นพระพุทธรูปองค์จะไม่ตรัสไว้ในขุ. ธ. ข้อ ๒๕ ว่า “ผู้ทรงจำพระธรรมแม้คาถาเดียวแล้วแทงตลอดจะทั้งหลายได้ ผู้นั้นเป็นผู้ทรงธรรม”

ตัวอย่างของการทรงจำพระธรรมที่น้อยและสั้นที่สุด น่าจะอยู่ในวิสัยที่บุคคลทั่วไปทำได้ เช่น ความหมายของพระพุทธรูปคุณบทว่า “อรหัง” มีความหมายอย่างหนึ่ง คือ ผู้ทำลายข้าศึกคือกิเลส เมื่อทรงจำไว้ได้แล้ว จึงนำมาตรึก นำมาพิจารณาพร้อมกับปริยัติที่เรียนมา ก็จะเข้าถึงความหมายของบทว่า การทำลายข้าศึกคือกิเลส ได้แก่การกำจัดโลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเปรียบเสมือนปาปมิตรภายใน เป็นข้าศึกภายใน เป็นศัตรูภายใน เป็นมลทินภายใน เมื่อทำลายกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว สภาพจิตในชีวิตประจำวันของผู้หมดกิเลสย่อมเป็นมหากิริยาจิตที่ประกอบด้วยโสภณเจตสิก มีอโลภะ อโทสะ ศรัทธา สติ หิริ โอตตัมปะ ฯลฯ เป็นจิตที่สงบ ผ่องใส อ่อนโยน เยือกเย็น มีความสงบสุขอย่างยิ่งในทุกอิริยาบถ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำจัดกิเลสดังกล่าวได้หมดสิ้นแล้ว

มหากิริยาจิตในชีวิตประจำวันของพระองค์จึงประกอบด้วย
ความเมตตา ความกรุณา มีความสงบ เยือกเย็นยิ่งนัก พระองค์จึง
ได้รับคำสรรเสริญยกย่องว่า เป็นผู้ดับความเร่าร้อนได้แล้ว
เป็นผู้เยือกเย็นดุจห้วงน้ำ ดังพรรณนา ไว้ใน ขุ. สุ. สุนทริกสูตร
จะเห็นได้ว่า เพียงจำความหมายของคำว่า อรหัง ได้ ก็พอที่จะนึกถึง
ภาพพระพุทธองค์ได้ เจริญพุทธคุณ ได้บ้าง

เมื่อผู้ใดทรงจำพระธรรมไว้ได้ ผู้นั้นย่อมเจริญวิปัสสนาได้
ตัวอย่าง เช่น ทรงจำสภาวะลักษณะของทุกขสังขว่า มีลักษณะ
เปี้ยคเปี้ยน (ปีพัญญโฐ) มีลักษณะถูกปัจจัยปรุงแต่ง (สังขัตถุโฐ)
มีลักษณะเผารนให้เร่าร้อน (สันตাপัญญโฐ) มีลักษณะไม่เที่ยง
(วิปริณามัญญโฐ) ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นอายตนะภายใน
เป็นทุกขสังข เมื่อนำธรรมใดธรรมหนึ่งมาพิจารณา เช่น ตา เป็นต้น
ผู้นั้นก็พิจารณา จักขุ ในชั้นไตรณปริณญาได้ ดังตัวอย่างย่อ ๆ ดังนี้

ปีพัญญโฐ สภาวะลักษณะเปี้ยคเปี้ยน ทุกคนคงจำได้ว่าตา
เคยเจ็บ เคยมีผงเข้าตา บางท่านเคยเกิดอุบัติเหตุที่ตา บางท่านเคย
ถูกผ้าตัดตา หรือภาระที่จะต้องดูแลรักษาทนต์นอมตา ต้องหาแว่น

สารพัดให้ตา ทุกคนถูกตาเบียดเบียนมาแล้ว หนักบ้าง เบาบ้าง
ทั้งนั้น มิใช่หรือ ?

สังขตฺถุโร สภาวลักษณะปัจฉัยปรุ้งแต่ง ตา (จักขุประสาทะ)

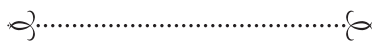
จะเกิดอยู่อย่างอิสระลอย ๆ แต่ลำพังไม่ได้ ต้องอาศัยปัจฉัยจำนวน
มากมา **ปรุ้งแต่ง** ผู้ศึกษาพระอภิธรรมมาแล้วคงตอบได้ทันทีว่า
ตามีกรรม มีจิต มีอตุ มีอาหารเป็นปัจฉัยปรุ้งแต่ง ตาประกอบด้วย
รูป ๕ กลาป มีรูปทั้งสิ้น ๕๔ รูป แต่ละรูปสนับสนุนกันก็มี
เป็นปฏิปักษ์ขัดแย้งกันก็มี แม้ผู้ไม่เคยเรียนพระอภิธรรมมาก่อน
เพียงอาศัยความรู้ทางโลก ๆ ก็พอจะรู้ได้ว่า ตา ต้องการสารอาหาร
เช่น วิตามิน เอ เป็นต้น ตา ต้องการอตุและแสงสว่างพอดี ๆ
ตาจึงต้องมีแว่นกันแดด ตาผู้ใดจะดีหรือไม่ดี งามหรือไม่งาม พิการ
หรือไม่พิการ ก็เพราะมีกรรมเป็นตัวปรุ้งแต่ง เมื่อตาต้องอาศัย
ปัจฉัยปรุ้งแต่งมากอย่างนี้ เมื่อปัจฉัยใดปัจฉัยหนึ่งเปลี่ยนแปลงไป
ย่อมเกิดผลกระทบกระเทือนถึงตาแน่นอน ไม่มากก็น้อย จึงหา
ความยั่งยืน หาความมั่นคงอะไรจากตาไม่ได้เลย ตาจะบอดได้ทันที
ถ้าเป็นอุปมาตกรรมมาตัดรอน จะเห็นได้ว่าคนไข้สองราย
เป็นโรคตาเดียวกัน รักษาด้วยยาเหมือนกัน คนหนึ่งหายแต่อีกคน
หนึ่งไม่หาย ทั้งนี้เพราะกัมมปัจฉัยปรุ้งแต่งแต่ละคนต่างกัน

สันตปาฏิฐ สภาวะลักษณะ เปรณให้เร้าร้อน เพราะตาชอบ แสวงหานิมิตแปลก ๆ ใหม่ ๆ ตาไม่ชอบนิมิตซ้ำ ๆ เมื่อ ศุภนิมิต กระทบตา จิตก็เป็นโลภะ เมื่อปฏิฆนิมิตกระทบตา จิตก็เป็นโทสะ ตาเป็นทวารที่สำคัญมาก ทำให้จิตเป็นอกุศลมากกว่ากุศล อกุศล เป็นธรรมชาติทำให้เกิดความเร้าร้อน ตาจึงเป็นตัวการสำคัญที่นำ ความเดือดร้อนมาให้เสมอ ๆ เช่น เห็นแล้วโกรธ เห็นแล้วรัก เห็นแล้วริษยา เห็นแล้วถึงกับทำร้ายฆ่ากันก็มี ตา จึงเปรณสัตว์โลก ผู้ยังมีอุปาทานทั้งหลายให้เร้าร้อนอยู่ตลอดเวลา

วิปริณามัญญฐ สภาวะลักษณะไม่เที่ยง ตาอยู่ได้ด้วยปัจจัย จำนวนมากดังกล่าวมาแล้ว ปัจจัยเหล่านั้นก็หาเที่ยงไม่ แล้วตา จะเที่ยงได้อย่างไร ตาเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอคงเห็นกันอยู่แล้ว โดยเฉพาะผู้สูงอายุทั้งหลายสามารถพิจารณาเห็นได้ แต่ก่อน ไม่ต้องใช้แว่น บัดนี้ต้องใช้ทั้งแว่นสายตาไกล สายตาคใกล้ และในที่สุด ก็ต้องละทิ้งทั้งแว่นและทิ้งทั้งตา ละทิ้งทุกสิ่งทุกอย่างพระผู้มี- พระภาคเจ้าทรงตั้งคำถามภิกษุเสมอว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตาเที่ยงหรือ ไม่เที่ยง ภิกษุตอบว่า ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า พระองค์ทรงถามต่อไปว่า ก็ตาไม่เที่ยงเป็นสุขหรือเป็นทุกข์เล่า ภิกษุตอบว่า เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า พระองค์ตรัสต่อไปว่า ก็ตาไม่เที่ยงด้วยเป็นทุกข์ด้วย

ควรหรือที่เธอจะเห็นว่า ตาเป็นของเรา ภิกษุตอบว่า ไม่ควร พระเจ้าข้า ฯลฯ”

จะเห็นได้ว่าการทรงจำพระธรรมไม่มากนัก เพียงจดจำแต่หัวข้อซึ่งอยู่ในวิสัยที่ทุกคนทำได้ ยังสามารถโยนิโสมนสิการได้
อย่างนี้ ด้วยความศรัทธาเชื่อมั่นในคำสอนของพระพุทธองค์
ข้าพเจ้าจึงเริ่มท่องจำพระธรรมที่เป็นเรื่องสำคัญ ๆ ไว้บ้าง แม้อายุ
ย่างเข้าปีที่ ๗๐ แล้วแต่ก็หาเป็นอุปสรรคที่จะปฏิบัติตามคำสอน
ของพระองค์ไม่ และทุกครั้งเมื่อนำพระธรรมที่ทรงจำไว้ได้
มาตริกหรือนำมาสาธยาย ก็ทำให้จิตเป็นกุศลมากขึ้น มีความสงบ
มากขึ้น จึงมั่นใจได้ว่าเราก็มีพระธรรมเป็นสรณะแล้ว เมื่อบางช่วง
ของชีวิต ต้องเผชิญกับวิกฤติการณ์ร้ายแรง ก็จะช่วยให้ไม่หวั่นไหว
ไปในโลกธรรมจนเกินไปนัก และเมื่อชีวิตต้องโลดเล่นโศจรโกลี
เตียงนอนสุดท้ายเข้าไปทุกที พระธรรมที่ทรงจำไว้นี้แหละจะเป็น
ที่พึ่งอย่างดีเลิศในยามคับขัน จะช่วยปลุกปลอบใจไม่ให้หวั่นไหว
ในมรณภัยจนเกินไปนัก จึงขอชวนเชิญท่านทั้งหลาย ได้โปรด
ทรงจำพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์เถิด เพื่อประโยชน์
แก่ตัวท่านเองและเพื่อช่วยกันสืบพระศาสนาของพระพุทธองค์ด้วย

สติกับความทรงจำ

เมื่อเราอ่านพระสูตรต่าง ๆ จะพบข้อความที่อธิบายคำว่า ผู้มีสติ หมายถึงเป็นผู้ประกอบด้วยสติและปัญญาเครื่องรักษาตน เป็นอย่างยิ่ง ระลึกได้ ตามระลึกได้ แม้กรรมที่ทำไว้แล้วนาน แม้ถ้อยคำที่พูดไว้แล้วนาน^๑ ในวิสุทธิมรรค ปัญญาภิเทศ อธิบายลักษณะสติ ดังนี้

อภิลาปน ลกฺขณา	มีการไม่เลอะเลือน	เป็นลักษณะ
อสมฺโมห รสา	มีความไม่หลงลืม	เป็นกิจ
อารกฺข ปจฺจุปฺภูฐาน	มีการอารักขา	เป็นผล
อิรสฺสฺยา ปทฺฐานา	มีสัญญามั่นคง	เป็นเหตุใกล้

ลักษณะของสติ ๔ ประการที่กล่าวมานี้ เป็นการอธิบายให้เห็นความหมายของสติชัดเจน ครบทุกด้าน เช่นคำว่า ไม่เลอะเลือน ไม่หลงลืม ตามอารักขา ความทรงจำอันมั่นคง

๑ มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสกั์ เสงฺขปฺปฏิปทาสูตร ข้อ ๓๑ หน้า ๔๗

ซึ่งพระนาคเสนเถระ อุปมาให้เห็นลักษณะทั้ง ๔ ของสติให้
พระเจ้ามิลินท์ฟัง ดังนี้

“สติ หมายถึง ไม่เลอะเลือน และอารักขา คือไม่ไขว่เขว
หรือดับสนว่า ธรรมใดเป็นกุศลหรืออกุศล ธรรมใดมีโทษ
หรือไม่มีโทษ ธรรมใดมีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์
ธรรมใดควรเสพหรือไม่ควรเสพ ดุจปริณายกแก้วของ
พระเจ้าจักรพรรดิ เป็นผู้วินิจฉัยอย่างถูกต้องว่า ผู้ใดเป็นมิตร
ผู้ใดเป็นศัตรู แล้วเลือกเฉพาะบุคคลที่เป็นประโยชน์
ผู้เกื้อกูลเข้าเฝ้า นี่เป็นการตามอารักขา พระเจ้าจักรพรรดิ”

สติในที่นี้มีได้หมายถึงสติทั่ว ๆ ไป แต่หมายถึง
สติสัมปชัญญะ เป็นสติที่ประกอบด้วยปัญญา จึงสามารถทำกิจ
ของสติได้สมบูรณ์เต็มที่ ถ้าผู้ใดมีสติสัมปชัญญะ สติก็จะคอยตาม
อารักขาผู้นั้น สติจะเตือนให้รู้จักเลือกว่า อารมณ์ใดมีคุณหรือ
มีโทษ อารมณ์ใดเป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์ อะไรเป็น
สุกกธรรม (hiri โอตตปปะ) อะไรเป็น กัณหาธรรม (อหิริกะ
อนอตตปปะ) ธรรมเหล่าใดควรเสพไม่ควรเสพ สติเหมือนมารดา
ตามปกปักรักษาบุตร นี่เป็นปัญญาเบื้องต้น เป็นสาดตกสัมปชัญญะ

สติ หมายถึง ไม่หลงลืม มีความจำมั่นคง คือ จำได้ ไม่หลงลืมในพระพุทธพจน์ ในเรื่องราวของกุศลธรรมทั้งหลาย ดุจขุนคลังแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นผู้มีความจำดีเยี่ยม ไม่หลงลืม รายงานได้ถูกต้องแม่นยำ ทั้งเข้าเฝ้าว่า ทรัพย์สมบัติในพระคลังมีเท่าใด อาวุธยุทโธปกรณ์ มีเท่าใด ไพร่พลช่างมามีเท่าใด

ผู้ใดทรงจำพระธรรมวินัยไว้ได้มาก เขาก็มีสติระลึกถึงพระธรรมคำสอนได้มาก เช่นระลึกไปในคำสอนเรื่องศีลก็เป็นศีลานุสสติ ถ้าวระลึกไปในพระพุทธรูปก็เป็นพุทธานุสสติ ถ้าวระลึกถึงพระธรรมคำสอนเรื่องโทษของกามก็เป็นสติในสมณะ ถ้าวระลึกไปในคำสอนเรื่อง ขันธ ชาติ อายตนะ เป็นต้น ก็เป็นสติปัญญา ดังนั้น วิธีการฝึกให้มีสติมาก ๆ จึงต้องเริ่มต้นขั้นการศึกษาพระธรรมคำสอน ฝึกท่องจำ ฝึกสาธยายธรรมก่อน ไม่ใช่ตรงไปนั่งหลับตาภาวนาทำจิตให้สงบแล้วคิดว่านี่เป็นการฝึกให้มีสติเหมือนอย่างการฝึกทั่ว ๆ ไปยุคนี้

ความหมายของสติกับความทรงจำแยกกันไม่ได้ ดังที่พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ในคัมภีร์ ชุ. มหา. ข้อ ๘๐๘ ดังนี้

๑. สติ หมายถึง ความระลึก ความระลึกถึงความระลึกเฉพาะ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม ฯลฯ

๒. ผู้มีสติ หมายถึง ผู้เจริญกายนุปลสสนาสติปัญญา ผู้เจริญเวทนานุปลสสนาสติปัญญา ผู้เจริญ จิตตานุปลสสนาสติปัญญา ผู้เจริญธรรมานุปลสสนาสติปัญญา

๓. ผู้มีสติ หมายถึง ผู้เจริญพุทธานุสสติ ผู้เจริญธรรมานุสสติ ผู้เจริญสังฆานุสสติ ผู้เจริญสีตานุสสติ ผู้เจริญจาคานุสสติ เป็นต้น

ในนิทเทศนี้ พระสารีบุตรได้นำเอาข้อความทั้ง ๒ คือ ความระลึกกับความทรงจำ เป็นธรรมที่เกี่ยวข้องกัน นั่นคือ เมื่อทรงจำไว้ได้ก็สามารถระลึกได้ ถ้าทรงจำไม่ได้ก็ระลึกไม่ได้ ซึ่งพระสารีบุตรสรุปไว้สั้น ๆ ดังนี้ “ ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้ไม่หลงลืมธรรมทั้งหลายที่เป็นนิमितแห่งสติ ”

๑ ขุ. มหา. กามสูตรตนิทเทศที่ ๑ ข้อ ๑๔ และ พระไตรปิฎก ฉบับภาษาอังกฤษ พระอภิธรรม ข้อ ๗๕ สติ คือ Mindfulness หมายถึง ความไม่หลงลืม Remembering , Recollection , Not Forgetting

ตัวอย่างนิมิตแห่งสติ เช่น ศีลที่รักษามาดีแล้วย่อมเป็นนิมิตแห่งศีลानุสสติ พระคุณของพระพุทธเจ้าที่ทรงจำไว้ได้เป็นนิมิตแห่งพุทธานุสสติ พระธรรมคำสอนที่ทรงจำไว้ได้เป็นนิมิตแห่งธรรมานุสสติ ชันช์ ชาติ อายุคนะ เป็นต้น เป็นนิมิตแห่งสติปัญญาผู้ที่ทรงจำนิมิตเหล่านี้ไว้ได้แล้ว หมั่นระลึกรวม ๆ จึงชื่อว่า

**“ เป็นผู้เจริญศีลानุสสติ เป็นผู้เจริญพุทธานุสสติ
เป็นผู้เจริญธรรมานุสสติ เป็นผู้เจริญสติปัญญา ”**

จากอรรถกถาดังกล่าว แสดงให้เห็นความสำคัญของการทรงจำพระธรรม ผู้ใดจะเป็นผู้เจริญสติได้มาก สามารถเจริญติดต่อกันได้ยาวนานก็ต้องทรงจำพระธรรมไว้มาก ๆ เมื่ออ่านพระสูตร จะพบข้อความว่า เธอจะมีสติทุกเมื่อ ดังพุทธพจน์ใน ขุ. มหา. กามสูตรตนิทเทศที่ ๑ ข้อ ๒๕ ตรัสไว้ว่า

**“ สัตว์ผู้เกิดมาพึงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ พึงเว้นขาด
กามทั้งหลาย ครั้นเว้นขาดแล้วพึงข้ามโอฆะได้
เหมือนบุคคลวิดน้ำในเรือแล้วไปถึงฝั่งฉะนั้น ”**

อรรถกถา อธิบายความหมายของคำว่า “มีสติทุกเมื่อ” ดังนี้

**“ผู้มีสติทุกเมื่อ ได้แก่เป็นผู้มีสติติดต่อกันยาวนาน
มีสติไม่ขาดระยะ มีสติไม่ขาดสาย”**

ผู้เป็นพหูสูต เป็นผู้ฟังมาก ทรงจำพระธรรมไว้ได้มาก
จึงเป็นผู้ที่สามารถมีสติทุกเมื่อได้

ท่านพระอานนที่เถระเป็นผู้มีความสามารถ
อย่างยอดเยี่ยมในการทรงจำนิมิตแห่งสติ คือ ทรงจำพระธรรม-
วินัยไว้ได้มาก จึงสามารถมีสติระลึกถึงพระธรรมวินัยได้มาก
ได้ทุกเมื่อ พระองค์จึงทรงยกย่องให้เป็นเอตทัคคะ
ในความเป็นผู้มีสติ (อรรถกถา ขุ. อุ. ปฐมโพธิ สุตฺร)

บางท่านอาจสงสัยว่า พระอานนที่เถระมีสติสามารถระลึก
พระธรรมคำสอนในพระไตรปิฎกไว้ทั้งหมดได้อย่างไร ถ้าท่าน
ศึกษาประวัติพระอานนที่เถระอย่างละเอียดแล้วจะพบว่า ท่านเคย
สั่งสมบารมีปรารถนาที่จะเป็นพุทธอุปัฏฐากเมื่อแสนกัปมาแล้ว
ดังนั้น ในชาติสุดท้ายจึงเป็นธรรมภักตาคาริก คือ เป็นผู้รักษาลัง
พระธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายใน
ความเป็นพหูสูต เป็นผู้มีสติ เป็นผู้มีคติ เป็นผู้มีฉิ (ความทรงจำ)

เป็นพุทธอุปัฏฐาก เป็นพระโศดาบันและเป็นฆานลาภิกคด้วย
พระอรรคถาจารย์ได้พรรณนาถึงคุณลักษณะพิเศษ
ของพระอานนท้อย่างละเอียดใน อรรคถา ขุ. อุ. ปฐมโพธิสูตร
ผู้ใดอ่านแล้วจะไม่สงสัยเลยว่า ทำไมพระอานนทจึงทรงจำ
พระธรรมได้มากเพียงนั้น พระเถระจึงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อได้

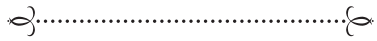
ในมิลินทปัญหา คิหิปปพชิต สัมมาปฏิบัติ พระเจ้ามิลินท์
ถามปัญหากับพระนาคเสนถึง สัมมาปฏิบัติระหว่างบรรพชิตกับ
คฤหัสถ์ ว่าเหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร เพราะมีตัวอย่างที่
คฤหัสถ์เจริญสติได้ บรรลุมรรคผลได้ พระนาคเสนตอบ ดังนี้

“มหาบพิตร ผู้เป็นบรรพชิตย่อมปฏิบัติธรรมให้
มีสติทุกเมื่อ หรือมีสติไปพลุลย์ บรรลุอุบายธรรม คือ มรรคผล
ได้สะดวกกว่าคฤหัสถ์ เพราะผู้เป็นบรรพชิตเป็นผู้มักน้อย
สันโดษ ไม่คลุกคลี ปราศจากความเพียร มีศีลบริบูรณ์
ประพฤติขัดเกลาภิเลส เพราะฉะนั้น กิจที่พึงทำ
ต่ออริยสัจ ๔ ได้แก่ ปริณญาภิกิจในทุกขสัจ ปหานภิกิจใน
สมุทัยสัจ สัจฉิกาทัพพภิกิจในนิโรธสัจ และ ภาเวตัพพภิกิจ

**ในมรรคสังคจ กิจเหล่านี้ย่อมสำเร็จได้โดยพลันแก่ผู้เป็น
บรรพชิต หากสำเร็จโดยพลันแก่ผู้เป็นคฤหัสถ์ไม่”**

นี่คือเหตุผลที่ทำให้ไม่ว่าบุคคลผู้มีฐานะดี ผู้มีวรรณะสูงจำนวนมากในสมัยพุทธกาลจึงพากันออกบวช ทั้งที่การปฏิบัติธรรมในเพศคฤหัสถ์ก็อาจบรรลุได้ แม้การบวชจะมีคุณอนันต์ก็จริง แต่ถ้าบวชแล้วยังมักมาก ไม่สันโดษ ยังคลุกคลี คีลไม่บริสุทธิ์ ไม่ศึกษา ไม่ทรงจำพระธรรมวินัย ขาดสติสัมปชัญญะ ถ้าเป็นเช่นนี้ การบวชก็มีโทษมหันต์ เหมือนหญ้าคาที่บุคคลจับไม่ติด ย่อมขาดมือได้ (ขุ. ธ. ข้อ ๓๒)

เมื่อพิจารณาความหลงลืมสติดูบ้าง เหตุที่หลงลืมสติก็เพราะไม่ทรงจำพระธรรมวินัย ตัวอย่างที่เห็นง่าย ๆ เช่น ในขั้นศีลสิกขา ถ้าภิกษุใดไม่ทรงจำสิกขาบท มีศีล ๒๒๗ เป็นต้น ภิกษุนั้นก็ระลึกถึงศีลไม่ได้ ดังนั้น สติที่จะตามอารักขาภิกษุให้พ้นจากอาบัติ พ้นจากการทุศีล ก็ย่อมไม่มี เมื่อศีลสิกขาของภิกษุไม่มีหรือมีแต่ไม่สมบูรณ์แล้ว จิตตสิกขาและปัญญาสิกขาของภิกษุนั้นจะมีได้อย่างไร ?

เสาศิลาจารึกพระเจ้าอโศกมหาราช ณ พระราชอุทยานลุมพินี

สถานที่ประดิษฐานขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า